Nederlanders in de Waffen-SS

De politieke en militaire geschiedenis van de Nederlandse Waffen-SS vrijwilligers aan het Oostfront (1941-1945).



Edwin Meinsma
De Skûtmakker 2
9005 RK Wergea
tel: 058-2552174
stud.nr.: 0898627

Doctoraal Scriptie
Rijksuniversiteit Groningen
Docent: Prof. J.S.A.M. Van Koningsbrugge
Midden- en Oosteuropese geschiedenis
Augustus 2000

Inhoudsopgave

Inleiding

De Tweede Wereldoorlog ging de geschiedenis in als de grootste, meest gruwelijke strijd ooit. Aan en ook achter de fronten kwamen miljoenen mensen om het leven. Het strijdtoneel in het oosten van Europa en in de Sovjetunie ontpopte zich in de oorlog als een waar inferno. De strijd tussen enerzijds Duitsland en zijn bondgenoten en anderzijds de Sovjetunie groeide uit tot een vernietigingsoorlog die aan beide kanten vele slachtoffers maakte. De Duitse generale staf had in zijn aanvalsplannen vanaf 1941 de *Waffen-SS* een speciale plaats gegeven. Bij de aanval op de ideologische vijand mochten Himmlers politieke elite-soldaten niet ontbreken. De manschappen van de *Waffen-SS*, die tijdens hun opleiding voorbereid op de strijd tegen het vijandige bolsjewisme, stelden hun superieuren niet teleur. Himmlers divisies wisten aan alle fronten belangrijke doorbraken te forceren en maakten vele honderdduizenden soldaten krijgsgevangen. De *Waffen-SS* werd door de tegenstander gevreesd om zijn militaire hoogstandjes, zelfs nog toen het tij zich tegen Duitsland had gekeerd. Helaas maakte de *Waffen-SS* ook naam op een heel ander gebied. Bepaalde eenheden maakten zich schuldig aan het plegen van oorlogsmisdaden en misdaden tegen de mensheid. Grote aantallen Sovjet-Russische '*Untermenschen*' werden mishandeld of vermoord, hele dorpen werden met de grond gelijk gemaakt en krijgsgevangenen werden op grote schaal omgebracht.

Ook Nederlanders hebben in dienst van de *Waffen-SS* deelgenomen aan de strijd aan het Oostfront. Nadat Duitsland de 'Germaanse' buurlanden Denemarken, Noorwegen, Nederland en België had overmeesterd, kwam er voor de *Waffen-SS* een welkom reservoir aan mankracht beschikbaar. Hitler had eerder al zijn toestemming gegeven voor de opname van buitenlandse 'Germaanse' vrijwilligers in de *Waffen-SS*. Himmler kon hiermee zijn keurkorps uitbreiden en opende diverse wervingsburo's in de bezette 'Germaanse' landen. De 'Germaanse' *SS*-divisie '*Wiking*', één van de elite-divisies, bood gedurende de oorlog plaats aan duizenden Nederlanders. Verder vochten er duizenden Nederlanders in het *Freiwilligenlegion* '*Niederlande*' (voortaan aangeduid met: het legioen) en zijn opvolger de *SS-Freiwilligen-Panzer-Grenadier-Brigade* '*Nederland*' (later nog tot divisie status verheven). Met medewerking van de Nederlandse collaborerende partijen, in het bijzonder de NSB, vonden duizenden Nederlanders hun weg naar de *Waffen-SS* eenheden aan het Oostfront. In totaal hebben er ongeveer 23.000 Nederlanders in de Duitse *Waffen-SS* gevochten, waarvan het leeuwedeel de wapenen tegen de Sovjetunie had opgenomen. Nederland leverde relatief en absoluut het grootste aantal vrijwilligers in Europa.

De geschiedenis van Nederlandse Oostfrontvrijwilligers is het thema dat in deze scriptie centraal staat. In een overwegend chronologisch opgebouwd betoog heb ik getracht de veelal

onbekende geschiedenis van deze Oostfrontvrijwilligers in beeld te brengen. De vraag hoe belandden zoveel Nederlanders bij de eenheden van de *Waffen-SS,* die aan het Oostfront werden ingezet staat in de scriptie centraal. Er zal worden ingegaan op de politieke strijd tussen de NSB en de SS. Daaropvolgend worden de verschillende gebeurtenissen die leidden tot het vertrek van diverse 'categorieën' Nederlanders naar het Oostfront geanalyseerd. Andere belangrijke vragen die voor de beantwoording van de vraagstelling van belang zijn en dus aan de orde worden gesteld, zijn: wat voor organisaties waren de *SS* en de *Waffen-SS*? Hoe ontstond er een voedingsbodem voor de *SS* in Nederland? Hoe verliep de werving? Welke rol speelden de Nederlandse collaborerende partijen hierbij? In welke eenheden kwamen de Nederlandse vrijwilligers terecht? Welke invloed had Operatie 'Barbarossa' op de Nederlanders? Wat waren de motieven om tot de *Waffen-SS* toe te treden? Wat maakten Nederlandse Oostfrontvrijwilligers mee? En tot slot wat gebeurde er na de oorlog met de Nederlandse *Waffen-SS*'*ers*?

De geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog is bepaald geen onderwerp waarover weinig is geschreven. Ook de geschiedenis van de *SS* en de *Waffen-SS* is door velen nauwkeurig onderzocht. Vooral het thema van de betrokkenheid van deze organisaties bij de talloze misdaden uit de oorlog komt in diverse publicaties ruim aan bod. Het verhaal van de Nederlandse deelname aan de strijd tegen de Sovjetunie is echter een thema dat veel minder is beschreven. Eigenlijk is er slechts één gezaghebbend werk dat een geschiedenis van alle Nederlandse *Waffen-SS* vrijwilligers omvat, namelijk de tweedelige bronnenpublicatie van N.K.C.A. in 't Veld, *De SS en Nederland*. Toch mist ook dit werk een belangrijk aspect: de militaire geschiedenis van de Nederlandse vrijwilligers. Andere auteurs die de militaire geschiedenis hebben belicht, verwaarlozen daarentegen het politieke aspect. In deze scriptie is getracht de beide onderwerpen aan bod te laten komen teneinde een zo compleet mogelijk, zij het beknopt, beeld te schetsen. Daar waar mogelijk is tevens gebruik gemaakt van naoorlogse verklaringen van Nederlandse *Waffen-SS* veteranen en andere betrokkenen. Naast de bronnenpublicatie '*de SS en Nederland*' van In 't Veld zijn vooral de werken : Pierik, '*Van Leningrad tot Berlijn*', Strassner, '*Europäische Freiwillige*', Stein, '*Geschichte der Waffen-SS*' en Wegner, '*Hitlers politische soldaten*' van groot belang geweest voor de totstandkoming van deze scriptie. Waar Pierik en Strassner de militaire geschiedenis van respectievelijk het Vrijwilligerslegioen en de *SS-Division* '*Wiking*' belichten, bleken Stein en Wegner vooral op het gebied van de politieke geschiedenis van groot nut voor het schrijven van deze scriptie. Bij het werk van Strassner dient wel te worden opgemerkt dat de auteur, zelf een veteraan van de *Waffen-SS*, zo nu en dan de waarheid enigszins uit het oog verliest. Datzelfde geldt voor de werken van Steiner, Hausser en Klietmann. Toch worden hun werken veelal geroemd om de zogenaamde 'andere kant van het verhaal' en hun grote militair historische waarde. Vooral Steiner, de commandant van *SS-Division* '*Wiking*' en later van het *III. (Germanischen) SS-Panzer-Korps*, was gelet op zijn grote rol bij bevelvoering over de

‘Germaanse’ vrijwilligers een belangrijke bron.

De opbouw van het betoog heeft voornamelijk een chronologisch karakter. Allereerst worden in het kort de geboorte en de historische betekenis van de *SS* en *Waffen-SS* aan de orde gesteld. Daarna begint het betoog met de groei van de Nederlandse fascistische partijen, de NSB in het bijzonder, in de jaren dertig. De geschiedenis van de NSB heeft in de scriptie een belangrijke plaats gekregen. De grootste collaborerende Beweging in Nederland werd gedurende de bezetting een belangrijke marionet van de *SS* en de bezetter. Aangezien de NSB een centrale plaats innam bij de aanwerving van Nederlandse vrijwilligers, is het naar mijn mening noodzakelijk stil te staan bij de geschiedenis van de NSB waar het gaat om de relatie met de *(Waffen-) SS*. In de eerst volgende hoofdstukken wordt dan ook uitgelegd hoe de NSB de belangrijkste fascistische Beweging in Nederland werd en hoe de *SS*-ideologie de Beweging binnensloop. Vervolgens zal onderzocht worden hoe en waarom in het eerste jaar van de bezetting de eerste groepen Nederlanders in de *Waffen-SS* gingen. Tot slot volgt een analyse van de werving, opleiding en militaire inzet van de vrijwilligers.

1. De SS

De Tweede Wereldoorlog is ontegenzeggelijk één van de gruwelijkste oorlogen die er ooit door de mens is gevoerd. Met name de vernietiging van joden, zigeuners en andere bevolkingsgroepen die niet in Hitlers ideaalbeeld pasten, wordt algemeen beschouwd als de grootste misdaad in de geschiedenis van de mens. Het oostelijke strijdtoneel in de Tweede Wereldoorlog droeg eveneens een uitermate wreed karakter. De door Hitler ontketende vernietigingsoorlog tegen de Sovjetunie was vanaf het eerste uur een gruwelijke strijd. De talloze schendingen van het oorlogsrecht, de ontelbare moordpartijen en alle andere wantoestanden die zo eigen waren aan de oorlog aan het Oostfront worden terecht voor een groot deel toegeschreven aan Hitlers politieke *SS*-soldaten: *de Waffen-SS*.

Voor het ontstaan van de eerste ontwikkelingen naar een SS waarvan de latere *Waffen-SS* een onderdeel was, moeten wij teruggaan naar de jaren twintig. Al vanaf de oprichting van de *National-Sozialistische Deutsche Arbeiter Partei* (NSDAP) in 1920, liet Adolf Hitler zich bijstaan door een paramilitaire organisatie. Deze *Sturmabteilung* (SA), die een direct onderdeel vormde van de NSDAP, fungeerde aanvankelijk als politiek pressiemiddel. De SA trachtte door middel van intimidatie en gewelddadige optredens de tegenstanders van de partij op 'de juiste weg' te brengen. Alhoewel de organisatie in opdracht van de partij opereerde, was gelet op de samenstelling de vergelijking met een straatbende meer dan op zijn plaats.

De leider van de SA, Ernst Röhm, sloeg begin jaren dertig enkele malen de bevelen van Hitler in de wind, hetgeen hem in Hitlers ogen tot een onbetrouwbare bondgenoot maakte. Om diverse redenen was het beter Röhm in zijn functie te laten ondanks het feit dat de SA daarmee niet meer de organisatie was die volledig in dienst van de partij en Hitler opereerde. Aangezien er nog wel behoefte was aan een trouwe paramilitaire formatie, besloot de NSDAP om een nieuwe organisatie in het leven te roepen. De nieuwe eenheid die de naam *Stabswache* meekreeg, werd samengesteld in maart 1923 uit de meest loyale en bekwame manschappen van de SA. Aanvankelijk diende de SA enkel als Hitlers persoonlijke lijfwacht.[1]

Al in november 1923 moest de *Stabswache* haar diensten aan Adolf Hitler en de NSDAP beëindigen. Hitlers mislukte putsch van dat jaar had namelijk tot gevolg dat niet alleen de SA, maar ook de *Stabswache* verboden werd door de toenmalige Duitse regering. Toen de NSDAP-leider na een korte gevangenschap in december 1924 weer in vrijheid werd gesteld, was zijn partij ten gevolge van onderlinge twisten in een diep dal geraakt. De SA, die nog steeds verboden bleef, maar in tegenstelling

tot de *Stabswache* ondergronds wel in stand gehouden was, kwam in toenemende mate onder het gezag van de licht rebellerende Röhm. De inmiddels tot een grote organisatie uitgegroeide SA onttrok zich steeds meer aan het gezag van de partij. Hitler besloot daarom om, net als eerder, een absoluut betrouwbare paramilitaire eenheid te formeren, die net als voor de putsch belast zou worden met de bewaking van zijn veiligheid. Met name in München werd op initiatief van Julius Schreck, Hitlers chauffeur, een aantal paramilitaire groepen opgericht waaruit de lijfwacht geformeerd zou moeten worden. Deze groepen werden met de naam *Schutz-Staffel* (SS) aangeduid.

Deze nieuwe persoonlijke lijfwacht van de NSDAP-leider voerde niet alleen een nieuwe naam, maar kreeg ook een nieuw takenpakket toebedeeld. De SS was ten eerste opgericht om Hitler te beschermen en ten tweede om zowel politieke tegenstanders als dissidenten binnen de eigen partij te intimideren en waarnodig tot zwijgen te brengen. De manschappen waren geselecteerd op hun nationaal-socialistische idealen, fysieke kwaliteiten, afkomst en hun grenzeloze bereidheid om ieder bevel uit te voeren.[2] Ondanks de grote betrouwbaarheid en daarmee het persoonlijke belang voor Hitler, wist de SS zich nog niet te ontwikkelen tot een machtig nationaal-socialistisch bolwerk. De SA, die in 1926 officieel weer bestaansrecht had verkregen, bleef de SS tot 1934 zowel kwalitatief als kwantitatief overtreffen. Wel heerste er binnen de SS als gevolg van de relatief strenge selectiecriteria al in zekere mate een gevoel van superioriteit ten opzichte van de SA.

Deze overtuiging van de eigen kracht werd vanaf de aanstelling van Heinrich Himmler als *Reichsführer-SS* op 6 januari 1929 vele malen sterker. Hitler gaf de *Reichsführer-SS* de vrijheid om de SS te maken tot een in alle opzichten elitair partijleger. De aan Hitler loyale 280 man tellende knokploeg diende volgens Himmler binnen enkele jaren te worden omgevormd tot een raciale, politieke en geestelijke elite. Zijn plannen waren gestoeld op de veronderstelling dat de NSDAP diende te beschikken over een partijleger dat de eigen idealen diende te beschermen en uit te dragen. Overtuigd van de eigen fysieke en raciale superioriteit konden alleen de meest atletische arische jongemannen in aanmerking komen voor een lidmaatschap van de SS. Om de kwaliteit te bewaken, werden diverse maatregelen getroffen. Himmler scherpte de fysieke selectiecriteria fors aan en gaf bevelen uit die de raszuiverheid van de SS moesten waarborgen. Eén van de meest opzienbarende maatregelen die werd uitgevoerd, was het op 31 december 1931 in werking tredende *Verlobungs- und Heiratsbefehl*. Zij die tot de gelederen van de SS behoorden, dienden voor een aankomend huwelijk toestemming te vragen aan de *Reichsführer-SS*. Toestemming werd enkel en alleen verleend wanneer de bruid ook aan de minimale eisen betreffende de arische raszuiverheid voldeed. Ten koste van alles diende de vermenging van rassen te worden voorkomen. Rassenvermenging was zowel in de ogen van Hitler als Himmler het begin van het einde: het zou onvermijdelijk leiden tot de ondergang van het Duitse volk. Een maatregel als het *Verlobungs- und Heiratsbefehl* en vooral het gegeven dat de manschappen zich hiertegen doorgaans niet verzetten, zegt veel over de gehoorzaamheid van het gros van de leden

der SS. De absolute trouw en toewijding aan de SS waren van zo'n groot belang dat men zich vrijwillig en volledig onderwierp aan het gezag en de idealen van de *Reichsführer* Heinrich Himmler, zelfs wanneer dit ten koste ging van de eigen persoonlijkheid. Verder zorgde Himmler dat de SS gehuld werd in allerlei mystieke nevelen. Zijn aanstelling betekende het begin van de SS-mystiek. Himmler streefde naar de creatie van een Germaanse ridderorde die het nationaal-socialisme als een soort religie zou uitdragen en vormgeven. De SS was in zijn ogen de voorhoede van deze te creëren ridderorde. De pseudo-religieuze wensdromen van Himmler kregen aanvankelijk echter maar langzaam gestalte. De verwezenlijking van het tot in het absurde doorgedreven gedachtengoed van de *Reichsführer* had tijd nodig. De offerbereidheid en de totale gehoorzaamheid daarentegen waren al rotsvast vertegenwoordigd in de SS. Het was waarschijnlijk deze absolute onderwerping die Hitler deed beslissen om de SS in te zetten voor het klaren van de moeilijkste klussen. Zo werd een eenheid van de SS in 1931 ingezet om enkele hoge, inmiddels sterk rebellerende, SA lieden hardhandig tot de orde te roepen. Deze actie tegen partijgenoten notabene, zou voor de toekomst van de SS van groot belang blijken.

De SA, de andere paramilitaire partijorganisatie, had inmiddels definitief de gunst van Hitler verspeeld. De SA was op tal van punten niet meer te vertrouwen. De organisatie kende in toenemende mate rebellerende elementen, was opgebouwd uit diverse andere organisaties en schaarde zich teveel achter de eigen leiders waardoor de trouw aan Hitler in het geding kwam. De SS daarentegen had met de eerdere actie zijn onvoorwaardelijke trouw aan Hitler met succes weten te tonen. De SS werd een persoonlijk instrument van Adolf Hitler.

In 1933 bewees de SS opnieuw zijn waarde: mede door het veelvuldige intimiderende en gewelddadige optreden van Himmlers organisatie, wist Hitler de macht in Duitsland definitief naar zich toe te trekken. De kersverse *Reichskanzler* bedeelde de SS met de nieuwe taak het welzijn van zijn regering te bewaken. Tegenwerkende krachten of zelfs potentieel tegenwerkende krachten dienden op bevel van Hitler uit de weg te worden geruimd. De SS stelde hem niet teleur.

Een belangrijke bron van onrust en een zeker gevaar voor de macht van Hitler was de SA. Onder leiding van Ernst Röhm was de SA uitgegroeid tot een omvangrijk en machtig apparaat dat een directe bedreiging vormde voor de absolute macht die Hitler wenste uit te oefenen. Naast de eerder geschetste afwijkingen met betrekking tot de wensen van Hitler heerste er binnen de SA in toenemende mate onvrede over de gevolgen van de *Machtübernahme*. De SA voelde zich maar karig beloond en wilde meer. Daarnaast ondernam de organisatie pogingen om zich tot een Duits volksleger om te vormen. Verder was de SA, die nog steeds het karakter hield van een oncontroleerbare straatbende, niet langer gewenst nu de NSDAP aan de macht was gekomen. De orde binnen de paramilitaire vleugel van de NSDAP diende zo spoedig mogelijk te worden hersteld. Hitler stuurde dan ook aan op maatregelen tegen de SA. In juni 1934 koos de *Führer* er voor om de belangrijkste leiders van de SA, waaronder Ernst Röhm te laten liquideren. Hitler wist wie de uitvoering op zich zou

moeten nemen. De SS stond klaar en was meer dan bereid het bevel op te volgen. De ultieme kans om de grootste concurrent uit te schakelen zou de SS niet laten liggen.

Met de moorden op het kader van de SA in de 'Nacht van de Lange Messen' was de SS in één klap zijn rivaal binnen de partij voorbijgestreefd. Uiteraard had de SS al enige tijd mogen genieten van Hitlers waardering, maar met de uitschakeling van de SA was de enige concurrent onschadelijk gemaakt. De taken die de SA jarenlang had uitgevoerd, vervielen nu in hun geheel aan de SS. Het nieuwe partijleger ontwikkelde zich tot een veelzijdige organisatie waaruit diverse specialistische eenheden werden geboren. Zo groeide Hitlers lijfwacht, gevormd in 1933, langzamerhand uit tot een militaire organisatie die later bekend zou worden als de *Waffen-SS*.[3]

1.1 De *Waffen-SS*: Himmlers politieke leger

De specialisering binnen de SS was eigenlijk al vlak na de *Machtübernahme* in 1933 in gang gezet. In maart van dat jaar werd er opnieuw een *Stabswache* geformeerd, ditmaal uit de gelederen van de SS. De nieuwe gewapende eenheid die al snel onder de naam '*Leibstandarte Adolf Hitler*' opereerde, was enkel in het leven geroepen om de veiligheid van Hitler te verzekeren.[4] Alhoewel de *Leibstandarte* de beschikking had over wapens was het verder nog allerminst een militaire organisatie.

Dat gold aanvankelijk ook voor de gelijktijdig opgerichte *Politische Bereitschaften* die sinds 1934 bekend stonden onder de naam *SS-Verfügungstruppen* (SS-VT). Deze organisatie binnen de SS diende zich te gaan specialiseren in het onderdrukken van vijandelijke elementen in eigen land én waar nodig ook in het buitenland. De troepen specialiseerden zich in het voeren van oorlog. De SS-VT, bestaande uit drie regimenten, een verbindingseenheid en licht uitgeruste geniecompagnie, werden dan ook al snel militair georganiseerd, getraind, bewapend en gekazerneerd naar militair gebruik.[5] De ontwikkeling naar een werkelijk militaire organisatie werd versneld toen de SS-VT overgingen tot het aantrekken van voormalige beroepsofficieren en zich aanpasten aan de voorschriften van de *Reichswehr*. Dit betekende echter niet dat de *Verfügungstruppen* hun eigen SS-karakter verloren. Het nationaalsocialisme bleef een centrale plaats in de opleiding innemen. De eigen uniformen en rangaanduidingen werden in stand gehouden. Ook de SS-runen verdwenen niet van de kragen. Daarnaast onderscheidden zij zich duidelijk door te experimenteren met moderne strijdmethoden. Eén van de commandanten, Felix Steiner, de man die deze nieuwe methoden ontwikkelde, wilde zijn troepen trainen als een eliteleger bestaande uit snelle stoottroepen. Steiner zag geen toekomst meer in de statische oorlogvoering die de Eerste Wereldoorlog had gekenmerkt. De ambitieuze commandant pleitte voor de

kracht van een snelle, mobiele oorlogvoering en achtte het van belang dat juist de SS-VT deze leerden hanteren.[6]

De troepen werd geleerd om te handelen als een strijdmacht die in alle opzichten superieur was aan welke vijand dan ook. Deze conceptie werd er zo ingehamerd dat de troepen op den duur zichzelf, niet geheel onterecht overigens, ook werkelijk deze status aanmaten. De politieke en ideologische scholing die elke SS-VT rekruut onderging, kweekte bij vrijwel iedere soldaat een dusdanig gevoel van superioriteit dat hij als gevolg van een '*self fullfilling prophecy*' ook een elite soldaat werd.[7] Deze ontwikkeling werd zeker ook versneld door de zware lichamelijke eisen de tot 1939 golden voor een diensttijd in de SS-VT. Allereerst moesten de jongemannen al aan extreme fysieke eisen voldoen om überhaupt te worden toegelaten.[8] Tot 1936 werden zelfs degenen die een vulling in hun kiezen hadden, al ongeschikt bevonden voor de SS-VT. Later versoepelde Himmler zijn toelatingsbeleid iets, maar de eisen bleven erg streng. Zij die alle keuringen, trainingen en tests hadden weten door te komen, werden ook daadwerkelijk opgeleid tot elite-soldaten. Tot 1939 genoot elke rekruut een hoogstaande individuele opleiding die hem alle militaire kneepjes tot in detail bijbracht. Deze individuele training kon zich gemakkelijk meten met de Britse opleiding tot *Commando* en de Amerikaanse opleiding tot *U.S. Ranger*.[9] De mentaliteit van grenzeloze gehoorzaamheid, extreme moed, discipline en een merendeels aangekweekt superioriteitsbesef in combinatie met een uiterst gedegen militaire opleiding, maakte de SS-VT ook werkelijk tot elitetroepen.

Alhoewel de SS-VT in 1938 een veertienduizend man sterke militaire eenheid was, wenste Hitler dat de formatie prioriteit stelde aan een politionele taak. De *Führer* achtte het van het grootste belang dat zijn trouwe SS-VT optraden als een soort oproerpolitie en daarnaast waar mogelijk frontervaring opdeden. Kortom: ze zouden in geval van oorlog wel meevechten, maar het onderdrukken van vijandelijkheden in eigen land had voorrang. In september 1939 viel Duitsland de buurstaat Polen binnen. Zoals gepland werden ook de SS-VT, bestaande uit drie regimenten, ingezet aan het front. Het werd niet nodig geacht om Duitsland te beschermen tegen interne gevaren en de politionele taak kwam hiermee in de praktijk te vervallen. Het optreden van de SS-soldaten was succesvol, maar niet zonder relatief hoge verliezen. De staf van de *Wehrmacht*, die de groei van de SS-VT met argusogen had bekeken, beweerde dat de SS-VT onder de maat had gepresteerd. De SS-VT zouden vooral verliezen hebben opgelopen ten gevolge van het gebrekkige leiderschap van de commandanten, die niet geschikt zouden zijn voor daadwerkelijke oorlogvoering. Himmler en de commandanten van de SS-VT wezen er echter op dat de *Wehrmacht* het na had gelaten om voldoende vuursteun te leveren, waardoor de SS-VT hun toch al moeilijk te bereiken doelen zonder de geplande steun van de artillerie hadden moeten veroveren.[10] Bovendien waren zijn troepen, zo meende Himmler, onder commando van 'vreemde' eenheden geplaatst hetgeen moeilijkheden in de samenwerking opleverde.[11] Hitler stelde zich bij dergelijke conflicten tussen enerzijds de SS en

anderzijds de *Wehrmacht* neutraal op. Hij was erg gesteld op de SS, maar realiseerde zich tegelijkertijd dat hij de *Wehrmacht* te vriend moest houden. Toch zouden Himmlers politieke soldaten steeds meer de voorkeur van de *Führer* krijgen. De SS-VT mochten dan ook worden uitgebreid.

De SS-VT hadden ondanks de hoge verliezen hun militaire kracht maar vooral ook hun meedogenloosheid in Polen bewezen, waardoor Hitler hen met uitbreiding beloonde. Naast de aanvulling van de geleden verliezen en de beschikking over de *Leibstandarte* als versterkt regiment, mochten de SS-VT drie nieuwe divisies vormen. De invulling hiervan leverde echter problemen op. Waar moesten de nieuwe manschappen vandaan worden gehaald zonder dat men de dienstplicht-wet overtrad en zo de uitbreiding van de andere strijdkrachten in weg stond? Gottlob Berger, de chef van het *SS-Hauptambt*, kwam al snel met een uiterst creatieve oplossing. De SS-VT zouden worden aangevuld met een aanzienlijk aantal manschappen uit de zogenaamde *SS-Totenkopf-Standarten*. Deze eenheden waren tegelijkertijd met de SS-VT en de *Leibstandarte* in 1933 gevormd en waren tot dan toe voornamelijk belast met de bewaking van de concentratiekampen. Door de aanvulling met deze manschappen kon de *SS-Totenkopf Division* worden gevormd.[12] De lege plaatsen die de *Totenkopf* manschappen achterlieten, konden volgens Berger worden aangevuld met de oudere, voor oorlogvoering minder geschikte, leden van de *Allgemeine SS*. De overige benodigde manschappen voor de uitbreiding waren al eerder verkregen door rekrutering van jeugdige Duitsers. De *Wehrmacht* had tot ieders verbazing toestemming verleend om een aantal dienstplichtige Duitsers af te staan aan de SS. Zo konden de al eerder voor de SS aangemelde dienstplichtige Duitsers toch dienst nemen in de SS. Deze vrijwilligers ondergingen, voordat zij werden opgenomen in de gelederen van de SS-VT, eerst een gedegen militaire opleiding. De jeugdige aanvulling was daardoor niet per direct inzetbaar, alhoewel de groei van de gewapende SS zeker was gesteld.[13]

Een andere bron waaruit de SS poogde nieuwe rekruten te werven was het inmiddels ingenomen Polen. Ook delen van de bevolking van bondgenoot Slowakije boden een welkome aanvulling voor de eenheden van de SS-VT. In beide landen woonden vele zogenaamde Volksduitsers die in ieder geval qua etniciteit voor een dienstperiode in de SS in aanmerking kwamen. Himmler en Berger, beide grote voorstanders van een nog verdere uitbreiding van de SS-troepen lieten de mogelijkheid om uit dit nieuwe reservoir te putten niet liggen. De SS had in tegenstelling tot de *Wehrmacht* de vrije hand in deze landen.[14] De Volksduitsers waren wettelijk gezien geen Duitsers, ook al bedienden de nazi-leiders zich regelmatig van uitspraken die het tegenovergestelde suggereerden. Door deze beperking kon de *Wehrmacht* haar gelederen dus niet versterken met Volksduitsers. De SS daarentegen kende geen nationaliteitsbeperking en kon vanaf 1940 wel onbeperkt vrijwilligers werven in Polen en Slowakije.

De SS-VT (waartoe nu ook de *Leibstandarte* behoorde) en de *Totenkopf Verbände* (de concentratiekamp bewakingsorganisatie waaruit een aanzienlijk deel van de *SS-Division Totenkopf*

was samengesteld) samen werden vanaf november 1939, wellicht iets eerder, voortaan aangeduid als de *Waffen-SS*, waarmee de gehele gewapende SS werd bedoeld. Een volledige scheiding van de *Allgemeine* SS zou er echter nooit komen: vele leden van de *Allgemeine* SS vervulden hun diensttijd in de *Waffen-SS*. De *Waffen-SS* bestond in het voorjaar van 1940 uit vijf eenheden. Het merendeel was volledig gemotoriseerd en uitgerust met de modernste wapens. In de namen van de eenheden weerklonk de pracht en praal van het verleden. Al met al was de *Waffen-SS* voor velen een aantrekkelijk onderdeel.

Met de vestiging van een nationaal-socialistische regering en de energieke optredens van Himmler en Berger was de SS dusdanig gegroeid dat deze zich met de goedkeuring van Hitler een aanzienlijke gewapende vleugel kon en mocht permitteren. Himmlers SS-leger was er tijdens de veldtocht in Polen in geslaagd de gunst van Hitler te winnen en kon daardoor rekenen op een verdere groei.

2. De NSB en de SS-ideologie

In december 1931 werd in Utrecht door Anton Adriaan Mussert en Cornelis van Geelkerken de NSB opgericht. Beide heren verkeerden in de veronderstelling dat de toenmalige staatsvorm in ons land de verkeerde was. Het kernpunt waarin de twee zich geestelijk hadden verenigd, was het streven naar een fascistische staat zoals die in Italië bestond vanaf 1925. Zowel Mussert als Van Geelkerken lieten zich voor wat hun politieke denkbeelden betrof, inspireren door Benito Mussolini.

Mussert, geboren in 1894 te Werkendam, voelde zich al vroeg aangetrokken tot de rechtsautoritaire en conservatieve stromingen die, vanaf de jaren twintig in grote delen van Europa een opmerkelijke groei doormaakten. Rond het jaar 1922 openbaarde zich bij Mussert een politiek besef. De waterbouwkundig ingenieur werd lid van de conservatief-liberale Vrijheidsbond en er verschenen publikaties van zijn hand die een duidelijk rechtsautoritair stempel droegen.[15] Mussert pleitte in deze publikaties voor de aanvaarding van de menselijke ongelijkheid. Daarnaast vestigde hij de aandacht op het gebrek aan sterke geestelijke leiders in eigen land. Verder meende Mussert net als andere Europese conservatieven en rechtsautoritairen, dat het Verdrag van Versailles grote minpunten kende. Zijn voornaamste argument tegen het verdrag publiceerde hij in 1925 in het *Utrechtsch Dagblad*.[16] De Nederlandse regering had zich volgens Mussert door angst laten leiden toen zij een overeenkomst met België aanging over de aanleg van een kanaalverbinding over Nederlands grondgebied tussen Antwerpen en de Rijn en een Moerdijkkanaal tussen Antwerpen en het Hollandsch Diep. Die angst was in Musserts ogen overduidelijk ingegeven door het door hem verfoeide Verdrag van Versailles. Hij slaagde erin de tegenstanders van de overeenkomst met België te bundelen in een Nationaal Comité van Actie.[17] De protesten van deze pressiegroep werden in 1927 verhoord toen de Eerste Kamer het verdrag verwierp. Mussert achtte het een logische zaak dat hij op grond van dit recente persoonlijke succes in aanmerking zou komen voor een belangrijke nationale functie. Deze wens werd echter niet vervuld; zijn promotie tot hoofdingenieur van de Provinciale Waterstaat in Utrecht kon hem maar weinig bekoren, het was niet genoeg. Intussen bleef Mussert lid van het Comité, dat met het oog op eventuele toekomstige zaken van gelijke aard als het verdrag met België, actief bleef. Mussert aanvaardde daarnaast lidmaatschappen van de Nationale Unie, een rechtsautoritair gezinde groepering, en de Dietsche Bond welke streefde naar een Groot-Nederland (een samenvoeging van Nederland met het gelijktalige Vlaanderen).[18]

Rond 1930 bereikte Musserts ontevredenheid over de toenmalige staatsvorm een punt waarop hij voor zichzelf een actieve politieke carrière overwoog. Nieuwe onderhandelingen met België over het eerder verworpen verdrag en de gevolgen in Nederland van de mondiale economische crisis waren

volgens Mussert het resultaat van het slechte en trage functioneren van het parlementaire stelsel in Nederland.[19] De democratie en het parlementaire stelsel zaaiden enkel verdeeldheid en dienden daarom te worden vervangen door een staatsvorm met een regering met autoritaire bevoegdheden (dat wil zeggen zonder Tweede Kamer).[20] Mussert speelde in deze tijd meer en meer met de gedachte hier zelf aan mee te gaan werken. Deze hersenspinsels werden enige tijd nadat hij een geestverwant had ontmoet geconcretiseerd. Mussert was in contact gekomen met Cornelis van Geelkerken die al vanaf 1924 in fascistische kringen verkeerde.[21] Van Geelkerken deelde Musserts afkeer van de vermeende slapheid van de nationale regering. Zij waren bovendien van mening dat het tijd werd voor een nieuw nationaal vuur in Nederland. Hiertoe diende een initiatief te worden genomen dat volgens Van Geelkerken het beste kon worden geleid door Anton Mussert.[22] Hij had immers aangetoond een uitstekend organisator te zijn. Musserts warme gevoelens voor het vaderland waren in Van Geelkerkens ogen de juiste om het nieuwe nationale vuur te doen ontbranden.[23] Het was tijd voor andere aanpak. Aanvankelijk kende Mussert enige twijfel, maar deze was dankzij zijn enorme zelfoverschatting geen lang leven beschoren. Het had even geduurd, maar Van Geelkerken had Mussert weten te overtuigen dat hij de juiste persoon was om de vele ongenoegens te genereren in een daadwerkelijk politiek initiatief.

De verkiezingsoverwinning in september 1930 van Adolf Hitler in Duitsland bood de beide heren, zo dachten zijzelf, een zeer geschikt moment om geestverwanten te bewegen zich achter hen te scharen. Alhoewel de pogingen hiertoe aanvankelijk weinig succesvol waren, werd op 14 december toch besloten om een Beweging op te richten: de Nationaal-Socialistische Beweging (NSB)[24]. Mussert duidde zijn geesteskind aan als een dynamische Beweging die zich tegen het ‘verdeling zaaiende’ parlementaire stelsel zou moeten keren. In de hoop dat het succes van Hitler in Nederland gekopieerd kon worden, werd besloten de in Duitsland zo succesvolle term ‘nationaal-socialistisch’ te gebruiken.[25] Om dezelfde reden werd ook gebruik gemaakt van het politieke programma van Hitlers partij. Het programma van de NSB was een bijna letterlijke vertaling van het NSDAP programma. Mussert had zestien paragrafen hiervan in zijn eigen, twintig paragrafen tellend, programma opgenomen.

Belangrijke aandachtspunten die Mussert niet wenste op te nemen in het programma waren de voor het nationaal-socialisme zo kenmerkende rassenbeginsel en het extreem ver doorgevoerde leiderschap. Verder konden er in het NSB-programma geen antisemitische zinsneden worden aangetroffen.[26] Deze ‘on-Nederlandse’[27] punten pasten niet in Musserts streven het nationaal-socialisme een sterk Nederlands karakter te geven. De zaken die de NSB-leider wel overnam, botsten in zijn opinie niet met het Nederlandse karakter. De punten die Mussert het meeste belang toekende waren: de benadrukking van de eenheid van de verschillende delen van het Koninkrijk, de noodzaak van een sterk staatsgezag

dat zich als een ‘goed vader’ zou moeten opstellen[28], het streven naar een Groot-Nederland en de vorming van een sterk Nederlands leger.[29]

Het programma van de NSB kenmerkte zich door een buitengewone politieke vaagheid. De ideologische lading omvatte in feite niet meer dan een streven naar een nieuwe nationale politieke stroming die zich afkeerde van het toenmalige parlementaire stelsel. Mussert, de leider van een nationaal-socialistische Beweging, zoals de naam van de Beweging toch leek aan te geven, had juist de voor het nationaal-socialisme zo kenmerkende aspecten niet willen overnemen. De NSB kon dan ook nog geen nationaal-socialistische Beweging genoemd worden en Mussert zelf was zeker geen nationaal-socialist. De Beweging was in feite niet meer dan een gematigde fascistisch-nationalistische organisatie.

De NSB had zich eind 1934 ontpopt tot een Beweging met een behoorlijke in aantallen groeiende aanhang. In 1933 telde de Beweging nog ongeveer duizend leden, in januari 1934 was het aantal reeds gestegen naar 22.000 en aan het einde van 1934 kon de NSB rekenen op de steun van 33.000 leden.[30] Een aantal factoren lagen ten grondslag aan deze sterke groei. Ten eerste liep de organisatie van de Beweging als een goed geoliede machine. De NSB was er hierdoor in geslaagd de status van de eeuwige splinterpartij te ontstijgen. Mussert had in tegenstelling tot vele van zijn collega’s geen met mislukte politieke avonturen besmeurd verleden. De voorsprong die hij hiermee verwierf, bouwde hij uit met zijn kennis van succesvol organiseren en propaganda voeren. Daarnaast had Mussert profijt van zijn goede afkomst. Alhoewel hij in mei 1934 was ontslagen naar aanleiding van zijn politieke activiteiten, had Mussert het gepresteerd om op relatief jonge leeftijd een gezaghebbende functie bij de Waterstaat te bereiken.[31] Van deze voor de NSB gunstige ontwikkelingen was vooral de daadkrachtige organisatie van de Beweging van groot belang voor de groei die de NSB begin jaren dertig doormaakte. Na een valse start op financieel gebied begin 1932, slaagde de NSB er in aan het einde van hetzelfde jaar te kunnen putten uit een aanzienlijk financieel reservoir, waarvan de herkomst overigens onduidelijk is gebleven. Een belangrijke aanwijzing voor de verbeterde financiële situatie is de oprichting van de opgerichte Weer-Afdelingen (WA) in november 1932 De dertig leden van deze paramilitaire organisatie werden allen in uniformen gestoken, wat een kostbare maatregel was. Een andere aanwijzing dat de NSB een financiële bron had aangeboord was, de beslissing tot uitgave van het propagandistische weekblad ‘Volk en Vaderland’ in december 1932.[32] Naast de verkregen beschikking over voldoende financiële middelen onderscheidde de NSB zich vanaf januari 1933 ten opzichte van de andere fascistische partijen als de NSNAP De Joode, NSNAP van Van Rappard (NSNAP was uiteengevallen) en het Zwart Front op organisatorisch gebied met het houden van ‘landdagen’ (massabijeenkomsten waar meerdere politiek getinte toespraken werden gehouden) die net als ‘Volk en Vaderland’ een zuiver propagandistisch karakter hadden. De Nederlandse regering had de groei van de NSB met enige argwaan bekeken. Premier Colijn was echter van mening dat de

persoon Mussert legaal te werk ging en dus niet aangepakt kon worden. Algemene maatregelen tegen de Beweging zoals het verbod op een lidmaatschap van de NSB voor ambtenaren (december 1933) en militairen (maart 1933) kostten de NSB weliswaar leden, maar echt gebukt ging de Beweging er niet onder.[33] Een andere oorzaak van het ontbreken van daadkrachtige regeringsmaatregelen tegen de NSB was de eind 1933 algemeen heersende overtuiging dat de Beweging een welkom tegenwicht vormde tegen het socialisme en het communisme.[34] De Beweging balanceerde op de grens van het toelaatbare, maar wanneer deze grens werd overschreden, kreeg men van de halfslachtige optredende overheid vanwege de anticommunistische houding het voordeel van de twijfel.

Deze gunstige omstandigheden zorgden samen met het toegenomen verlangen in Nederland naar een politieke omslag voor een sterke groei van de NSB. Velen verlangden naar het einde van de 'politieke slapheid' en de heersende filosofie van het 'gebroken geweertje'. De NSB wist met haar eenheidsidealen en zijn streven naar een sterk Nederlands leger beter dan de andere fascistische partijen te profiteren van de ontevredenheid die bij vele Nederlanders heerste in de jaren dertig.[35] De propagandamachine van de Beweging benadrukte met succes 'het gevaar van het liberalisme'. De liberale gedachte zou volgens de NSB leiden tot marxisme en daarmee tot een ondergang. De Beweging zag het communisme net als alle andere rechtsautoritaire partijen als een kwaad dat bestreden diende te worden. De NSB had de extreme punten van de NSDAP met betrekking tot het antisemitisme en de rassenleer niet overgenomen. Dit door de andere fascistische partijen verworpen gematigde fascisme van de NSB en de eerder genoemde gunstige eigenschappen van de Beweging in 1934 maakten de Beweging voor vele Nederlanders toch aantrekkelijk. De NSB had zich vooralsnog beperkt tot het uiten van ontevredenheid jegens de bestaande situatie in Nederland. De Beweging dreef op het negativisme en kende geen vast beginsel. Alhoewel het negativisme de nodige leden opleverde en daardoor een gunstige uitwerking op de groei van de NSB had, was het hiermee verhulde gebrek aan beginselvastheid van de Beweging een uitkomst voor radicale stromingen binnen de NSB.

2.1. Radicalisering doet de NSB veranderen

Het ideologische vacuüm in de NSB werd vanaf het einde van 1934 in toenemende mate gevuld door de ideeën van de radicalen binnen de Beweging. Mussert moest met lede ogen toezien hoe de aanhang steeds Duitsgezinder, antisemitischer en racistischer van karakter werd. Alhoewel dit proces al eerder op gang was gekomen, vond in 1934 een duidelijke kentering plaats.

Velen binnen de NSB gelederen die in het begin van de jaren dertig grote bewondering hadden voor de politiek van Mussolini raakten vanaf het moment van Hitlers *Machtübernahme* in toenemende

mate onder de indruk van de dynamiek en daadkracht van het *Führer*-regime. Daarnaast klonken er meer en meer antisemitische geluiden uit zowel de achterban als het kader van de NSB. Alhoewel Mussert en Van Geelkerken de 'on-Nederlandse' antisemitische en racistische paragrafen uit het programma van de NSDAP in 1931 niet hadden willen overnemen, werden zij nu een deel van de achterban daarom vroeg, gedwongen om enige concessies te doen. Stap voor stap werden de joden een mikpunt van het negativisme van de partij. Mussert ging in 1934 akkoord met een tweetal maatregelen die de verschuiving binnen de NSB duidelijk illustreren. In maart keurde hij de uitgave van 'Brochure 4' goed; in deze brochure liet de Beweging het punt om principieel geen onderscheid te maken tussen joden en niet-joden, vallen. Aan het einde van het jaar deed Mussert de volgende concessie aan de radicalen: het werd eind 1934 voor joden onmogelijk een functie binnen de NSB te bekleden.[36] Daarnaast verschenen in 'Volk en Vaderland' al vanaf mei 1933 steeds meer openlijke aanvallen op de joden.

Mussert was aanvankelijk met de toenemende Duitsgezindheid noch met het opkomende antisemitisme in de NSB gelukkig. De NSB-leider had altijd al een zekere beduchtheid ten opzichte van Duitsland en in het bijzonder Hitler gevoeld. Alhoewel Mussert de aanpak van het werkloosheidsprobleem in Duitsland bewonderde, konden niet alle maatregelen zich in de waardering van de NSB-leider verheugen. Mussert sprak openlijk zijn afkeuring uit over de 'Nacht van de Lange Messen' in juli 1934 waarbij een deel van de SA-top was geliquideerd.[37] Daarnaast had Mussert tot dan toe altijd benadrukt dat er binnen de NSB geen plaats was voor de rassenleer en het antisemitisme, die in het programma van de NSDAP juist een centrale plaats innamen.

De geleidelijke verandering die eind 1934 met de uitsluiting van joden voor functies binnen de NSB was ingezet, kon ondanks Musserts bezwaren toch doorzetten. De NSB-leider, gefixeerd op een verdere groei van de NSB, kon de geluiden uit een deel van de achterban onmogelijk negeren. Mussert twijfelde over de vraag of een radicalere NSB de Beweging meer leden en stemmen zou opleveren. In 1935 raakte de radicalisering van de Beweging in een stroomversnelling. De artikelen in 'Volk en Vaderland' waren weinig verhullend, de redactie ging over tot een ware antisemitische campagne. Bovendien verscheen in dat jaar binnen de NSB en dus ook in 'Volk en Vaderland' een nieuwe radicale ontwikkeling aan de oppervlakte. In navolging van het antisemitisme werd ook de rassenleer van de NSDAP een punt van aandacht binnen de Beweging. 'Volk en Vaderland' schaarde zich in september 1935 achter de Duitse Neurenberger Wetten. Alhoewel deze volgens het blad in Nederland niet nodig waren, moesten ze wel worden toegepast op in Nederland wonende Duitse joden.[38] De 'on-Nederlandse' punten leken dus eind 1935 toch definitief de NSB binnen te dringen. De afkeer van het communisme was een punt in de NSB-politiek dat ongewijzigd bleef. De anticommunistische artikelen in 'Volk en Vaderland' bleven dan ook met grote regelmaat verschijnen. Mussert gaf de marxisten (een term die Mussert plakte op alles wat hem tegenstond) vrijwel overal de schuld van. De NSB-

leider schreef: ‘nooit zal een volledige heropbouw mogelijk zijn, zoolang niet het marxisme is uitgeroeid als in Italië’.[39] Racisme, antisemitisme, anticommunisme; het was allemaal aanwezig in de NSB.

De licht gewijzigde koers sloeg desalniettemin aan in Nederland. De Statenverkiezingen in april 1935 wezen uit dat de NSB opnieuw kon rekenen op een grotere steun. De verkiezingen leverden de Beweging 7,91% van de stemmen, ofwel 44 van de 535 zetels op.[40] Mussert was met deze unieke prestatie een tevreden man, maar hij wilde meer. De overtuiging dat de NSB binnen enkele jaren de macht zou kunnen krijgen, leefde meer dan ooit bij de NSB-leider. Een meer internationaal accent in de redevoeringen van de NSB kopstukken zou de formatie van de nu ‘onvermijdelijke’ regering-Mussert bespoedigen, zo meende de NSB-leider. Mussert benadrukte in het vervolg dan ook de solidariteit tussen de aan de NSB verwante Bewegingen in Europa.[41] De meest beruchte toespraak van de NSB-leider met een dergelijk karakter vond plaats op 6 juli 1935. Mussert kende de NSB de taak toe ‘ (...) het Nederlandsche volk in de rijen der Europeesche naties mee te doen marcheeren.’[42] Deze openlijke steunbetuiging aan de autoritaire regimes in Europa viel bij de meeste Nederlanders vanzelfsprekend in slechte aarde. Met een volgende gelijksoortige politieke uiting op de landdag van 12 oktober 1935 deed Mussert opnieuw veel stof opwaaien[43]. Hij sprak openlijk zijn goedkeuring uit over de Italiaanse invasie in Abessynië, negen dagen eerder. De steun van de NSB aan het, in Nederland algemeen veroordeelde, Italiaanse geweld werd met grote verontwaardiging ontvangen.[44] De fascistische/nationaal-socialistische groeperingen in Nederland konden zich beter vinden in de woorden van Mussert.

De NSB hoopte dan ook de fascistische en nationaal-socialistische elementen in de Nederlandse samenleving naar de Beweging te trekken. Mussert had met zowel de toelating van de toenemende antisemitismering als de steun aan geestverwante buitenlandse organisaties nog een groter doel voor ogen. De geleidelijke politieke zwenking van de NSB had alles te maken met een bewuste toenadering tot Duitsland. De in 1934 ingezette radicalisering van de Beweging drukte vanaf medio 1935 een steeds duidelijker stempel op de NSB-politiek. Het was deze ontwikkeling die ook de toenadering tot Duitsland in een stroomversnelling bracht. De aanhangers van deze radicale stroming in de Beweging noemden zichzelf ‘volks’, waarmee gerefereerd werd aan de Duitse term ‘*völkisch*’. De ‘volksen’ waren sterk Duits georiënteerd en maakten er geen geheim van grote voorstanders te zijn van de antisemitische en racistische bloed- en bodemtheorieën van de NSDAP in Duitsland. Alhoewel Mussert tot dan toe getracht had deze ‘on-Nederlandse’ punten buiten de NSB te houden, leek de Leider halverwege 1935 dus tot een ander inzicht te zijn gekomen. De verklaring voor deze opmerkelijke wijziging van het beleid lag wellicht in het onbegrensde politieke opportunisme van de NSB-leider. Het grote succes van de Statenverkiezingen in 1935 had hem hoop gegeven om binnen afzienbare tijd de macht in Nederland naar de NSB toe te kunnen trekken. Daarvoor diende de Beweging echter nog wel aanzienlijk te groeien. Mussert dacht dit te realiseren door openlijk sterke

toenadering te zoeken tot Italië en Duitsland in het bijzonder. De woorden met betrekking tot de Italiaanse inval moeten als eerste stap in dit kader worden gezien. Een vriendschappelijke band met Italië en vooral Duitsland, gecombineerd met grote overeenkomsten in de politieke ideeën, moest genoeg zijn om de laatste stap naar de NSB-regering te zetten. De ernstige bezwaren die de Leider aanvankelijk had tegen een aantal aspecten van de NSDAP, die de 'volksen' nu juist wel wilden gebruiken, werden eenvoudigweg terzijde geschoven. In Duitsland waren de punten die Mussert als bezwaarlijk had beschouwd en eigenlijk nog beschouwde, een belangrijk deel van het succes dat de nazi's behaalden.

Mussert stapte vrij eenvoudig over zijn bezwaren heen omdat het resultaat van het verkondigen van enkele van de in Duitsland zo succesvolle 'volkse' ideeën in zijn optiek nu eenmaal belangrijker was dan deze principiële punten.[45] De 'volkse' ideeën drongen toch al relatief gemakkelijk tot de NSB politiek door omdat het negativisme van de NSB en het gebrek aan een bepaalde ideologie een vacuüm hadden opgeleverd, dat nu gevuld werd door de 'volkse' bloed- en bodemtheorie.

Mussert maakte zich achter de schermen zorgen over de ontwikkelingen die hij zelf mede met zijn goedkeuringen en uitspraken had versneld. Alhoewel de NSB-leider de 'volkse' ideeën toeliet in de NSB, kon hij zich eigenlijk nooit helemaal vinden in de radicale plannen. Het begrip 'volks' had voor Mussert een betekenis die sterk afweek van die van de 'volksen' zelf. De NSB-leider bedoelde met 'volks': behorend tot dezelfde staatkundige eenheid, waarin alle mensen van één volk verenigd waren. De bloedband tussen alle Germanen die de 'volksen' met de term 'volks' in verband brachten, speelde bij Mussert geen rol.[46] Het radicaliseringproces dat Mussert door zijn politieke opportunisme mede in gang had gezet, was echter onomkeerbaar. De NSB had landelijk de naam van een gematigde antidemocratische partij onder leiding van een gerespecteerde, fatsoenlijke burger, definitief verspeeld. Binnen de Nederlandse samenleving werden er diverse initiatieven genomen om de NSB in een kwaad daglicht te stellen en van stemmen te beroven. De publieke opinie keerde zich grotendeels tegen de NSB. Kerken, vakbonden en diverse speciaal opgerichte actiegroepen spanden zich volop in om de Nederlander bewust te maken van het 'nationaal-socialistische' gevaar. Een deel van de Nederlandse pers ondernam in dit kader een felle anti-NSB campagne. De Beweging verloor vervolgens, zoals bij de verkiezingen voor de Tweede Kamer in 1937 zou blijken, ongeveer de helft van de stemmen. Ook zegden vele NSB'ers hun lidmaatschap op. Het betrof hier voornamelijk lieden die enkel uit ontevredenheid lid waren geworden van een Beweging die zich in ruime mate bediende van negatieve retoriek. Zij die de NSB wel trouw bleven, waren overwegend personen die de afgelopen jaren hadden aangedrongen op de zich nu voltrekkende radicalisering of die zich daar stilzwijgend bij hadden neergelegd. Tot grote vreugde van de 'volksen' zette de radicalisering zich juist door het maatschappelijke isolement in een nog snellere vaart voort.[47] De radicalisering waarmee de laatste stap naar een NSB-regering gezet zou moeten worden, leidde tegen de verwachtingen in tot een politiek debacle.

Een weg terug was er echter niet meer; de radicalisering zette zich voort.

2.2 De SS-ideologie dringt de NSB binnen

Musserts beginnende verzoening tot Duitsland was in 1936 door een aantal factoren omgeslagen in een snellere toenadering. De NSB-leider had in augustus 1936 eindelijk toestemming gekregen om met Hitler te spreken. Op 16 november 1936 vond de geheime ontmoeting tussen de beide heren plaats. Mussert sprak een half uur met Hitler over de tegenwerking die de NSB kreeg in Nederland. Inhoudelijk had de ontmoeting weinig om het lijf; er werden geen afspraken of overeenkomsten gesloten. In tegenstelling tot zijn gastheer was Mussert sterk onder de indruk van de ontmoeting en zijn gesprekspartner. In zijn verslag schreef hij '... Voor het eerst in mijn leven iemand ontmoet waarvan ik de meerderheid onmiddellijk erken.'[48] De NSB-leider deed er alles aan om zich te profileren als de Europees denkende fascist die binnen enkele jaren op eigen kracht in Nederland aan de macht zou komen. Tegelijkertijd vernamen de Duitsers echter ook dat de Nederlander een zekere angst voor het grote Duitsland kende.

In hetzelfde jaar was er iemand tot de NSB toegetreden die in het geheel geen angst voor de oosterburen of hun leider kende. Sterker nog, deze persoon zou laten blijken Nederland te willen toevoegen aan Duitsland. Begin augustus 1936 werd Meinout Marinus Rost van Tonningen lid van de NSB. Hij had een aantal jaren voor de Volkenbond in Wenen gewerkt. Hij was een van de mensen die de Oostenrijkse 'boekhouding' controleerden. In Wenen werden zijn nationaal-socialistische en dus ook antisemitische gedachten mede als gevolg van contacten met de lokale Oostenrijkse nazi's versterkt.[49] Rost koos ondanks zijn radicale ideeën niet voor de NSNAP, maar voor Musserts Beweging omdat deze de beste vooruitzichten had.[50] Rost kreeg in november 1936 van Mussert persoonlijk de leiding over de krant '*Het Nationale Dagblad*', dat de NSB ideeën diende uit te dragen. Al snel na zijn NSB-lidmaatschap wist Rost door te dringen tot de hoogste nationaal-socialistische kringen in Duitsland. Op grond van zijn zelfstandige bezoek van 20 augustus 1936 aan Hitler met wie hij ondermeer over de bestrijding van het bolsjewisme sprak, bracht Rost zijn leiding op de hoogte van de importantie van zijn persoon. Rost gaf hoog op over zijn bezoek en zijn succesvolle poging om een afspraak voor Mussert te maken.[51] Rost zag zijn vermeende importantie echter nog niet weerspiegeld in zijn functie. De nationaal-socialist diende zich vooralsnog te richten op de groei van '*Het Nationale Dagblad*' dat al snel uitgroeide tot zijn persoonlijke spreekbuis. Rost publiceerde met regelmaat zijn 'volkse' en antisemitische opvattingen.[52] De radicale, Duitsgezinde en 'volkse' koers die de Beweging al voor Rosts komst had ingezet, nam nu onder zijn invloed nog grotere vormen aan. Een

deel van de NSB-aanhang kon zich vinden in de radicale koers die Rost voorstond. Mussert daarentegen, stond qua ideeëngoed op veel punten vrijwel lijnrecht tegenover de nieuwe man en was dan ook niet gelukkig met Rosts groeiende politieke status. Deze had hier echter geen boodschap aan, Mussert was in zijn ogen 'een zielig burgermannetje' dat eigenlijk veel te gematigd was voor het nationaal-socialisme.[53] Mussert durfde niets tegen de solokoers van de door hemzelf binnengehaalde Rost te ondernemen.[54] Die kon dan ook min of meer zijn eigen gang gaan, zelfs in de Tweede Kamer waar hij na de verkiezingen van 1937 samen met drie andere NSB'ers zetelde. Rost blonk uit in het houden van zeer negatieve, demagogische toespraken. Verder beperkte hij zich tot zijn eigen, tevens in 'Het Nationale Dagblad' geuite wanklanken tegen de joden en lofuitingen aan het adres van de 'volkse' geestverwanten in Duitsland. Scheldpartijen, tirades of vechtpartijen Rost schuwde geen van allen.[55] Zo noemde Rost de leden van Tweede Kamer eens 'een verzameling ezels, die elkaar in stomheid eenvoudig napraten'. Hij genoot bovendien de twijfelachtige eer de enige vechtpartij ooit in de Tweede Kamer te hebben uitgelokt. De meeste Nederlanders en zelfs de meeste NSB'ers waren van mening dat Rost met zijn optreden alle grenzen te buiten ging. De meest fanatieke NSB'ers schaarden zich echter volledig achter hem, Rost had in ieder geval hun zielen gewonnen.[56]

Net als de Leider zelf, had Rost last van een onstilbare zucht naar macht. Hij meende een machtsbasis te kunnen vestigen op basis van de steun van twee groeperingen: de arbeiders en de jeugd.[57] De eerste meende hij via de Nationale Werknemers Vereeniging, een 'volkse' vakbond, aan zich te kunnen binden. Deze bleef echter te klein om een rol van betekenis te kunnen spelen in Rosts plannen. Dat gold niet voor zijn tweede hoop: de jeugd. Rost wilde via de even radicale Johannes Hendrikus ('Henk') Feldmeijer de jeugd voor zijn karretje spannen. Eind 1938 ondernamen zij gezamenlijk een poging om de weinig succesvolle Jeugdstorm, de officiële jeugdorganisatie van de NSB onder leiding van Van Geelkerken, te vervangen door een eigen organisatie om de Nederlandse jeugd op het enige juiste pad te brengen.[58] De poging slaagde in 1939 toen de Mussert-Garde (anders dan de naam deed vermoeden, had Mussert er niets mee te maken) werd opgericht, waarop later nog verder zal worden ingegaan. Er was nu weliswaar een nationaal-socialistische jeugdorganisatie, maar niet in de vorm die Rost had gewenst. De jongeren zagen niet Rost, maar Feldmeijer als hun echte leider. Alhoewel Rost er dus niet in slaagde om een machtsinstrument onder zijn persoonlijke controle te krijgen, was hij er met zijn op het Duitse nationaal-socialisme geïnspireerde politiek wel in geslaagd om een door hem gewenste ontwikkeling in gang te zetten. Er was met de oprichting van de Mussert-Garde, binnen de NSB een werkelijk nationaal-socialistische organisatie ontstaan. Een paramilitaire groep waaruit later de Nederlandsche SS zou ontstaan.

Een andere ontwikkeling binnen de NSB die als een voorloper van de Nederlandse SS kan worden gezien, was de 'volkse' cultureel-wetenschappelijke groep rond Evert Jan Roskam, vanaf begin 1936 een ideoloog binnen de Beweging. Roskam was net als Rost een groot voorstander van de

'volkse' ideeën, alleen had Roskam slechts wetenschappelijke pretenties. Roskam hoopte met de publikatie van diverse onderzoeken een 'volksch ontwaken' bij de Nederlanders te realiseren. Hiermee doelde hij op de herontdekking van de oorspronkelijke Germaanse cultuur door de vreemde elementen binnen de gemeenschap af te stoten.[59] Deze bloed- en bodem theorie diende te worden onderkend, wilde men een zelfvervreemding van het volk en daarmee de ondergang ervan voorkomen.

Roskam zag net als de SS-ideologen de boer als de bewaker van het Germaanse erfgoed. Hij schreef in juli 1937 in *De Wolfsangel*: 'Edel is, wie leeft als een boer...eigen bloed en bodem ongerept bewarend om aan het nageslacht te kunnen doorgeven wat hij van het voorgeslacht ontving'.[60] De herontdekking van de Germaanse achtergrond dacht Roskam te kunnen bereiken door middel van allerlei wetenschappelijke projecten de nadruk op het verre (bij voorkeur Friese en Saksische) verleden te vestigen. Daarbij werden de folklore, archeologie en sibbenkunde (genealogie) in het bijzonder bestudeerd. De accentuering van deze 'volkse' aandachtspunten leidde tot de oprichting van de stichting '*Der Vaderen Erfdeel*' (naar het Duitse '*Ahnenerbe*', het wetenschappelijk centrum van de SS, waarmee tevens contacten werden onderhouden) welke onder leiding stond van ondermeer Feldmeijer en Farwerck. De stichting stelde zich zoals gezegd ten doel het volksvreemde van het volkseigene te scheiden.[61] '*Der Vaderen Erfdeel*' wilde een van Romaanse invloeden gezuiverd Diets volkskarakter. De stichting benadrukte echter wel dat de Dietse gebieden weliswaar een eigen karakter hadden gekregen, maar dat dit karakter in grond en wezen Germaans was. De Dietse en dus ook de Nederlandse cultuur waren volgens de stichting een zijtak van het Germanendom. Hiermee droeg een organisatie in Nederland voor het eerst werkelijk de kern van de SS-gedachte uit. Via het maandblad '*De Wolfsangel*' (mei 1938 '*Der Vaderen Erfdeel*', juli 1939 '*Volksche Wacht*') werd geprobeerd om mensen bewust te maken van hun bloed- en bodem. Daarnaast kwam het ook in de SS-kringen aangehangen radicale antisemitisme krachtig in het blad naar voren. Zelfs de mentaliteit die de Duitse nazi's jaren later bracht tot het besluit om de bolsjewistische '*Untermensch*' te proberen uit te roeien, was in het blad terug te vinden.[62] Farwerck, de man achter het blad, was ondanks zijn verleden als vrijmetselaar[a], een persoon waar alle aspecten van de SS-gedachte in waren verenigd. Het voor het nationaal-socialisme en de SS zo belangrijke aspect van de aan de ratio voorbijgaande daad paste volledig in Farwercks gedachten. De man verheerlijkte de strijd en de oorlogvoering, opnieuw een typische uiting van de SS-mentaliteit. In de SS leefde het idee dat de levensstijl en houding van de strijder het maakte dat hij ongeacht de aard van het doel tot het einde bleef strijden, omdat zijn doel juist in de strijd zelf lag. Binnen de 'volkse' groep waren dus duidelijk al signalen op te vangen die in verband gebracht kunnen worden met de Duitse SS.

Het gaat echter veel te ver om te zeggen dat de SS-gedachte al tot de kern van de ideologie

[a] Vrijmetselaars of lieden met een verleden als vrijmetselaar werden door de Nazi's verafschuwd en vervolgd. Ook Farwerck werd na enige tijd op grond van zijn verleden als vrijmetselaar de Beweging uitgewerkt.

van de ‘volksen’ was doorgedrongen. De ‘volksen’, in tegenstelling tot de rest van de NSB waar ook Mussert toe behoorde, deelden weliswaar de rassenleer en het streven naar een mentaal verbond tussen de andere Germaanse volkeren, met de Duitse SS.[63] Het later zo kenmerkende streven naar één groot Germaans rijk speelde echter nog geen rol bij de ‘volkse’ NSB’ers. Daarnaast dient opgemerkt te worden dat de ‘volkse’ ideeën op enkele punten overeenkwamen met die van de SS, maar de NSB-politiek als geheel daar ver van verwijderd bleef. De SS-mentaliteit was echter niet meer iets geheel nieuws binnen de NSB: de ideologische fundamenten voor de latere Nederlandsche SS waren gelegd.

3. 6 Juni 1940: de eerste Nederlanders in de *Waffen-SS*

Tijdens de verkiezingen voor de Tweede Kamer in 1937 rekende Mussert opnieuw op een grote overwinning voor de NSB. De teleurstelling was dan ook groot toen bleek dat het Nederlandse volk hem massaal links liet liggen. De bijna 8% die de NSB in 1935 wist te behalen, werd in 1937 gehalveerd. De verkiezingsnederlaag van 1937 herhaalde zich twee jaren later: net als alle antidemocratische partijen leed de NSB toen tijdens de statenverkiezingen weer een smadelijke nederlaag. De Beweging haalde in 1939 niet meer dan 3,98% en het werd zelfs Mussert duidelijk dat de kans op een spoedige legale machtsgreep nu wel erg klein was geworden. Binnen de NSB heerste na de nederlaag de overtuiging dat alleen een omverwerping van de Nederlandse democratische staat, de weg naar de machtsovername vrij zou maken. Dit scenario zou zich moeten voltrekken met hulp vanuit het buitenland, oftewel Duitsland.[64]

De Duitsgezindheid die de afgelopen jaren al in sterkte was toegenomen, werd in 1939 nog meer uitgedragen dan de voorgaande jaren. De '*Anschluss*' met Oostenrijk, de inlijving van het Sudetenland en zelfs de bezetting van Praag waren volgens Mussert allen daden die als gevolg van de oorlogsvoorbereidingen van Frankrijk, Groot-Brittannië en de Sovjetunie noodzakelijk waren.[65] Alhoewel Mussert wel enige kritische noten plaatste bij het feitelijke Duitse optreden, overheersten de pro-Duitse commentaren. Op 21 april 1939 deelde Mussert aan een ambtenaar van het Duitse Ministerie van Buitenlandse Zaken mede dat de anti-Duitse stemming in Nederland snel zou verdwijnen als hij, Anton Mussert, aan de macht kwam. De NSB-leider was er van overtuigd dat een gewapend conflict tussen Duitsland en Groot-Brittannië onvermijdelijk was. In die komende oorlog kon Duitsland met betrekking tot Nederland twee dingen doen: Nederland klein en onbetekenend houden of Nederland, met het oog op het behoud en de exploitatie van de koloniale bezittingen, zo sterk mogelijk maken en dus Mussert aan de macht helpen. Want zo schreef Mussert: '... Dit Nederlandse rijk wenste, nadat de NSB de macht veroverd had, de vriend van Duitsland te zijn'[66] en waarom zou Hitler Nederland dan nog klein houden? In de lente van 1939 had Mussert dus al besloten de NSB definitief een pro-Duitse lijn te laten volgen. Dit betekende zeker niet dat hij hoopte dat Nederland hetzelfde lot als Bohemen en Moravië zou moeten ondergaan. Mussert kende nog steeds een bepaalde angst voor Duitsland, zeker nadat in september 1939 ook Polen het slachtoffer was geworden van Hitlers veroveringsdrang. In maart 1940 ging Rost, overigens niet in naam van de NSB, naar Berlijn om de Duitsers ervan te overtuigen dat een inval het nationaal-socialisme in Nederland niet bepaald zou bevorderen. Rost werd ontvangen door de *SS-Gruppenführer* Karl Wolff, de rechterhand van Himmler. Deze waarschuwde hem dat er 'zware tijden' op komst waren en dat de NSB prominenten

wellicht gevangen zouden worden gezet. De angst die Mussert altijd al had gehad leek hiermee bevestigd. ‘Zware tijden’ kon duiden op een Duitse inval en daar was de NSB geen voorstander van. Aan de andere kant kon alleen Duitse steun de NSB uit het politieke dal halen, een inval had dus ook zijn voordelen. Met de gedachte dat Hitler na de capitulatie Nederland als koloniale macht wel zou gaan versterken, was het allemaal misschien nog zo erg niet. De hoop dat een eventuele Duitse inval zou leiden tot een regering-Mussert maakte de angstgevoelens van een ondergeschikt belang.[67]

Net als verschillende andere West-Europese regeringen in 1940 hield ook de Nederlandse regering ondanks de staat van neutraliteit angstvallig rekening met een Duitse inval. De toenemende dreiging van een aanval bracht de regering er toe om op 1 mei, 21 potentieel staatsgevaarlijke personen te laten interneren. Onder de 21 bevonden zich de radicale NSB’ers Feldmeijer en Rost van Tonningen. De NSB-leider Mussert behoorde echter niet tot de arrestanten: hij was, zoals de verantwoordelijk procureur-generaal later verklaarde ‘daarvoor te onbenullig’.[68] De Duitse inval vond plaats op 10 mei 1940. In de chaos en de grote paniek tijdens de vijf oorlogsdagen, werden vele duizenden mensen verdacht van landverraad en opgesloten.[69] De capitulatie van de Nederlandse strijdkrachten in Nederland betekende niet dat er een einde kwam aan de detentie van de 21 geïnterneerden. Samen met vele anderen die tijdens de oorlogsdagen waren vastgezet, werden de 21 naarmate de Duitse opmars vorderde steeds meer naar het zuiden vervoerd. Pas op 26 mei werden zij in Calais bevrijd, doordat de *Wehrmacht* de havenplaats had veroverd.[70]

Nederland werd geconfronteerd met een bezetting en kreeg een civiel bestuur onder leiding van dr. Arthur Seyss-Inquart. Hitler had hem een moeilijke taak opgelegd: hij moest het Nederlandse broedervolk voor het nationaal-socialisme winnen, het liefst op een vriendelijke manier. Nu de Duitsers Nederland toch onder de voet hadden gelopen en een bezetting af hadden gekondigd, achtte Mussert de kans op een door hem geleide regering groot.

De NSB-leider verkeerde in de veronderstelling dat Hitler, nu de nieuwe tijd was aangebroken, hem spoedig van zijn nieuwe taken op de hoogte zou stellen. Mussert ging er echter ten onrechte van uit dat de Duitsers de NSB en vooral hemzelf al hadden uitverkoren als politiek bondgenoot. De bezetter hield zijn opties, met betrekking tot eventuele Nederlandse bondgenoten, aanvankelijk nog duidelijk open. Speciale afgevaardigden bezochten de verschillende Nederlandse potentiële collaborerende partijen en brachten op basis van hun bevindingen rapport uit aan Berlijn.[71] De andere partijen (de NSNAP’en, Zwart Front) wisten een nog slechtere indruk te maken waardoor van een direct samenwerkingsverband met de bezetter geen sprake kon zijn. Wel werden de banden intact gehouden voor het geval de situatie zich ooit zou wijzigen. De NSB bevond zich na verloop van tijd in een bevoorrechte positie, dit gold (nog) in mindere mate voor haar leider. Hij werd niet eens uitgenodigd voor het bijwonen van de installatie van *Reichskommissar* Seyss-Inquart. Mussert had tot dan toe bepaald geen indruk gemaakt op de Duitsers. Hij wist zijn angst voor met name Himmlers SS, welke in

Musserts ogen Nederland in wilde lijven, niet erg goed te verbergen. Seyss-Inquart liet zich in een rapport aan Berlijn mede daarom zeer negatief uit over Mussert.

Rost van Tonningen daarentegen had een goede indruk op de bezetter gemaakt en hij kwam er in het rapport dan ook heel wat beter af.[72] Mussert vond in de in juni teruggekeerde Rost van Tonningen een sterke concurrent en leek zijn leidende positie binnen de NSB kwijt te raken. Rost deed zijn voordeel met vooroorlogse contacten in Duitsland en Oostenrijk en was veel nationaal-socialistischer dan de andere NSB-kopstukken, hetgeen hem een voorsprong op de rest gaf. Berlijn was zeer gecharmeerd van zijn radicale antisemitische houding (die Mussert niet had) en overwoog hem, in plaats van Mussert, als voornaamste handlanger binnen de NSB te steunen. Ook de SS sprak heimelijk zijn voorkeur uit voor Rost: hij had immers duidelijk gemaakt dat hij niet afwijzend stond ten opzichte van de SS-ideologie. Direct na zijn terugkeer op 2 juni uit zijn gedwongen verblijf in Calais, kreeg Rost een uitnodiging van Seyss-Inquart. Samen met Himmler, die Rost al van voor de oorlog kende, sprak de *Reichskommissar* met de voormalige geï nterneerde over diens toekomst. Rost werd belast met de uiterst belangrijke taak een nationaal-socialistische ommekeer in Nederland tot stand te brengen door de arbeiders, de boeren, de jeugd en de vrouwenorganisaties aan het Derde Rijk te binden.[73] De mededeling dat er voor de Nederlanders een 'eigen' *Standarte* binnen de *Waffen-SS* was gereserveerd, viel bij de SS-gezinde Rost in goede aarde. Tevens werden hem de plannen van de oprichting een Nederlandse *Allgemeine SS* voorgelegd. Rost schaarde zich volledig achter de bevelen uit Berlijn.[74] De plannen omtrent Nederlanders in een *Allgemeine SS* en in het eerste jaar van de bezetting ook in de *Waffen-SS*, moeten worden vooral gezien in het kader van de propaganda en de machtsuitbreiding van de SS in Nederland, waarop later nog zal worden ingegaan.

Mussert werd, waarschijnlijk door het negatieve beeld dat de Duitsers van hem hadden, pas zeven dagen later dan Rost over de plannen van de SS geï nformeerd. Tijdens de ontmoeting met Gottlob Berger van het *SS-Hauptamt*, vernam de NSB-leider tot zijn grote schrik dat Hitler een bevel voor de oprichting van *SS-Standarte* '*Westland*' had gegeven.[75] *Standarte* '*Westland*' moest worden opgebouwd uit Nederlandse en Vlaamse vrijwilligers, die na een uitzonderlijk zware keuring en opleiding in Duitsland met twee andere *Standarten* een 'Germaanse' divisie van de *Waffen-SS* zouden vormen. Er zouden dus Nederlanders in dienst van de SS in het Duitse militaire apparaat gaan dienen.

De SS had besloten tot de oprichting van een Germaanse SS-divisie met de naam '*Germania*', bestaande uit Duitsers (in de *Standarte* '*Germania*'), Scandinaviërs (in de *Standarte* '*Nordland*') en Nederlanders en Vlamingen (in de *Standarte* '*Westland*'). Mussert reageerde, zoals gezegd, weinig enthousiast toen Berger hem het bovenstaande meedeelde. Gottlob Berger had Musserts donkere vermoedens over de SS bevestigd toen deze door liet schemeren dat de plannen omtrent Nederlanders in de SS het begin van de inlijving van Nederland in een groot-Germaans rijk zou inluiden.[76] Dit was

tegen het zere been van Mussert, de zelfstandigheid van Nederland zou op korte termijn door de SS voor onbepaalde tijd worden beëindigd, zo meende hij. De kans op een 'Groot-Nederland' of 'Dietsland' (een ideaal dat Mussert nooit zou opgeven) werd er bovendien niet groter op nu Nederlanders zouden toetreden tot een organisatie die niet alleen op macht belust was, maar ook nog eens streed voor een groot-Germaans rijk waarbinnen geen ruimte was voor welke zelfstandigheid dan ook. Verder besefte de NSB-leider dat het Nederlandse volk, wanneer zijn NSB aan de plannen van de SS mee zou werken, zijn Beweging ongetwijfeld (opnieuw) van landverraad zou betichten. In de hoop dat het de NSB een betere positie zou opleveren, besloot Mussert de Duitsers te tonen dat hij en zijn Beweging tóch bereid waren om met hen samen te werken. 'De Hagespraak der bevrijding' gehouden op 22 juni, werd door Mussert aangegrepen om zijn goede wil te tonen.[77] Met een ongegeneerd pro-Duitse redevoering en een minutenlange lofzang aan de aanwezige Hermann Göring trachtte de NSB-leider 'de schepper en behoeder van de Duitse luchtmacht' te paaien.[78] Deze had in het verleden, Mussert verzekerd dat Duitsland nooit de plannen zou hebben om Nederland permanent te domineren. De NSB-leider hoopte vergeefs dat Göring, nadat deze de redevoering had aangehoord, zijn eerder gedane uitspraken weer kon herinneren en zich achter Musserts verzet tegen de SS-plannen zou scharen.[79] Deze hoop was tevens gebaseerd op het geschenk dat het zwaarlijvige *Luftwaffe* kopstuk ontving. Göring, de man achter de vernietiging van het centrum van Rotterdam, mocht de bronzen luidklok van de NSB (gewicht: ruim drie ton) mee naar huis nemen. Mussert verklaarde dat de gift gezien moest worden 'als een offer dat wij met liefde brengen voor hen die nu metterdaad ons volk en ons vaderland beschermen'.[80] Dat de NSB nu opnieuw geconfronteerd zou worden met talloze beschuldigingen van landverraad nam Mussert voor lief. Het was in zijn ogen het belangrijkste om door de versterking van de eigen positie de SS een halt toe te roepen voordat het te laat was.[81]

Musserts angst voor de intenties van Himmlers SS werd nog groter nadat hij op 30 juli een gesprek had gehad met de *Reichsführer.* Deze wond er geen doekjes om: voor Nederland stond de toekomst al vast, namelijk opname in een groot-Germaans rijk onder leiding van Duitsland, waarin voor een zelfstandig Nederland geen plaats zou zijn. Himmler liet Mussert bovendien weten dat hij in Nederland een *Allgemeine SS* wilde oprichten en wel als onderdeel van de NSB.[82] Dit leek op het eerste gezicht vreemd, maar dat was het niet. De bezetter en de SS hadden weinig op met de NSB, maar nog minder met het Zwart Front, de NSNAP'en of andere organisaties. Om diverse redenen, waarop later nog zal worden ingegaan, wilde de SS de formatie aan een politieke Beweging binden. *Reichskommissar* Seyss-Inquart kreeg daarom de opdracht voorlopig de NSB als handlanger te strikken. De plannen van de SS zouden, naast de vestiging van de eigen organisatie in Nederland, tevens moeten dienen om de NSB, die in Duitse ogen nog lang niet nationaal-socialistisch was, verder te radicaliseren. Op den duur zou de NSB dan uit moeten groeien tot een echte nazipartij die uitstekend aansloot bij de SS. Er moest echter in de persoon van Anton Mussert nog wel een belangrijke hindernis

worden genomen voordat dit alles van start kon gaan. Mussert bleef zijn twijfels rond de SS behouden en weigerde de medewerking van de NSB. De teloorgang van de Nederlandse zelfstandigheid die een groot-Germaans rijk onvermijdelijk met zich mee zou brengen, zette Mussert aan tot het schrijven van een nota bestemd voor Hitler, waarin hij pleitte voor een alternatief. Het was opnieuw een poging om de eigen positie ten koste van de SS te verstevigen.

De druk op Mussert om mee te werken aan de oprichting van een Nederlandse SS binnen de NSB, werd verder opgevoerd. Het botweg weigeren van elke medewerking was geen optie voor de NSB. Wilde men de eigen positie tenminste handhaven, dan dienden er toezeggingen te worden gedaan. De NSB-leider maakte kenbaar niet meer tegen de oprichting van een 'soort SS' binnen de NSB te zijn; hij wilde alleen niet dat een dergelijke organisatie initiatieven ontplooide om Nederland tot een deel van een Germaans rijk, oftewel Duitsland te maken. Juist daarom had Mussert zijn twijfels over de plannen om de 'volkse' Feldmeijer, een SS'er in hart en nieren, als voorman van de Nederlandse SS te benoemen.[83] Mussert wilde alleen akkoord gaan als er een door hem benoemde persoon boven de WA en vooral de SS binnen de NSB zou komen te staan. De bezetter en de SS voelden hier niets voor en wezen Mussert erop dat de WA en de SS strikt gescheiden dienden te blijven.[84] De NSB-leider liet hierop weten zich te beraden over het voortzetten van de medewerking van zijn Beweging. De Duitsers hadden echter nog wel wat achter de hand om de NSB-leider op andere gedachten te brengen.

Seyss-Inquart en *Generalkommissar zur besonderen Verwendung* Fritz Schmidt, de hoogste NSDAP-vertegenwoordiger in Nederland, waren op de hoogte van Musserts wens om Hitler te spreken te krijgen. Mussert zag een bezoek als hét middel om de SS te dwarsbomen. Omdat Mussert klaarblijkelijk niet van plan was om gehoor te geven aan de wensen van de SS, besloten de beide heren zijn wensdromen uit te buiten. Op 21 augustus wisten zij de NSB-leider onder zware druk te plaatsen door hem te wijzen op een mogelijkheid van een ontmoeting met de *Führer*. Mussert moest daar echter wel wat tegenover stellen, namelijk de oprichting van de Nederlandse SS. Mussert schreef hierop de eerder genoemde nota waarin hij voor een Germaanse Bond pleitte. De NSB-leider meende dat zijn ideeën de *Führer* er toe zouden kunnen brengen om de politiek ten opzichte van Nederland en de NSB te wijzigen. Als hij Hitler aan zijn zijde kon krijgen, dan kon de SS in Nederland wel worden gestopt, meende een zichzelf overschattende Mussert.[85] Hij stelde op 25 augustus Hitler schriftelijk op de hoogte van zijn plannen omtrent de oprichting van een Germaanse Statenbond. Deze zou moeten bestaan uit de staten Nederland, Duitsland, Zweden, Noorwegen en Denemarken en zou geleid moeten worden door de Germaans *Führer* Adolf Hitler. Mussert zag zichzelf als de geschikte persoon om het Groot-Nederlandse deel van de bond te leiden. Hij zei bovendien toe, in dit kader Nederland te laten deelnemen aan de grote afrekening met de Sovjetunie.[86] Berlijn kon Musserts meedenken met betrekking tot een Germaans Rijk wel waarderen, maar deed er vanwege kleine maar zeer belangrijke

verschillen tussen Musserts plan en Hitlers conceptie verder niets mee. De SS ondervond dan ook geen enkele schade van Musserts schrijven aan de *Führer*. In de overtuiging dat dit alternatief voor Himmlers plannen Hitler zou overtuigen en dus de macht van de SS wél zou inperken, ging Mussert door de knieën, er kwam een Nederlandsche SS.[87] Daarnaast was hij geschrokken van de dreigende toon die de SS uitsloeg. Uit ontevredenheid over Musserts houding dreigde de SS ten koste van de NSB-leider, Rost naar voren te schuiven.[88] [a] Op 30 augustus ging Mussert na bovenstaande zaken in overweging te hebben genomen, akkoord met de oprichting van de Nederlandsche SS binnen de NSB, maar hij hield zijn bezwaren tegen de benoeming van Feldmeijer overeind. Musserts toezegging was echter niet genoeg voor Seyss-Inquart en Schmidt. Voordat de nota met Musserts Germaanse Bond idee en zijn verzoek tot het bezoeken van Hitler werd doorgestuurd, diende hij ook nog zijn onvoorwaardelijke trouw aan de *Führer* te verklaren. In zijn verlangen om Hitler te mogen spreken, voldeed Mussert dan ook aan deze eis van de bezetter.[89] In het begeleidend telegram liet Mussert aan Hitler weten dat hij de 'volkse' beginselen erkende en zijn bevelen afwachtte. Mussert had hiermee officieel verklaard gehoorzaam te zijn aan Hitler. Op 6 september hoorde Mussert van Schmidt dat hij Hitler op 23 september mocht bezoeken. In zijn euforie liet Mussert nu ook zijn bezwaren tegen de benoeming van Feldmeijer vallen.[90]

Net als zijn nota had ook het bezoek van Mussert aan Hitler, zoals nog zal blijken, geen gevolgen. Musserts plannen, gebaseerd op een grote zelfoverschatting, om de SS in Nederland tegen te houden, vielen in duigen, al had hij dat zelf niet door. De Nederlandsche SS werd binnen de NSB opgericht en daarmee wist Himmler zijn macht opnieuw uit te breiden.

3.1 De Nederlandsche SS

Op 11 september 1940 richtte Mussert na herhaaldelijk aandringen van de bezetter en de SS de Nederlandsche SS op als afdeling IX van de NSB. De Mussert-Garde werd opgeheven en ging over in de nieuwe formatie. Daarnaast stond de SS open voor nieuwe leden die zich geroepen voelden om de Germaanse zaak te dienen. Begin 1941 werd bovendien een aantal vrijwilligers dat zich aanvankelijk had aangemeld voor de *Waffen-SS* en ook al een opleiding had voltooid, overgeplaatst naar de Nederlandsche SS. De *Standarte* '*Westland*' was immers ondermeer opgericht om ooit de militaire basis van een Nederlandse Allgemeine SS te vormen. De SS'ers konden met de komst van de '*Westlanders*' alvast kennismaken met de sfeer van de *Waffen-SS*.

De introductie van de SS-ideologie was zoals eerder al is gebleken niet iets nieuws in de NSB.

[a] Rost zou uiteindelijk nooit ten koste van Mussert naar voren worden geschoven. Rost had in diverse opdrachten die van de bezetter had ontvangen, gefaald en werd daarom 'geloosd' naar de Nederlandsche Bank. Ook een betrekking bij de SS ging

De verering van het boerenleven, de groot-Germaanse gedachte, de '*Kampfgeist*' en de aandacht voor de rassenleer en het antisemitisme leefden in de 'volkse' groep van de NSB. Individuen als Roskam, Rost en vooral Feldmeijer waren al lang besmet met de ideologie. Toch was de oprichting van de Nederlandsche SS ook voor deze SS-gezinden binnen de NSB een ingrijpend gebeuren. In tegenstelling tot hun Leider waren zij louter positief over de vestiging van de Germaanse stoottroepen in Nederland. In de Nederlandsche SS konden de 'volkse' ideeën voor zover die met de SS-ideologie strookten, naar hartelust worden nagestreefd en uitgeoefend. Zoals nog zal blijken was de Nederlandsche SS, ondanks het gegeven dat deze een NSB-afdeling was, bevrijd van de in zijn ogen gematigdheid van de NSB. De Dietse gedachte die aanvankelijk ook bij een deel van de radicale 'volksen' leefde, had op aandringen van de bezetter plaatsgemaakt voor een groot-Germaanse gedachte. Binnen de NSB was echter nauwelijks ruimte geweest om dit streven naar een groot-Germaans rijk onder leiding van Duitsland openlijk uit te dragen. Door de oprichting van de Nederlandsche SS had deze situatie zich gewijzigd. De groot-Germaanse gedachte kon nu tot tevredenheid van de Duitsers in een afdeling van de NSB zelf wél nadrukkelijk nagestreefd worden. De SS had dus voorlopig voet aan wal gezet.

De bezetter had de NSB-leider dus met succes onder druk gezet. De SS had de Nederlandsche SS aan de NSB moeten binden omdat alleen daar geschikte personen te vinden waren om de organisatie te leiden. Echt van harte deed de SS dit niet, omdat de NSB als geheel immers nog steeds weinig overeenkomsten met Himmlers organisatie kende. De optie om een van alle partijen losstaande SS op te bouwen, zoals dat in Vlaanderen gebeurde, werd in Nederland echter met het oog op het ontbreken van geschikte personen niet serieus overwogen.[91] Door de Nederlandsche SS te binden aan de NSB, kon de SS bovendien, door de te verwachten radicaliserende en germaniserende invloed, beschikken over een grotere vijver waaruit de *Waffen-SS* kon gaan hengelen.

De Nederlandse variant van de *Allgemeine SS* werd geleid door de 'volkse' NSB'er Feldmeijer. De *Allgemeine SS* was al lange tijd erg gecharmeerd van deze radicale NSB'er en het was na enige slinkse handelingen van Duitse zijde, gelukt om Mussert met de aanstelling van Feldmeijer te doen instemmen. De bezwaren die de NSB-leider had gehad tegen de SS en Feldmeijers benoeming waren terecht geweest, zo bleek al snel. Binnen de NSB was een organisatie in het leven geroepen die de komst van een groot Germaans rijk voorbereidde. Feldmeijer bleek zoals Mussert had gevreesd meer een SS'er dan een NSB'er. Zo uitte hij regelmatig in het blad van de Nederlandsche SS, *Storm SS*, zijn liefde voor de Germaanse zaak. In *Storm SS* van 11-4-1941 schreef hij: 'Wij belijden de wezens- en lots-verbondenheid aller Germaansche Volken, onder leiding van Adolf Hitler. In deze eeuw zal zich deze verbondenheid in eenigerlei vorm verwezenlijken. Verband houdend met het historisch gegroeide en passend in den huidigen tijd herleeft de Rijksgedachte.'[92] De NSB-leider was

aanvankelijk aan hem voorbij omdat het vermoeden bestond dat Rost Indisch bloed had.

zich ook al voor de benoeming van de SS-voorman bewust van diens afwijkende sympathieën, maar vertrouwde er in zijn grenzeloze zelfoverschatting op dat zijn ontmoeting met de *Führer* zou leiden tot een aan de NSB gunstig gezind beleid in Nederland, waardoor ondermeer Himmler en Feldmeijer geen gevaar meer vormden.[93] Opmerkelijk genoeg bleef Mussert de hele bezetting, ook toen bleek dat de Nederlandsche SS zijn 'eigen' gang ging, tevergeefs vertrouwen op Hitlers 'goede wil'.

De ontmoeting met Hitler op 23 september 1940 verliep naar Musserts mening erg positief al stoorde hij zich aan de afwezigheid van Joachim von Ribbentrop, de Duitse minister van Buitenlandse Zaken. Nederland was in de ogen van Duitsland kennelijk geen buitenland meer. Mussert begreep de groot-Germaanse hint echter niet. Hitler deelde hem mede dat de regering Mussert, waar de NSB-leider zo vol van zat, voorlopig niet zou worden geïnstalleerd. Een installatie van een toekomstige NSB-regering was volgens de *Führer* afhankelijk van de mate waarin Mussert er in slaagde de Nederlanders voor het nationaal-socialisme te winnen. Dit leek weinig positief, maar Mussert was weer eens onterecht overtuigd van zijn eigen kunnen en liet daarom slechts positieve reacties horen. Van Musserts Germaanse Bond-idee, het door hem beoogde alternatief voor Himmlers groot-Germaanse politiek, nam Hitler met waardering kennis, maar meer ook niet. Er was maar één staatsgrens namelijk die tussen Duitsland en Italië, zo liet de *Führer* weten. Hitlers veronderstelling dat er dus geen grens tussen Nederland en Duitsland meer bestond, drong niet tot het brein van Mussert door. De NSB-leider, vatte het bezoek samen met de woorden: 'Het geheel maakte deze indruk: Hitler een man die het beste met ons voorhad.'[94] Mussert bleef er op vertrouwen dat Hitler 'zijn' Nederland zou laten bestaan; hij was overduidelijk door Hitler geïmponeerd en dacht er niet aan zijn medewerking op welk gebied dan ook te beëindigen.

Zijn bezoek bracht, zoals al snel bleek, niet datgene waar de NSB-leider op had gehoopt. De veronderstelling dat de SS een halt toegeroepen zou kunnen worden als hij maar een bezoek aan de *Führer* zou kunnen brengen, was op zijn zachtst gezegd niet juist. De Nederlandsche SS was formeel gezien een afdeling van de NSB en zou dus ook onder de controle van de Beweging moeten staan. De kaarten waren echter geheel anders geschud. Feldmeijer en zijn manschappen opereerden slechts op bevel van de *Höhere SS- und Polizeiführer* Rauter, die op zijn beurt weer door Himmler werd gecommandeerd. De Nederlandsche SS was, zoals Mussert al had gevreesd voordat hij een bezoek aan Hitler had mogen brengen, in de praktijk een direct onderdeel van de SS.[95] De NSB-leider bleef echter hopen dat Hitler zijn woorden nog ter harte zou nemen en stribbelde vooralsnog nog niet tegen.

Feldmeijer was anders dan Mussert bijzonder gelukkig met de geslaagde vestiging van de SS in Nederland. De 'Voorman', een SS-gezinde binnen de NSB, was al jaren een voorstander van de politiek die hij nu in de praktijk mocht brengen. Hij was een fervent aanhanger van de bloed- en bodem-theorie en stond volledig achter de sterk antisemitische politiek van het Derde Rijk en de SS. Dit was echter niet het enige wat hem tot een typische SS'er maakte. De voorman bezat tevens de

groot-Germaanse gedachte en de *Kampfgeist* die zo kenmerkend voor de SS-man waren. Feldmeijer idealiseerde de strijd en zag deze als een doel op zich. Zijn politieke geaardheid was de SS niet ontgaan en al voor de oorlog stond Feldmeijer, die regelmatig afreisde naar Duitsland, bij Himmler te boek als een echte nationaal-socialist.[96] Het was mede dankzij Feldmeijer dat de Nederlandsche SS betrekkelijk eenvoudig kon worden opgericht. Een verklaring voor het succes was dat Feldmeijer enkele jaren met de Mussert-Garde persoonlijk de basis had gelegd voor de Nederlandsche SS.

In 1939 meende hij samen met de even radicale Rost tot dat er ter vervanging van de gematigde Jeugdstorm, een op de 'volkse' ideeën georiënteerde jeugdorganisatie diende te worden opgericht. Ter oriëntatie werden er gezanten naar Duitsland gestuurd die naar men mag aannemen de *Hitlerjugend* en de SS bezochten.[97] Aanvankelijk diende, zo hoopten Feldmeijer en Rost, de op te richten organisatie, de Jeugdstorm te vervangen, ware het niet dat de nieuwe jeugdorganisatie helemaal geen jeugdorganisatie werd: de leden waren jongemannen van 18 tot 25 jaar. De nieuwe organisatie vertoonde sterke overeenkomsten met de SS: er werd veel geëxerceerd en men volgde politieke lessen. Joden werden niet toegelaten en degenen die wel in aanmerking kwamen voor een lidmaatschap werden onderworpen aan een strenge medische keuring.[98] Deze, achteraf bezien, overduidelijk SS-georiënteerde paramilitaire organisatie kreeg in het najaar van 1939 de naam Mussert-Garde, dit om de ware aard van de organisatie te camoufleren. De dekmantel was succesvol, want binnen de NSB werd er nooit een verband met de SS gelegd.[99] Voor een deel was dit ook het gevolg van het sterke Dietse element dat in de Mussert-Garde tot juni 1940 aanwezig was. Omdat Mussert wel een zeker wantrouwen had jegens de radicale Feldmeijer, liet de leider de Mussert-Garde inclusief Feldmeijer op 8 juni 1940 een van trouw afleggen 'aan Volk en Vaderland, de Beweging en den Leider.' Feldmeijer zou zich hierdoor echter nooit laten tegenhouden.

Musserts zorgen waren begrijpelijk, maar toch was de Mussert-Garde niet erg gevaarlijk. De paramilitaire eenheid bezat noch militaire noch politieke macht. Met op zijn hoogst twee à driehonderd manschappen bleef de Mussert-Garde in haar beginstadium steken. De betekenis van de Mussert-Garde lag dan ook niet in de invloed die deze uitoefende, maar vooral in het ontstaan van een basis voor de latere Nederlandsche SS waar Feldmeijer de voorman van werd. In die zin had zij Himmler een grote dienst bewezen. De SS kon in Nederland zonder al te veel problemen zijn klauwen uitslaan.[100]

Wat was nu precies het belang van de oprichting van die Nederlandsche SS? De vestiging van een verlengstuk van Himmlers SS in Nederland had een viertal redenen. Ten eerste wenste de SS in de veroverde landen een belangrijke positie in te nemen, de machtswellusteling Himmler wilde daar inspraak hebben. In Duitsland was er voor de SS nog maar weinig te winnen omdat men al snel in het vaarwater van de *Wehrmacht* terechtkwam; het buitenland daarentegen was nog een politiek braakliggend terrein. Ten tweede achtte de SS de oprichting van de Nederlandsche SS van groot belang voor

de werving van vrijwilligers voor de *Waffen-SS*. De Nederlandsche SS kon niet alleen zelf als reservoir dienen, maar had ook een belangrijke taak in het creëren van een basis van waaruit de werving in de toekomst diende plaats te vinden. Eind 1940 speelde de reeds geplande aanval op de Sovjetunie een aanzienlijke rol bij het aantrekken van vrijwilligers. In het kader van een verenigd nationaal-socialistisch Europa dat in de komende kruistocht ten strijde zou trekken tegen het bolsjewisme, kwamen de aanmeldingen van Germaanse vrijwilligers erg goed van pas. Ten derde diende de Nederlandsche SS Mussert in de gewenste groot-Germaanse richting te duwen. Dit behoorde nu de Nederlandsche SS binnen de NSB was opgericht tot de mogelijkheden. Tot slot had de oprichting van de Nederlandsche SS een belangrijke propagandistische waarde. Aanvankelijk was de werving van vrijwilligers voor de SS geen primair militair doel. Natuurlijk, de groei van het aantal manschappen was zeer welkom, maar het was vooral de uitstraling van de aaneensluiting van de Germaanse broedervolken die Himmler aantrok. De propagandistische waarde die uitging van de Nederlandse deelname was voor de SS van groot belang voor de verdere uitbreiding van het nationaal-socialisme.[101]

Dit nationaal-socialisme was echter niet het soort dat Mussert voor ogen had. Voor de Dietse gedachte waar hij zo vol van zat en die wel in de inmiddels opgeheven Mussert-Garde aanwezig bleek, was binnen de Nederlandsche SS uiteraard geen plaats. De Nederlandsche SS streefde naar de opbouw van een groot-Germaans rijk waar ook Nederland deel van uit diende te maken. Alhoewel de Dietse gedachte en het streven naar een groot-Germaans rijk niet direct botsten, was het laatste naar de inzichten van de SS het belangrijkste en dus als enige toegestaan. Elke vorm van aandacht voor de Dietse zaak zou de aandacht van het belangrijkste, de groot-Germaanse zaak, alleen maar afleiden. Met andere woorden het uitdragen van de Dietse gedachte was niet meer toegestaan. Erg vreemd was het grote verschil tussen de politieke koers van enerzijds de NSB en anderzijds de Nederlandsche SS niet.

Zoals al eerder bleek, had de NSB geen zeggenschap over de Nederlandsche SS. Feldmeijers formatie was enkel gevoelig voor bevelen van de SS. Alhoewel de formatie pas op 17 mei 1942 officieel als onderdeel van de SS gold, waren de banden al ver voor die tijd meer dan hartelijk. Voorman Feldmeijer had de opdracht ontvangen om de Nederlandsche SS geheel volgens de bepalingen van de *Reichsführer* vorm te geven.[102] Gezien het feit dat Feldmeijer zelf als een echte SS'er door het leven ging, kostte het hem geen enkele moeite om te voldoen aan Himmlers verwachtingen.

4. De kruistocht tegen het Bolsjewisme

Ondanks het niet-aanvalsverdrag dat Duitsland met de Sovjetunie had gesloten, besloot Hitler medio 1940 tot de aanval op het land. De Duitse generale staf ontving het bevel om een aanvalsplan voor te bereiden, dat uiterlijk eind mei zou moeten worden uitgevoerd.[103] Alhoewel de uiteindelijke beslissing waarschijnlijk in 1940 werd genomen, was het idee om de Sovjetunie aan te vallen niet nieuw.[104]

In de eerste band van *Mein Kampf* (1923) uitte Hitler zijn zorgen over de toenemende bevolkingsdruk in Duitsland.[105] Het land had in zijn ogen, om wantoestanden te voorkomen, dringend *Lebensraum* nodig. Hij kwam in het werk aan met vier mogelijkheden voor het verkrijgen van de benodigde *Lebensraum*. Eén daarvan had zijn uitgesproken voorkeur: de verovering van nieuw gebied. De realisatie van een continentaal imperium verschafte de Duitsers het benodigde grondgebied. De verantwoording voor deze agressieve ideeën meende Hitler met religieuze motieven te kunnen inkleden. God zou de aarde geschapen hebben voor het leven, niet voor bepaalde volkeren. Het recht van de sterkste zou vervolgens bepalen hoeveel land de verschillende volkeren konden bezitten. Dit recht kon enkel en alleen op basis van de, in Hitlers ogen, onvermijdelijke strijd gestalte krijgen. In het kader van die strijd had Duitsland het recht een poging te doen dat recht op te eisen. Duitsland had hiermee een historische missie te volbrengen, het diende land te gaan veroveren. Over de vraag welk land daar het slachtoffer van moest worden, liet Hitler in 1924 al geen twijfel bestaan: de Sovjetunie. Daar lag in zijn ogen de ruimte waar het Duitse volk zo om zat te springen.

Verder zouden de vruchtbare tsjernosembodem van de Oekraïne en de in ruime mate aanwezige grond-en delfstoffen in Rusland meer dan een welkome buit vormen. Een ander streven van Hitler, namelijk de wens van een volledige autarkisch Duitsland, kon na de verovering van de Sovjetunie tevens zijn beslag krijgen. Net als de '*Ordenritter*' eeuwen eerder moest Duitsland met geweld in zijn behoeften voorzien. Het feit dat de Duitse kruisridders, nadat zij slechts enkele voetstappen op Russische bodem hadden gezet, al in de pan werden gehakt, werd overigens achterwege gelaten. De Sovjetunie was in Hitlers zieke geest bovendien het centrum van de Slaven en het jodendom: voor hem alweer een belangrijke reden om de wapens op te nemen tegen dit land. Een verovering van de Sovjetunie bood hem immers de mogelijkheid deze, in zijn ogen, '*Untermenschen*' te vervolgen en uiteindelijk te vernietigen.

De twee centrale punten in *Mein Kampf,* namelijk de verovering van *Lebensraum* en het antisemitisme, verenigden zich waar het ging om motieven voor een aanval op de Sovjetunie. Bovendien leidde de Duitse aanval onvermijdelijk tot de uitschakeling van de basis van het eveneens door Hitler verafschuwde 'Joodse complot': het communisme.[106] De door Hitler gewenste oorlog tegen de Sovjet-

unie zou meer dan een ‘gewoon’ conflict worden. De strijd zou aan Duitse zijde met nationaal-socialistische ideologie doordrenkt zijn. Geen wonder dat juist de ideologisch geschoolde *Waffen-SS* in meerdere opzichten een centrale rol zou spelen in de Duitse oorlogvoering in het oosten. De SS-orde van het beste ‘Germaanse’ bloed, zoals Himmler zijn organisatie graag zag, was al jarenlang voorbereid op een oorlog tegen het communisme. Alhoewel het volgens sommige historici zoals bijvoorbeeld Ernst Nolte de vraag is in hoeverre de aanval werkelijk uit ideologische motieven werd uitgevoerd, gingen de soldaten van de *Waffen-SS* wel met die gedachte naar het front. De opleiding die de soldaten hadden doorlopen stond bol van de haat tegen het communisme, het jodendom en de Slavische ‘*Untermenschen*’. Het is bekend dat de meeste *Waffen-SS*’ers, zeker in de eerste twee jaren van de oorlog tegen de Sovjetunie, ook daadwerkelijk met een dergelijk vijandbeeld ten strijde trokken. Het was dan ook niet verwonderlijk dat juist zij aan het front als beesten tekeer gingen. Voor het doden van een minderwaardige, afstotende en boosaardige vijand hoefde men immers geen schuld-gevoelens of gewetensbezwaren te hebben.[107] Het was voornamelijk deze door de ideologie gekweekte instelling die de oorlog aan het Oostfront tot een gruwelijke strijd zou maken.

Later dan gepland, rolde op 22 juni 1941 in het kader van de operatie ‘Barbarossa’ de Duitse oorlogsmachine de Sovjetunie binnen. Circa vijf miljoen soldaten waren ingedeeld in de drie *Heeresgruppen* die aan ‘Barbarossa’ deelnamen.[108] De verwachting was dat het Rode leger slechts enkele weken stand zou kunnen houden. Ondanks de waarschuwingen van enkele hoge officieren ging de planning van de militaire operaties in Rusland niet verder dan het begin van de winter. *Heeres-gruppe Nord* moest nog voor het invallen van de winter Leningrad veroveren, *Mitte* Moskou en *Süd* diende de Kaukasus te veroveren. Bij de Oeral zou de oorlogsmachine halt moeten houden en de *Ostwall* op dienen te trekken. Deze verdedigingslinie zou het westen voor altijd moeten vrijwaren van de invallen van de ‘Mongoolse horden’ uit het oosten.

Gesteund door Roemeense, Italiaanse, Hongaarse, Finse en Slowaakse strijdformaties wisten de Duitsers de Russische verdedigers volkomen te verrassen. Opmerkelijk genoeg had Stalin weinig tot niets gedaan met de talloze waarschuwingen voor de concentratie Duitse militaire eenheden aan de grens. De Duitse *Blitzkrieg* sloeg in de eerste weken dan ook genadeloos toe. Het Rode Leger werd aan alle kanten overlopen en grote aantallen manschappen werden door de aanvallers krijgsgevangen gemaakt. Na twee weken overwoog Hitler zelfs om een deel van zijn troepen terug te trekken omdat de strijd zo voorspoedig verliep dat het op zijn hoogst nog twee weken zou duren voordat de Oeral bereikt zou zijn.[109] Twee weken later bleek echter dat de Duitsers een verkeerd beeld hadden van de situatie aan en vooral achter het front. De ingesloten Russische divisies hielden steeds langer stand en enkelen wisten zelfs hun omsingeling te doorbreken. Daarnaast bleek de veronderstelling dat de Russische pantserstrijdkrachten inmiddels waren uitgeschakeld, ver bezijden de waarheid. De Duitse inlichtingendiensten kwamen begin augustus tot de conclusie dat de Russen over maar liefst

driehonderd infanterie en nog vijfhonderd tankdivisies konden beschikken. Daarnaast kwam van het front steeds vaker het bericht dat de nieuwe Russische tanks in alle opzichten nog beter waren dan de Duitse. De snelle, wendbare en sterk bewapende *T-34* bleek de meerdere over de *Panzer III*. Verder bleek het Duitse anti-tank geschut onvoldoende in staat om het pantser van de Russische tanks te doorboren. De Duitsers vertrouwden in deze tijd nog voornamelijk op de lichte *PAK-37* (anti-tank kanon; kaliber 37mm.). De *PAK-37* bemanningen moesten de Russische tanks tot zeer nabij laten naderen voordat de 37mm. kanonnen een kans (zij het een zeer kleine) hadden om met een voltreffer de Russische tanks uit te schakelen. Alhoewel het Duitse opperbevel optimistisch bleef, was de overtuiging dat het Rode Leger op zeer korte termijn zou zijn verslagen, verdwenen. Zowel op strategisch als tactisch niveau bleek het Rode Leger sterker dan verwacht.[110]

De meeste Nederlanders reageerden opgetogen toen het nieuws van de Duitse aanval hen bereikte. De Duitse legers, zo verwachtte men, zouden net als die van Napoleon wel ten onder gaan in het eindeloze Russische landschap en de barre winters. Hitler had zichzelf waarschijnlijk in een tweefrontenoorlog gestort en die zou Duitsland net als in de vorige oorlog de kop wel gaan kosten.[111] De anticommunistische stemming die bij zeer veel Nederlanders had geleefd, werd na de Duitse invasie door het overgrote deel dan ook aan de kant geschoven. Stalin was voor velen niet langer de vertegenwoordiger van het goddeloze communisme, maar een bondgenoot in de strijd tegen Hitler. De Nederlandse communisten zelf lieten op hun beurt de bezwaren tegen de politiek van 'de imperialistische machten' tijdelijk vallen ten behoeve van de gezamenlijke strijd tegen Duitsland. Het communistische blad '*de Waarheid*' deed in de zomer van 1941 dan ook een beroep op de Nederlanders om de handen ineen te slaan. Met de kop: 'Verenigt u, Nederlanders, zonder onderscheid van geloof of politieke richting voor de beslissende slag!' poogde *De Waarheid* op 28 juni 1941 een eenheidsgevoel te kweken.

Ook de Nederlandse nationaal-socialisten waren blij met de start van operatie 'Barbarossa'. Bij hen overheerste de overtuiging dat de onvermijdelijke afrekening met het bolsjewisme en het jodendom was begonnen. '*Volk en Vaderland*' drukte een groot artikel, een pennevrucht van 'de Leider', af waarin de aanval werd bejubeld. Mussert schreef over de Duitse invasie: 'Dit alles geschiedt ook voor ons. Daarom ben ik van dankbaarheid vervuld dat het ons vergund is, dat ook duizenden Nederlandschen mannen aan dien strijd deel zullen hebben. Zij staan in de SS-*Standarte* '*Westland*', zij werken in het NSKK, zij zijn de voorposten van het komende nationaal-socialistische Nederland.'[112] De voorman van de Nederlandsche SS Feldmeijer riep zijn manschappen op om zich te tonen als ware SS'ers en zich te melden voor de strijd in het oosten.[113] Alhoewel uit de Nederlandsche SS al eerder honderden mannen zich hadden gemeld, kwam de grote toestroom van deze groep pas na de invasie op gang. Aan de afrekening met het bolsjewisme wilden zij graag hun steentje bijdragen. De oproep van de voorman was op zich weliswaar niet nieuw, Feldmeijer oefende al vanaf het begin druk

uit op zijn manschappen om zich te melden voor de *Waffen-SS*, maar nu de langverwachte strijd tegen de Sovjetunie een feit was, werd de druk om naar het front te gaan vele malen groter. De plicht om het communisme te bestrijden stond hoog in het vaandel. Feldmeijer gaf zelf overigens meerdere malen het 'goede voorbeeld'. Na enige tijd in de *SS-Division* '*Leibstandarte Adolf Hitler*' te hebben gevochten, nam Feldmeijer dienst bij *SS-Division* '*Wiking*' waar ongeveer zevenhonderd landgenoten in dienden.[114]

Seyss-Inquart meende de Nederlanders wel warm te kunnen krijgen voor de 'grootse daden' die de Duitse strijdkrachten in het oosten verrichtten. Nederland was namelijk één van de weinige landen die de Sovjetunie niet als soevereine staat had erkend, een teken voor de *Reichskommissar* dat het land niet erg warm liep voor het communisme. Seyss-Inquart sloeg de plank niet ver mis want Nederland had in de periode voor de aanval een duidelijke afkeer van het Sovjetsysteem. Met name de kerken uitten veelvuldig hun bezwaren tegen het atheïsme dat de communisten voorstonden. In het kader van een nieuw nationaal-socialistisch propaganda offensief in Nederland werd op 27 juni 1941 een massale bijeenkomst gehouden op het IJsclubterrein te Amsterdam. Seyss-Inquart was één van de sprekers voor de aanwezige Duitse en Nederlandse nationaal-socialisten. Met de oproep: 'Nederlanders blikt naar het oosten!' hoopte hij de Nederlanders te enthousiasmeren voor de vele taken in het oosten.[115] Anders dan verwacht, kwam het initiatief dat voortborduurde op de oproep niet uit het NSB kamp.

4.1 Vrijwilligerslegioen Nederland

De leider van het Nationaal Front (voormalig Zwart Front), Arnold Meijer, liet op 28 juni een artikel in het *Nederlandsch Dagblad* publiceren. Meijer, blij met de oorlog tegen de communistische Sovjetunie, bepleitte in het artikel de oprichting van een Nederlands legioen dat voor het vaderland zijn steentje aan deze strijd zou moeten bijdragen. Hij was als tegenstander van een groot-Germaans rijk onder Duitse leiding geen voorstander van de melding van Nederlanders bij de *Waffen-SS* en hoopte met zijn idee een alternatief te kunnen bieden.[116] Daarnaast verwachtte hij, door een wit voetje bij de bezetter te halen, de NSB te kunnen beconcurreren en de opheffing van zijn eigen partij te kunnen voorkomen.[117] De NSB liet meteen weten, niet achter het voorstel te staan. Mussert wees op de mogelijkheden om dienst te nemen bij de SS-*Standarte* '*Westland*' of het NSKK. Daar waar Mussert in 1940 'geen bezwaar' had tegen de toetreding van Nederlanders tot de *Waffen-SS* riep hij begin 1941 openlijk op tot dienstneming bij de SS-*Standarte* '*Westland*'. Wat was er gebeurd?
De Duitsers hadden de NSB-leider in januari 1941 uitgenodigd voor een dagje concentratiekamp

Dachau gecombineerd met een bezoek aan de Nederlandse *Waffen-SS*'ers die gelegerd waren in München. Belangrijker was echter dat de meegereisde Schmidt hem (terwijl Mussert diep onder de indruk van het alles was) een verzoek deed met betrekking tot de komende strijd tegen de Sovjetunie. Schmidt sprak de verwachting uit dat de strijd ongeveer drie maanden in beslag zou nemen en dat de NSB geacht werd haar medewerking te verlenen. Mussert die al lange tijd de afkeer van het communisme van de Duitsers deelde, had hier wel oren naar. Bij terugkeer in Nederland deed hij voor het eerst een oproep aan zijn leden om dienst te nemen bij de *Waffen-SS*.[118] Zelfs de eed van trouw aan Hitler als 'de *Führer* aller Germanen' (dus niet als Duits staatshoofd!) die de vrijwilligers dienden af te leggen, was voor Mussert geen probleem meer. Nederlanders dienden hun bijdrage te leveren aan de komende strijd in het oosten door soldaat te worden in de *Waffen-SS*. Geïmponeerd door de 'belangrijke' taak die zijn NSB had gekregen en vol verwachting van de positieve gevolgen die dit wellicht voor de Beweging zou hebben, was Mussert eindelijk volledig akkoord gegaan met de werving van Nederlanders voor de *Waffen-SS*. Aangezien zij, die hun steentje aan de strijd tegen het bolsjewisme wensten bij te dragen dus al dienst konden nemen bij de *Waffen-SS,* was Meijers legioen in zijn ogen overbodig.

De bezetter daarentegen toonde zich aangenaam verrast en zag wél heil in Meijers voorstel.[119] De verklaring hiervoor is dat de Duitsers in het diepste geheim al lang beslist hadden dat een Vrijwilligerslegioen ook onder het bevel van de *Waffen-SS* viel. De opbouw van een legioen zou de instroom naar de *Waffen-SS* zeker niet negatief beïnvloeden. Het voorstel werd dus van harte gesteund. `Een 'Nederlands' initiatief was vanuit het Duitse oogpunt alleen voor de propagandavoering al meer dan interessant. De bezetter zorgde voor een wijde verspreiding van het artikel en nam contact op met Meijer. De steun diende echter wel buiten het zicht van anderen te geschieden: het moest immers een Nederlands initiatief lijken. Nederland was niet het enige land waar gewerkt werd aan de opzet van een Vrijwilligerslegioen. In heel Europa viel het aantal aanmeldingen voor de *Waffen-SS* erg tegen.[120] De SS dacht dit probleem op te lossen door in het geheim aan te sturen op de oprichting van een 'nationaal' legioen met 'eigen' officieren in Nederland, Denemarken, Noorwegen en Vlaanderen. Het nationale karakter van de legioenen zou het aantal aanmeldingen naar alle waarschijnlijkheid spectaculair doen stijgen.[121] De plannen voor de oprichting van de legioenen werden enkele dagen voordat Operatie 'Barbarossa' van start ging, door Hitler goedgekeurd. In de eerste weken van de wervingscampagne leek het beleid zijn vruchten af te werpen: duizenden vrijwilligers uit de 'Germaanse' landen meldden zich voor het *Freiwilligenverband 'Dänemark'* (later: *Freikorps 'Danmark'*), *Freiwilligenlegion 'Flandern'*, *Freiwilligenlegion 'Norwegen'* en het *Freiwilligenlegion 'Niederlande'*, die allen binnen vier weken tijd waren opgericht.[122] Bij elk van de legioenen leek de oprichting het resultaat van een spontaan nationaal initiatief te zijn. De SS had echter in alle vier een sterke hand gehad.

Meijer krabbelde, nadat hij aanwijzingen kreeg dat de SS en de bezetter zich met de oprichting bemoeiden, geleidelijk terug. De SS had hem vrijwel direct na de publikatie van zijn artikel gevraagd om ook propaganda te maken voor de *Waffen-SS*. Hiermee maakte Himmler echter een grote fout, Meijer ging een link leggen tussen het Legioen en de door hem verafschuwde SS. Steeds meer stelde hij zich de vraag of het legioen wel echt vrij van SS-invloeden was. Meijer had grote twijfels en begon een afwijzende houding aan te nemen. Hij hield vast aan allerlei nationalistisch getinte voorwaarden bij de realisering van het Legioen en was dan ook nog niet van plan om zijn eigen achterban op te roepen om zich te melden.[123] Meijer, net als Mussert een echte 'Dietscher', wilde met betrekking tot het legioen een Nederlands kader, een Nederlandse vlag, Nederlandse uniformen en een eed op de Nederlandse vlag. Het legioen moest in alle opzichten een Nederlandse strijdformatie worden en blijven.

Om het initiatief en de realisatie van het Legioen een ogenschijnlijk Nederlands karakter te geven, benaderde de bezetter de Nederlandse gepensioneerde luitenant-generaal Hendrik Alexander Seyffardt. Hij was een uitgesproken hater van het communisme en bovendien een sterk voorstander van de oprichting van een Nederlands legioen. Op 8 juli sprak hij met Seyss-Inquart en de uitkomst van het gesprek was dat Seyffardt *Befehlshaber der Legion* zou worden. De oud-generaal had zijn medewerking toegezegd nadat de *Reichskommissar* hem had verzekerd dat de frontcommandant ook een Nederlander zou zijn (Seyffardt zelf was daar met zijn 68 jaar te oud voor), dat het Legioen zou gaan strijden onder de prinsevlag (oranje-wit-blauw) en dat er door de legionairs een eed op de *Führer* en de prinsevlag zou worden afgelegd. Daarnaast kreeg Seyffardt een eigen hoofdkwartier in Den Haag van waaruit hij de opbouw van de strijdformatie zou moeten coördineren. Veel meer dan een lokaas voor de Nederlandse vrijwilligers werd Seyffardt echter niet. Van werkelijke invloed was en kwam geen sprake. De generaal mocht zo nu en dan eens een defilé afnemen, wat handjes schudden en een praatje houden. De formatie van het Legioen werd in het diepste geheim in de juiste banen geleid door de SS. Seyffardt deed meerdere malen tevergeefs zijn beklag over de beperkingen die hij steeds tegenkwam, maar bleef desondanks het initiatief steunen. Ook toen hij tot zijn woede bemerkte dat de werving niet via zijn eigen hoofdkwartier maar voornamelijk via de *Ergänzungstelle* '*Nordwest*' verliep, besloot hij zijn steun te continueren.

De initiatiefnemer Meijer haakte in tegenstelling tot Seyffardt wel af. De legionairs zouden worden opgeleid in Duitsland (in een kazerne van de *Waffen-SS* nog wel!) en gehuld worden in Duitse uniformen. Dit was voor Meijer echter nog niet het ergste. De Duitsers stonden er op dat de legionairs een eed op Hitler als zijnde de '*Führer aller Germanen*' aflegden, hetgeen voor Meijer begin augustus voldoende was om zijn medewerking aan de oprichting van het Legioen op te zeggen.[124] Meijer wilde met een legioen, dat in zijn ogen té Duits was, niets meer te maken hebben. Voor een

deel hield dit ook verband met de gewijzigde houding van de NSB. Zodra Mussert vernam dat de Duitsers de oprichting van een nationale Nederlandse strijdformatie toestonden, ging de NSB overstag. Aanvankelijk had hij gewezen op de mogelijkheid voor Nederlanders om zich te melden bij de *Standarte 'Westland'*, een nieuwe formatie was volgens hem overbodig. Deze houding was mede gebaseerd op het gegeven dat 'vijand' Arnold Meijer het oorpronkelijke plan had gelanceerd. Toen bleek dat het initiatief niet in de kiem gesmoord kon worden, moest de NSB zich wel geïnteresseerd tonen. De NSB was, tot grote onvrede van Meijer, ineens een groot voorstander van de oprichting van het Legioen. Musserts beweging probeerde vanaf dat moment het Legioen te monopoliseren. De mogelijkheid om een 'eigen' Nederlandse eenheid met NSB'ers te bemannen liet Mussert niet schieten. Vanaf 11 juli riep de NSB haar aanhangers op om dienst te nemen bij het Legioen. Mussert meende dat het Legioen, wanneer het zich in de strijd positief zou onderscheiden, de voorloper van een nieuw Nederlands leger zou kunnen worden.[125] Een volstrekt Nederlandse bijdrage aan de afrekening met het bolsjewisme en dus aan de opbouw van het nieuwe Europa, deed de kansen op een grotere zelfstandigheid van Nederland ongetwijfeld goed, zo meende de naïeve NSB-leider. Door veel 'kameraden' dienst te laten nemen zou de NSB niet een alleen een goede beurt maken, de Beweging zou tevens een belangrijke rol gaan spelen bij de controle over het legioen. Daarnaast zag de Leider in de nieuwe ontwikkelingen een kans om de bemoeienissen van de SS met Nederland op langere termijn te beperken. In de volgende maanden zou echter steeds meer blijken dat de werkelijkheid er anders uitzag.

Mussert was nog niet op de hoogte van de werkelijke aard van het op te richten legioen. In Berlijn stond al lang vast dat het legioen zou worden uitbesteed aan de *Waffen-SS*. Een nationale strijdformatie afkomstig uit een door Duitsland bezet 'Germaans' gebied diende volgens de officiële overeenkomst tussen de *Wehrmacht*, het *Auswärtiges Amt* en de SS bij de *Waffen-SS* te worden gevoegd. Formeel zou het Legioen niet geheel een eenheid van de *Waffen-SS* worden, maar een zogenaamd '*Freiwilligenverband*' in het kader van de *Waffen-SS*. In de praktijk, zo blijkt uit een geheim bevel met de volgende boodschap: 'Freiwilligenverband Niederlande ist nach hier vorliegenden Geheimbefehl keine holländische Truppe, sondern eine Einheit der Waffen-SS'[126], werd het Legioen door de Duitse strijdkrachten echter wel degelijk beschouwd als een eenheid van de *Waffen-SS*. Van het Nederlandse karakter van het Legioen was in werkelijkheid dus nooit sprake. De SS had alle touwtjes stevig in handen. De nationale façade in de vorm van het toestaan van enkele nationale symbolen en aanduidingen, werd bewust opgetrokken om het aantal aanmeldingen te doen stijgen. De SS hoopte de Nederlanders, Vlamingen, Denen en Noren door middel van de oprichting van nationale legioenen onder nationaal bevel, naar de *Waffen-SS* te lokken. Het is dan ook de vraag of Meijers initiatief niet afkomstig was van de SS. Het was wel erg toevallig dat er in vier landen tegelijk in slechts vier weken tijd begonnen werd met de formatie van een Legioen.

Mussert had juist op basis van de veronderstelling dat het Legioen een hoofdzakelijk Nederlandse aangelegenheid zou blijven, zijn medewerking verleend. Hij meende van de Nederlandse strijdformatie een NSB-leger te kunnen maken dat ook nog eens de basis van het toekomstige Nederlandse leger in het nieuwe Europa zou zijn. Toen hem signalen, zoals de algemeen verplichte eedsaflegging, bereikten die hem duidelijk maakten dat het legioen niet los gezien kon worden van de SS, bleef hij de oprichting toch steunen. De verklaring hiervoor moet gezocht worden in het feit dat Mussert weer eens gevoelig bleek voor allerlei technische argumenten die de SS aanvoerde. Een losstaande gevechtsformatie leverde volgens Himmler zowel administratieve als tactische problemen op.[127] Inzake soldij en de verzorging van de familie van de vrijwilliger was het veel te gecompliceerd om onderscheid te maken tussen Nederlandse vrijwilligers in de *Waffen-SS* en die in het Legioen. Een losstaande militaire eenheid was ook vanuit tactisch oogpunt uitgesloten. De formatie moest immers hoe dan ook onder een hoger Duits commando staan. Daarnaast bleef het Legioen aangewezen op Duitse bewapening en bevoorrading. Alhoewel Himmler deze keer geen leugens verkondigde, ging Mussert wel erg makkelijk door de knieën. De NSB-leider meende echter nog steeds dat het mogelijk moest zijn om van het Legioen een NSB-leger te maken.[128] De NSB bleef de oprichting van het Vrijwilligerslegioen dan ook steunen.

Hoe verliep nu de daadwerkelijke formatie van en de werving voor het Vrijwilligerslegioen? Zoals gezegd maakte operatie ‘Barbarossa’ een grote indruk op de nationaal-socialistisch georiënteerde Nederlanders. Seyss-Inquart had de Nederlanders al gevraagd hun blik naar het oosten te wenden. Velen gaven hier onmiddellijk gehoor aan. Zonder de plannen rond de oprichting van een Vrijwilligerslegioen af te wachten, meldden zij zich voor de strijd tegen het bolsjewisme. Kortom zij tekenden voor de *Waffen-SS*. Alhoewel er zeker een aantal NSB’ers voor de oprichting van het Legioen was toegetreden tot de *Waffen-SS*, moest de grootste toestroom nog komen. Deze kwam flink op gang na de bekendmaking van de beoogde oprichting van het Vrijwilligerslegioen. De schijn van een nationaal Legioen lokte vele Nederlanders naar de wervingsburo’s. In de propaganda was naast de vanzelfsprekende anticommunistische boodschap, de façade van het nationale legioen duidelijk terug te vinden. De grootscheepse campagne werd, nadat de andere partijen als de Nederlandsche Unie en het NF definitief waren afgehaakt, gekenmerkt door nationalistische leuzen. De SS bleek geen bezwaar te hebben om tegen de eigen groot-Germaanse ideologie te zondigen. De honderden vrijwilligers die zich aanmeldden, verkeerden in de veronderstelling dat zij ook in een nationale formatie terecht kwamen.[129] Deze schijn werd door de SS met het Nederlandse kader, de Nederlandse en NSB insignes (prinsevlag op de mouw en de wolfsangel op de kraag) die door de legionairs gedragen mochten worden, versterkt.

De wervingscampagne sloeg in ons land meer dan aan. Maar liefst dertienhonderd Nederlanders (waarvan zeshonderd NSB’ers) meldden zich binnen één maand na de aanval op de

Sovjetunie.[130] Alhoewel met name Seyffardt had gerekend op een veelvoud hiervan, was de opkomst in vergelijking met Noorwegen, Denemarken en België groot. De poging om ook Nederlandse officieren te verleiden tot een dienstbetrekking bij Himmlers keurkorps mislukte echter.[131] Slechts 23 officieren maakten de gang naar het wervingsburo in Den Haag. Van hen haakten er tijdens de opleiding nog eens vijf af na onenigheden met de Duitse leiding. Van een Nederlands kader zou dus niets terechtkomen. Helemaal niet toen bleek dat de officieren die wél bleven, niet zoals beloofd in rang gelijk bleven, maar genoegen moesten nemen met een veel lagere rang.[132]

Ook tussen Seyffardt en de SS ontstonden er nu onenigheden. In augustus 1941 uitte de *Befehlshaber der Legion* reeds zijn frustraties over het uitblijven van de vorming van een Nederlands kader. De SS was zoals gebruikelijk niet gevoelig voor klachten en ging zijn eigen weg. De komst van een kader bestaande uit Duits *Waffen-SS* personeel werd ondanks eerdere beloften doorgezet. Seyffardt had als bevelhebber weinig te bevelen, hij moest toezien hoe de SS zich steeds meer zichtbaar met het wel en wee van het Legioen ging bemoeien.[133] De coördinatie van de militaire invulling van de eenheid verliep in grote mate via een SS-buro in plaats van via Seyffardt's kantoor. Het waren allemaal aanwijzingen, dat het Legioen geen nationale strijdformatie was, maar een eenheid van de *Waffen-SS*.

Toch wist de NSB met de vele NSB aanmeldingen een zeker stempel op het Legioen te drukken. Tegen de verwachtingen van Seyss-Inquart in, bleven de massale aanmeldingen van niet-NSB'ers voor het Legioen uit. De veronderstelling dat de bevolkingsgroepen die traditioneel erg anticommunistisch waren in groten getale tot het Legioen toe zouden treden, bleek onjuist. Net als de officieren, stelden ook de katholieken op dit gebied teleur. Een mogelijke verklaring voor dit verschijnsel was wellicht de associatie die de gemiddelde Nederlander toen had bij het Legioen. Men zag het Legioen als een puur Duitse aangelegenheid juist omdat Musserts NSB pogingen ondernam om greep te krijgen op de eenheid. De redenering was fout de conclusie evenwel niet. De afkeer van de NSB, die men onterecht in verband bracht met germanisering, had tot gevolg dat veel Nederlanders met anticommunistische sympathieën er niet eens over peinsden om legionair of *Waffen-SS*'er te worden.[134]

Met de massale aanmeldingen van NSB'ers hoopte Mussert zijn stempel op het Legioen te kunnen drukken. Opnieuw overschatte de NSB zichzelf. De bezetter en de SS vonden het prima dat Mussert soldaten leverde, maar hij moest zich verder nergens mee bemoeien. De oproep van de Leider in het WA-blad '*De Zwarte Soldaat*' van 8 augustus 1941 leidde niet tot het gewenste resultaat. Mussert schreef: 'Het is mijn bedoeling, dat binnen afzienbaren tijd drie volledige regimenten aan het Oostfront zullen staan: de eerste Nederlandse divisie!.'[135] Nog steeds leed de NSB-leider aan een gebrek aan realiteitszin. De formatie van een Nederlandse divisie betekende dat op korte termijn minimaal vijftienduizend vrijwilligers zich zouden moeten aanmelden, hetgeen niet erg waarschijnlijk

was. Musserts eigen 'Weermannen' (WA) voelden bovendien meestal weinig voor het ongetwijfeld onaangename verblijf aan het Oostfront. Pogingen om met de toetreding van zijn 'keurkorps', de WA, werkelijke invloed op de politiek rond het Legioen te krijgen, bleven dan ook vruchteloos. Met het aantal WA-aanmeldingen kon nog niet eens één regiment gevormd worden.

Zoals eerder vermeld waren van de dertienhonderd aanmeldingen, één maand na de invasie in de Sovjetunie, zeshonderd afkomstig van NSB'ers. Wie waren de zevenhonderd anderen? Al eerder was de Duitsers gebleken dat het aantal vrijwilligers uit de 'Germaanse' landen dat aan alle eisen voor een dienstverband bij de *Waffen-SS* voldeed, niet bijzonder groot was. Om de minder geschikte Nederlandse vrijwilligers, die dus niet in aanmerking kwamen voor '*Westland*', niet voor de *Waffen-SS* 'verloren' te laten gaan, werd in april 1941 in Hamburg de *SS-Freiwilligen Standarte* '*Nordwest*' opgericht.[136] Deze *Standarte* bood plaats aan de 'tweederangs' vrijwilligers uit Nederland en Vlaanderen. Zo golden er bijvoorbeeld minder zware fysieke eisen.[137] Toen er sprake was van de oprichting een Nederlands Legioen waren er ook weer grote aantallen vrijwilligers van deze categorie die zich kwamen melden. Deze grotendeels a-politieke groep varieerde van gelukszoekers tot misdadigers.[138] Terwijl ook de werving voor '*Nordwest*' doorging, belandden er grote aantallen van de a-politieke vrijwilligers in het legioen. De opleiding tot legionair was dus al met al samengesteld uit een opmerkelijke mengelmoes van nationaal-socialisten, NSB'ers, avonturiers en criminelen. Met het opgaan van de tweederangs *SS-Standarte* '*Nordwest*' in het Legioen op 24 september 1941, werd de vreemde samenstelling alleen maar erger. Het kon echter niet anders.

De reden voor de opheffing en overheveling van '*Nordwest*' was gelegen in de tegenvallende opkomst van de Nederlandse en Vlaamse vrijwilligers. Beide eenheden kampten dus met een tekort aan manschappen. De SS besloot één van beide op te heffen en in de andere op te laten gaan. Aangezien het Legioen met het oog op de propagandistische waarde van groot belang was, viel de keus op '*Nordwest*'. De SS had besloten dat uit het Legioen en de SS-*Standarte* '*Nordwest*' een Nederlands en een Vlaams Legioen op regimentssterkte dienden te worden gevormd. De Vlamingen werden gescheiden van de Nederlanders om de stimulering van de Dietse gedachte te voorkomen. Eind september 1941 waren zo'n drieduizend Nederlanders onderworpen aan een militaire opleiding om uiteindelijk met het Legioen naar het Oostfront te gaan.[139] Na deze opleiding was wel duidelijk geworden in wat voor formatie zij zouden gaan vechten. Net als vele Nederlanders die zich voor '*Westland*' hadden gemeld, waren zij door de SS misleid. Het was dan ook niet vreemd dat de opleiding de nodige problemen had opgeleverd.

5. De opleiding en de werving

Naar aanleiding van de werving voor zowel de *Waffen-SS* als het Legioen deden zich op de kazernes grote wantoestanden voor. Veel Nederlanders dachten dat hun één of andere opleiding te wachten stond. De waarheid, namelijk dat zij hadden getekend voor de *Waffen-SS,* was hun nooit verteld. Al vanaf mei 1940 stuurde de SS in Nederland allerlei ronselaars op pad, die een valse voorstelling van zaken gaven aan hun toehoorders. Vele Nederlanders werden door deze ronselaars voorgelogen, zij kregen een militaire, politieke, sport-of politie-opleiding voorgespiegeld terwijl over de *Waffen-SS* geen woord viel. Pas nadat zij hadden getekend en in Duitsland op de kazerne arriveerden, ontdekten zij de ware aard van de opleiding.[140]

Naast de ronselmethode, werden de gelederen van de *Waffen-SS* aangevuld door een propagandacampagne die wel in zekere mate een juiste voorstelling van zaken gaf (het was duidelijk waar je je voor meldde). In de periode tot en met eind juni 1941 was de Duitse propaganda met betrekking tot de werving van vrijwilligers vooral gericht op het stimuleren van de groot-Germaanse gedachte. De Nederlanders werden opgeroepen om samen met de andere Germaanse volken te bouwen aan een nieuw Europa, een groot-Germaans rijk onder leiding van Duitsland. Om de Nederlanders bewust te maken van deze 'plicht' werden ook de media volledig ingeschakeld en bij de campagne betrokken. Er werden tijdschriften als '*Storm SS*', '*Hamer*', '*Volksche Wacht'*, '*Germanische Leithefte'* en SS-vormingsbladen uitgegeven. En via radioprogramma's uitgezonden vanaf de kazernes en later ook vanaf het slagveld werd getracht de taak van de SS-man te idealiseren. Na 22 juni 1941 kreeg de wervingspropaganda een nieuwe dimensie. De SS nodigde vanaf 27 juni de Nederlanders uit om deel te nemen aan de 'kruistocht tegen het bolsjewisme', een onvermijdelijke strijd voor het nieuwe Europa. De bezetter en de SS wekten zoals eerder gezegd de schijn dat de Nederlanders de gelegenheid zouden krijgen tegen het bolsjewisme te vechten in een zuiver Nederlandse strijdmacht die los zou staan van de SS. Beide aspecten sloegen in ons land goed aan, al waren de direct betrokkenen als Himmler, Rauter, Berger en Seyss-Inquart minder tevreden aangezien zij op nog grotere aantallen hadden gerekend. Duizenden Nederlanders toonden zich bereid om hun leven op het spel te zetten om het communisme te vernietigen. De bezwaren tegen dienstneming bij de Duitse strijdkrachten die veel Nederlanders er aanvankelijk van weerhielden om zich te melden, werden voor een groot deel weggenomen door het zogenaamd Nederlandse karakter van het Legioen. De façade van de Nederlandse strijdformatie die geen banden met de SS had, deed zijn werk. Dat betekende overigens niet dat elke vrijwilliger voor het Legioen daar ook werkelijk zijn bestemming vond. De werving van vrijwilligers voor de SS-*Standarte* '*Westland*' ging ook gewoon door. Aangezien de divisie '*Wiking*' deelnam aan

de aanval op de Sovjetunie kon '*Westland*', dat daarvan als infanterie regiment deeluitmaakte, niet zonder de personele aanvulling vanuit Nederland. Vrijwilligers voor het Legioen, belandden daarom niet zelden meestal ongewenst in '*Westland*'. Alhoewel de propaganda de nationaal-socialistische '*Kampfgeist*' van de Nederlanders moest activeren, waren het ook hier vaak a-politieke avonturiers die zich lieten strikken voor de *Waffen-SS* of het Vrijwilligerslegioen. De gedachte dat de aanmeldingen die tot stand kwamen door de SS-propaganda afkomstig waren van de overtuigde nationaal-socialisten is dan ook niet juist. Opmerkelijk genoeg waren er wel veel a-politieke of andere niet-nationaal-socialistische vrijwilligers die na hun opleiding nationaal-socialist werden of zich zo noemden.

De opleiding van de Nederlandse vrijwilligers verliep ondanks dit gegeven bepaald niet zonder problemen. Om te beginnen was en bleef de verhouding met de *Waffen-SS* voor velen problematisch. In München waar de eerste Nederlandse vrijwilligers werden opgeleid voor een gevechtsfunctie binnen de '*Wiking*' divisie deden zich begrijpelijkerwijs vreemde taferelen voor. De uitreiking van de uniformen met de SS-runen op de kraag bezorgde sommige vrijwilligers een enorme schok. Het was in veel gevallen niet de opleiding die zij voor ogen hadden gehad toen zij hun handtekening hadden geplaatst. De confrontatie met de SS was niet het enige dat het nodige stof deed opwaaien. Ook de omstandigheden waarin de zware opleiding tot *Waffen-SS* militair zich voltrok, leverde problemen op. Om te beginnen waren de verhoudingen tussen de vrijwilligers onderling niet al te hartelijk. De diverse Nederlandse nationaal-socialistische groeperingen (NSB, NSNAP, NF en anderen) waren allen vertegenwoordigd in de kazerne te München. De hatelijke verhoudingen tussen deze groeperingen deden zich al snel gelden. In enkele gevallen raakten de vrijwilligers al in de trein naar München slaags. Lang duurde de onderlinge onenigheid echter niet. De Duitse SS-instructeurs rekenden al spoedig af met de conflicten; binnen een militaire eenheid van de SS diende een bloedbroederschap te gelden. De instructeurs wezen op de mogelijkheid om de opleiding te verlaten voor degenen die dat wensten of om in te gaan op de nieuwe condities (men kon voor een half jaar, voor twee, of voor vier jaar tekenen om in '*Westland*' te dienen). Deze nieuwe condities leken niet onaantrekkelijk. Vrijwilligers die er aanvankelijk de brui aan wilden geven, bleken nu toch bereid om voor de *Waffen-SS* te tekenen. Zo kon de vrijwilliger na vier jaar dienst rekenen op een boerderij met 25 tot 30 hectare grond in het groot-Germaanse rijk. [141] Dergelijke beloften, die overigens door de ontwikkelingen aan het front niet waargemaakt konden worden, deden echter niet iedereen besluiten om te blijven. Lid zijn van de *Waffen-SS* betekende mogelijk het verlies van het Nederlanderschap, iets wat velen absoluut niet wilden. In Duitse krijgsdienst treden, zou bovendien landverraad betekenen en voor velen een breuk met geliefden met zich meebrengen. Ook de plicht een eed op Hitler af te leggen, zagen vele vrijwilligers daarom niet zitten. Op grond van de leugens waarmee de SS poogde vrijwilligers te werven en de vooruitzichten die een dienstverband bij de *Waffen-SS* met zich mee zou brengen,

besloten honderden Nederlanders in de maanden juni en juli van 1940 de opleiding te verlaten. Veel gevolgen voor de werving van Nederlanders had dit overigens niet. Het uiten van de negatieve ervaringen leidde niet tot een zichtbare daling van het aantal Nederlandse aanmeldingen. Een tweede omstandigheid die er toe leidde dat een groot aantal Nederlanders ontnuchterd huiswaarts keerde, was de houding van het Duitse opleidingspersoneel. De opleiding was niet alleen buitengewoon zwaar, maar ook voor de meeste Nederlanders een onprettige kennismaking met de Duitse tucht en discipline, die bovendien in de SS nog een niveau hoger lag dan in de andere takken van de Duitse strijdkrachten. In enkele gevallen beroofden vrijwilligers, die het niet meer aankonden, zich zelfs van het leven. De neerbuigende houding die het Duitse opleidingspersoneel bleef volhouden, zorgde voor nog meer problemen. Er werd minachtend gesproken over alles wat met Nederland te maken had, hetgeen zich weerspiegelde in de behandeling van de 'Germaanse broeders'.[142] De Nederlanders zouden, volgens hun leermeesters, slechts Volksduiters van het allerlaagste soort zijn, een veronderstelling die de meeste vrijwilligers diep kwetste. De opleiding was voor veel vrijwilligers een te grote overgang.[143] Een poging van de *Waffen-SS* om alle Germaanse vrijwilligers vanaf januari 1941 te onderwerpen aan een SS-acclimatiseringscursus in Sennheim was weinig succesvol. Bovengenoemde problemen bleven bestaan omdat het *Waffen-SS* opleidingspersoneel (ook in Sennheim) helemaal niet was voorbereid op de Nederlandse mentaliteit. De opleiding bleef dan ook een bron van onrust die groepen vrijwilligers deed beslissen om de koffers te pakken. Precieze cijfers over het aantal Nederlandse 'vertrekkers' zijn er helaas niet. In 't Veld meent echter dat het aantal op ongeveer de helft van de 2448 gekeurden tussen 1 juni en 11 september 1940, moet worden geschat.[144]

Voor de vrijwilligers die zich vanaf juni 1941 meldden voor het Legioen stonden de zaken er geheel anders voor. Van toestemming voor een terugkeer voor wie dat wenste, was geen sprake meer. De Duitse gewilligheid om vrijwilligers te laten gaan, was al na enkele maanden tot het minimale gereduceerd. Zij die weigerden de verdere opleiding te volgen of er niets voor voelden om een eed op de Germaanse *Führer* Adolf Hitler af te leggen, konden rekenen op een nog veel onaangenamer verblijf in een *Arbeitslager*. Vanaf 1942 wachtte voor de weigeraars zelfs een gevangenschap in een concentratiekamp. Ondanks het feit dat ook de vrijwilligers voor het Legioen spoedig tot de vaak teleurstellende conclusie kwamen dat zij in plaats van een Nederlandse strijdformatie wel degelijk in een eenheid van de *Waffen-SS* terecht waren gekomen, er nu dus geen weg meer terug. Zij ondergingen in Hamburg dezelfde kwellingen als hun 'kameraden' die hen voor waren gegaan. De Duitse tucht was nog even zwaar en de neerbuigende houding van het Duitse opleidingspersoneel had zich ook al niet gewijzigd.[145] De onderlinge verhoudingen waren bovendien nog vele malen slechter dan in '*Westland*'. Het Legioen kende naast de gebruikelijke politieke geschillen een hoog crimineel gehalte hetgeen ook op de opleiding niet verborgen bleef. Geheel tegen het SS-principe van de '*Heiligkeit des Eigentums*' in, werd er op grote schaal van elkaar gestolen. De diefstal nam zelfs zulke grote vormen

aan dat de kasten waarin de persoonlijke spullen werden bewaard, op slot moesten; voor de SS een uitzonderlijke maatregel.[146] Opmerkelijk genoeg vond de SS het niet meer nodig criminelen de weg naar het Legioen te versperren. Veelal belandden de meest volhardende criminelen door eigen gedrag al snel bij de SS-krijgsraad, maar de 'kleine' criminelen werden gedoogd in het Legioen. Misdadigers konden volgens Gottlob Berger uitstekende soldaten worden.[147] In werkelijkheid ging het Berger enkel om de groei van de *Waffen-SS* waarvoor klaarblijkelijk wel enige principes terzijde konden worden geschoven.

Ook de fysiek zware eisen, overigens minder zwaar dan die voor een toelating tot de *Waffen-SS*, die golden voor een dienst bij het Legioen bleken slechts op papier te bestaan. Tengevolge hiervan was het Legioen ook in fysiek opzicht een rariteitenkabinet. Er werd van alles goedgekeurd: jongens van 16 jaar, mannen van 50 jaar, kreupelen en zelfs lieden die nog maar één oog hadden.[148] De eisen voor een dienstverband bij het Legioen waren dus al met al niet erg hoog. Een brief van een vrijwilliger aan zijn vader uit 1942 illustreert de problemen treffend: 'Kijk eens, het is zo: door de Duitsers wordt hier vaak gezegd: och, jullie zijn alleen gekomen om te vreten en te slapen, maar werkelijk voor het merendeel gaat dat ook op. Het gehalte van wat Holland aan rekruten stuurt is zo slecht, dat het mij ook geen plezier meer doet om in het Legioen te dienen...Ik mag geen namen noemen vanwege dienstgeheim en zo, maar als jullie de strafregisters eens konden zien van wat zich Legionair noemt, dan zouden de haren je te berge rijzen. Diefstal, mishandeling, zedenmisdrijven in lange, bonte rij. Er zijn er die eenvoudigweg hier komen omdat de grond in Holland te heet onder hun voeten werd.…Ik kan er niets aan doen, maar als de Duitse *Unterführer* hier schelden van zwijnentroep, luie bende, etc., etc., mijn hemel ze hebben gelijk.'[149] De SS wilde een 'Germaans' legioen en de daarvoor benodigde manschappen konden wanneer de werkelijke SS-eisen zouden gelden, eenvoudigweg niet aangetrokken worden. Het was daarnaast Bergers zucht naar de groei van het aantal manschappen voor de legioenen die deze eenheden aanvankelijk zulke opmerkelijke samenstellingen opleverde (bovengenoemde wantoestanden golden overigens ook voor andere 'Europese' legioenen). Bergers rapporten aan Himmler over de aantallen geworven vrijwilligers hadden dan ook weinig betekenis. De lieden die absoluut ongeschikt waren voor een gevechtsfunctie werden na verloop van tijd naar huis gestuurd. Dat nam echter niet weg dat het Legioen bepaald niet overliep van kwaliteit.

Met de toestroom van Nederlandse vrijwilligers werden in juli 1941 twee eenheden aangevuld of opgebouwd. De *Standarte* '*Westland*' waar al vanaf de zomer van 1940 Nederlanders in dienden, was ondanks bovengenoemde problemen uitgegroeid tot een absolute elite eenheid, waarop later nog zal worden ingegaan. De discipline was diep tot de manschappen doorgedrongen en van onderlinge onenigheid was al na enkele maanden geen sprake meer. De geschillen hadden plaatsgemaakt voor een kameraadschappelijk gevoel. '*Westland*', een onderdeel van de '*Wiking*' divisie, werd als onderdeel van de *Heeresgruppe Süd* ingezet bij de aanval op de Sovjetunie. De andere eenheid van

de *Waffen-SS* waarin veel Nederlanders dienden, het Vrijwilligerslegioen, inmiddels 'versterkt' met *Standarte* '*Nordwest*', onderging in januari 1942 bij Leningrad zijn vuurdoop. Pas toen verbeterden zich ook de verhoudingen binnen het Legioen. Alhoewel de eenheid de gevechtskwaliteit van de '*Wiking*' divisie nooit zou halen, stond het Legioen na verloop van tijd wel degelijk bekend als een betrouwbare en uitstekende strijdformatie.

5.1 De eed op Hitler

Mussert kon zich over de niet geheel vlekkeloos verlopende opleiding van de eerste Nederlandse vrijwilligers voor de *Waffen-SS*, niet zo druk maken. Aanvankelijk was hij immers nog geen voorstander van de werving van Nederlanders voor de door hem zo gewantrouwde SS. Uiteindelijk verkocht hij toch geleidelijk zijn ziel door achtereenvolgens akkoord te gaan met de oprichting van de Nederlandsche SS binnen de NSB (1940) en de werving van Nederlanders voor de *Standarte* '*Westland*' (januari/februari 1941). Mussert zegde bovendien toe om de bevelen van de *Führer* af te wachten. De NSB-leider was hierdoor aan handen en voeten gebonden en dat bleek buitengewoon vervelend toen hem in de herfst van 1941 een naar gevoel bekroop met betrekking tot de gang van zaken rond de samenstelling van het legioen en de Nederlandsche SS. Himmler kreeg op beide een nog grotere greep dan al het geval was. Musserts bezoek aan Hitler had daar niets aan veranderd. Het initiatief van de oprichting van een legioen was van het begin af aan gestimuleerd door de SS en ook de uiteindelijke formatie werd gecoördineerd en geregeld door de SS. Het nationale karakter van het legioen was schijn en de greep die Mussert met de grote toestroom van vrijwilligers uit de NSB meende te krijgen, kwam nooit tot stand. Het legioen was tot Musserts grote ontevredenheid in de praktijk een eenheid van de *Waffen-SS*. Hij stond echter weer machteloos: hij had Hitler immers beloofd diens bevelen uit te voeren. Een openlijk verzet tegen de gang van zaken rond het legioen behoorde daardoor niet tot de mogelijkheden. Ook bij de formatie van de Nederlandsche SS zette de NSB haar vraagtekens. Rauter eiste al vanaf het begin van 1941 van Mussert dat deze organisatie de eed op Hitler aflegde, waarmee de Nederlandsche SS ook volledig en definitief onttrokken zou zijn aan de politieke lijn van de NSB. Nadat Duitsland de Sovjetunie had aangevallen, werd het stiller rond de eed: Rauter staakte zijn gezeur. De NSB gedroeg zich voorbeeldig en verder aandringen op de eedsaflegging zou dat mogelijk in gevaar brengen. Musserts bezwaren waren duidelijk, een eed van de Nederlandsche SS op Hitler betekende dat de organisatie nog meer onder de invloed van Himmler kwam. Via de Nederlandsche SS kon Himmler zich bemoeien met Nederlandse staatszaken en dat zag de NSB, overtuigd van de formatie van een NSB regering op korte termijn, niet zitten.[150]

Mussert meende dat het zover niet hoefde te komen als hij formeel een persoonlijke eed van trouw aan Hitler zou afleggen.[151] De beëdiging van de Nederlandsche SS zou dan op de lange baan geschoven kunnen worden omdat de leider van de NSB, waar de Nederlandsche SS deel van uit maakte, persoonlijk aan Hitler was gebonden. De *Führer* had daarnaast ook nog eens 'het goede voor met Nederland' dus wat kon er misgaan? Uiteraard ging Rauter akkoord met Musserts vreemde initiatief omdat dit de bewegingsvrijheid van de Beweging flink zou beperken. Een eed op Hitler als Germaans *Führer* (niet op het Duitse staatshoofd!) zou volgens Mussert geen negatieve gevolgen hebben voor de zelfstandigheid van Nederland. Kennelijk meende Mussert dat tussen de functies Germaans *Führer* en Duits staatshoofd een groot verschil bestond.[152] Vanuit deze overtuiging stemde Mussert in met zijn persoonlijke eedsaflegging. Op 12 december 1941 legde Mussert de volgende verklaring af: 'Ik zweer U, Adolf Hitler, als Germaans Leider trouw tot in den dood. Zo waarlijk helpe mij God Almachtig'. Als beloning werd de NSB op 14 december de enige toegelaten partij in Nederland, de andere werden ontbonden. De NSB werd nu zonder enig risico door de bezetter versterkt. Mussert had immers de eed afgelegd en kon nu wanneer dat nodig geacht werd op grond van die eed ter verantwoording worden geroepen. Mussert dacht met het afleggen van de eed, de beëdiging van de Nederlandsche SS op de lange baan te hebben geschoven. Ook meende hij weer een stapje dichter bij de regering Mussert te zijn. Berlijn had een andere agenda en hield hem aan het lijntje door te verklaren de zaken in overweging te nemen. Een ander punt dat hem deed beslissen om sterke toenadering te zoeken tot het Derde Rijk, was de positie van Indië. Met de steun van Hitler dacht de NSB-leider Indië voor Nederland te kunnen behouden.[153] Berlijn had echter geen boodschap aan Musserts wensen en ook niet aan diens bezwaar tegen de beëdiging van de Nederlandsche SS, want die werd uiteraard gewoon uitgevoerd. Het duurde echter nog wel tot mei 1942 voordat Rauter definitief zijn zin kreeg. De SS beloofde dat niet Himmler, maar Mussert de eed af zou nemen en dat het NSB-kader (met uitzondering van de SS-kopstukken!) een maand later nog een eed op de NSB-leider af zou leggen. Mussert, die aanvankelijk kwaad geweest was over het plan om Himmler de eed af te laten nemen, bleek met de nieuwe procedure wel bereid tot medewerking. De openlijke vertoning van de onderhorigheid aan de Duitse SS bleef de NSB-leider hiermee bespaard.[154] De SS kon Mussert onmogelijk totaal negeren: de Nederlandsche SS had immers een politieke basis nodig en helaas was de enige geschikte optie de NSB van Mussert. De beëdiging van de Nederlandsche SS op Hitler als Germaans *Führer* kon, nu alle obstakels waren geruimd, in het voorjaar worden voltooid.[155]

Op 17 mei legden ongeveer zeshonderd Nederlandse SS'ers de eed af op Adolf Hitler. Mussert droeg 'zijn' formatie hiermee over aan Himmler. Het gevolg was dat Musserts politieke rol met betrekking tot de Nederlandse Oostfrontvrijwilligers in de zomer van 1942 eigenlijk al was uitgespeeld. In alle opzichten had hij zichzelf en de NSB aan het Derde Rijk verbonden, hetgeen een ook maar enigszins afwijkend beleid al onmogelijk maakte. De pogingen om '*Westland*' en vooral het

Legioen te overspoelen met NSB'ers teneinde een zekere macht over de Nederlandse vrijwilligers te krijgen, waren eveneens mislukt. De SS had ook hier de touwtjes stevig in handen. Mussert had daarnaast in moeten stemmen met de loskoppeling van de Nederlandsche SS. Het resultaat was dat de SS in de zomer van 1942 inzake de Nederlandse vrijwilligers de volledige controle had.

5.2 1943: Kwantiteit boven kwaliteit

Na de grote militaire successen in de zomers van 1941 en 1942 leden de Duitse strijdkrachten in de winter van 1942-1943 de tot dan toe zwaarste nederlaag aan het Oostfront. Bij de stad Stalingrad werd het Zesde Leger van generaal Paulus, nadat Hitler een tactische aftocht uitdrukkelijk had verboden, ingesloten en vernietigd door het Rode Leger. De nederlaag had verregaande consequenties voor het verdere verloop van de oorlog. De vernietiging van het Zesde Leger luidde de ommekeer aan het Oostfront in, en hiermee ook een kentering in de wervingspolitiek van de *Waffen-SS*. De behoefte aan verse manschappen voor het Oostfront was groot en dat gold zeker voor de *Waffen-SS*. De verschrikkelijk zware verliezen die de strijdformaties van de *Waffen-SS* door hun gewaagde optreden aan de spits van tegenaanvallen leden, moesten worden aangevuld. Dat de nieuwe manschappen niet aan de strengste eisen van de *Waffen-SS* konden voldoen bleek al eerder; de nederlaag bij Stalingrad deed de eisen met betrekking tot de kwaliteit van nieuwe soldaten nog verder naar de achtergrond verdwijnen. Het politieke doel dat de werving van de 'Germaanse' vrijwilligers deels had gekenmerkt, was niet meer van belang. Er was kanonnenvoer nodig, en snel.

Wat betekende de ommekeer aan het Oostfront voor de werving van vrijwilligers in Nederland? In de Nederlandsche SS, inmiddels omgedoopt tot Germaansche SS in Nederland (1 november 1942), was het van meet af aan gebruikelijk dat men zich meldde voor de strijd aan het Oostfront. Vanaf het begin van 1941 had Voorman Feldmeijer zijn manschappen opgeroepen om hun bijdrage te leveren aan de vernietiging van het bolsjewisme en velen hadden hier ook gehoor aan gegeven. De Nederlandsche/Germaansche SS was in die zin een voorland van de *Waffen-SS*. Dat dit ten koste ging van de eigen organisatie maakte niet meer uit. De SS moest prioriteiten stellen en die lagen overduidelijk bij de aanvulling van de enorme verliezen van de *Waffen-SS*. Na de nederlaag bij Stalingrad ging de dienstneming van de SS'ers bij de *Waffen-SS* gewoon door, sterker nog zij nam toe. Van de 3438 Germaansche SS'ers dienden er medio 1943 2322 aan het Oostfront. In 1944 leverden al 2838 van de 3988 hun diensten aan de *Waffen-SS*. De politieke basis van de hele SS in Nederland dunde dus behoorlijk uit nu het militaire belang het politieke belang te boven ging. [156]

De werving van nieuwe Nederlandse vrijwilligers was na de kentering aan het Oostfront

belangrijker dan ooit. De hevige verliezen moesten worden aangevuld en wel zo snel mogelijk. Daar waar de medische keuring voor de legioenen nooit bijzonder streng was geweest, verwaterde die voor de *Waffen-SS* zelf ook in toenemende mate. Het militair elitaire aspect waar de *Waffen-SS* tot dan toe berucht om was, verdween na Stalingrad geleidelijk. De werkelijk militaire elite die vanaf het begin van de veldtocht aan de oorlog in de Sovjetunie had deelgenomen, was voor het grootste deel al in de strijd gevallen. Nu de aanvulling van een aanzienlijk lagere kwaliteit was, verminderde daarmee de kwaliteit van de hele *Waffen-SS*. Voor het eerst gold voor de hele *Waffen-SS* dat kwantiteit belangrijker was dan kwaliteit. Dit betekende overigens niet dat de *Waffen-SS* ineens een tweederangs strijdformatie was geworden. Met name de stamdivisies [a], waaronder '*Wiking*' bleken nog steeds uitzonderlijke prestaties op het slagveld te kunnen leveren.[157]

De behoefte aan Nederlandse vrijwilligers uitte zich in 1943 op verschillende manieren. Allereerst werd de propaganda andermaal opgevoerd. De Nederlanders konden nu tweemaal per week via radio uitzendingen de 'belevenissen' van de Nederlandse *Waffen-SS*'ers aan het front beluisteren. Verder werd Nederland weer eens gewezen op de Germaanse lotsverbondenheid en de daaruit voortkomende plicht om een bijdrage te leveren aan de strijd tegen het bolsjewisme. Een andere poging om de Nederlanders warm te krijgen voor de *Waffen-SS* was de onderscheiding van de legionair Gerardus Mooyman met het Ridderkruis in maart 1943. Himmler meende al in januari dat de Nederlanders een '*Ritterkreuztrager*' nodig hadden. Het zou de Nederlanders wijzen op hun taken in het oosten en de voordelen die zij hieruit konden halen. De gelukkige, Gerardus Mooyman, had zich op het slagveld nabij Leningrad naar Duitse maatstaven onderscheiden door met zijn antitankgeschut dertien Sovjet tanks op één dag uit te schakelen, genoeg om het prestigieuze Ridderkruis te ontvangen. Rond de persoon Mooyman werd in Nederland door de SS een cultus georganiseerd. De negentienjarige legionair werd om zijn daden geroemd en in één adem met Michiel de Ruyter en andere Nederlandse helden genoemd. Verder werd er een soort SS-promotietour door Nederland georganiseerd waarbij Mooyman zijn heldendaden en zijn frontervaringen uit de doeken deed.[158]

Desalniettemin bleef het aantal aanmeldingen in Nederland ver beneden de verwachtingen. De façade van de nationale legioenen had niet naar tevredenheid van de SS gewerkt en de propaganda leverde ook te weinig vrijwilligers op. Een mogelijke 'oplossing' voor het wegwerken van het tekort aan vrijwilligers was door Hitler eind 1942 verworpen. In oktober van dat jaar werd een regering Mussert overwogen om Nederlanders te dwingen voor de Germaanse zaak te vechten. Seyss-Inquart legde de mogelijkheid van de constructie aan Hitler voor. Mussert kon in het geval dat hij regeringsleider was, zoals al de NSB-leider zelf al eens door had laten schemeren, door de afkondiging van een algemene mobilisatie vele duizenden Nederlanders verplichten om deel te nemen aan de strijd

[a] *'Wiking', 'Leibstandarte Adolf Hitler', 'Totenkopf'* en *'Das Reich'* werden, gelet op de datum van oprichting en de zeer hoge kwaliteit gerekend tot de stamdivisies van de Waffen-SS.

tegen het Rode Leger.[159] Hitler voelde niets voor een regering Mussert: in Noorwegen had een dergelijke aanpak voor een debacle gezorgd. Het plan om via Mussert honderdduizenden Nederlanders te verplichten naar het Oostfront te vertrekken, werd verworpen door Hitler en ook door Rauter en Himmler. De volkenrechtelijke bezwaren waren te groot. De tot dan toe gangbare procedure om nieuwe vrijwilligers in ons land te werven, werd daarom voortgezet.

Een verschil met de voorgaande periode was de rol van Mussert. De NSB-leider had zich ten opzichte van vrijwel iedereen onmogelijk gemaakt. Het Nederlandse volk verachtte hem en bracht zijn NSB met alle mogelijke ellende in verband. De bezetter en vooral de SS had alle respect voor de NSB-leider verloren. De NSB was in hun ogen juist allesbehalve nationaal-socialistisch. Er zat voor de NSB en Mussert vanaf het voorjaar van 1943 weinig anders op dan toekijken, ja knikken en zo nu en dan eens machteloos tegenspartelen. In december 1943 mocht Mussert nog eens op de thee bij de *Führer*, maar ook daar werd hem pijnlijk duidelijk dat zijn pogingen om invloed te krijgen op de gang van zaken rond de Nederlandse vrijwilligers, voor niets waren geweest. Hitler herinnerde Mussert nog even aan diens belofte om de bevelen van de *Führer* te gehoorzamen waarna de NSB-leider weer mocht vertrekken. De rol van de NSB en Mussert met betrekking tot de Nederlandse vrijwilligers voor het Oostfront was uitgespeeld. De SS had zich via de NSB stevig verankerd in Nederland. Met de stevige machtspositie die de SS had ingenomen, hadden Himmler en Rauter de NSB nauwelijks nog nodig met betrekking tot de werving van vrijwilligers voor het Oostfront.

6. De Nederlanders in de SS-Division '*Wiking*'

Nu de politieke intriges rond de Nederlandse vrijwilligers zijn behandeld, rest de vraag hoe en waar de Nederlandse vrijwilligers hebben gevochten. Allereerst dient nog gezegd te worden dat het moeilijk is om te spreken van de Nederlandse vrijwilliger. De motieven die ten grondslag lagen aan de dienstneming bij de *Waffen-SS* verschilden in grote mate. De vurigste nationaal-socialisten, de nationalistische NSB'ers, de strijders tegen het communisme en de vele a-politieke gelukzoekers vormden een kleurrijke verzameling. Daarnaast moet er een onderscheid worden gemaakt tussen de mannen die voor de aanval op de Sovjetunie dienst hadden genomen en diegenen die zich pas daarna meldden voor de *Waffen-SS*. Nadat Operatie 'Barbarossa' van start was gegaan, was er met de strijd tegen een communistisch land plotseling een belangrijk motief voor dienstneming bij de *Waffen-SS* bijgekomen. De eerst genoemde groep kwam terecht in de *Standarte* '*Westland*' van de divisie '*Wiking*', de tweede groep werd overwegend in het Legioen geplaatst.

De Nederlanders die in de '*Wiking*' *Standarte* '*Westland*' werden ondergebracht, hadden weliswaar met gelijksoortige problemen te kampen als de latere legionairs, maar deze waren door het speciale karakter van de divisie na korte tijd alweer verleden tijd. De '*Wiking*' divisie, één van de stamdivisies van de *Waffen-SS*, kenmerkte zich door een uitermate hoge gevechtskwaliteit die een gevolg was van een strenge discipline, zware training, uitstekende bewapening en van het speciale karakter van de eenheid. '*Wiking*' was aanvankelijk namelijk de enige divisie die was opgebouwd uit Duitsers, Nederlanders, Noren, Denen, Finnen, Vlamingen, Walen, Zweden en Zwitsers. De commandant Felix Steiner was één van de weinige Duitse officieren die de Europese vrijwilligers goed aanvoelde. Steiner toonde respect voor zijn niet-Duitse manschappen en wist daarmee een goede sfeer in de divisie te kweken en te bewaren. De hoge kwaliteit en daarmee het grotendeels ontbreken van structurele interne problemen was tevens een gevolg van het hoge nazi-gehalte binnen de '*Wiking*' divisie. Men zou denken dat dit voor elke divisie van de *Waffen-SS* gold, maar dat was zeker niet het geval. Na de nederlaag in Stalingrad werd de *Waffen-SS* ten koste van vrijwel alles uitgebreid. In de '*Wiking*' divisie heerste de hele oorlog de typische SS-sfeer**.** Deze werd er in tegenstelling tot de legioenen met succes ingehamerd. Juist daarom was en bleef *Standarte* '*Westland*' voor de gemiddelde Nederlandse SS-man dé eenheid.[160]

Vanaf juni 1940 werden Nederlanders in de gelegenheid gesteld om zich te melden voor deze 'Nederlandse' *Standarte* '*Westland*' in de Germaanse divisie. Zij die niet werden ontmoedigd door alle bezwaren die vastzaten aan een dienstverband bij Himmlers keurkorps, ondergingen in München de opleiding tot *Waffen-SS*'er. Het is ondanks het hoge nazi-gehalte in '*Wiking*' onjuist om te

veronderstellen dat de Nederlanders in '*Westland*' hoofdzakelijk overtuigde nationaal-socialisten waren. Uiteraard bestond de eerste groep die zich in de zomer van 1940 meldde voor een aanzienlijk deel uit lieden met een dergelijke politieke voorkeur, maar er waren velen die met heel andere gedachten naar een dienst bij de *Waffen-SS* verlangden. Van gelukzoekers tot overtuigde nationaal-socialisten, zij vochten allemaal in de *Waffen-SS*. Hoe kon het nu dat juist de lieden die op grond van een a-politiek motief bij de *Waffen-SS* gingen, na verloop van tijd volledig opgingen in de typische SS-mentaliteit van de '*Wiking*' divisie? Het antwoord moet opnieuw gezocht worden in de eerder al behandelde aard van '*Wiking*'. Daarnaast moet in aanmerking worden genomen dat de divisie in 1940 was opgericht. In die tijd golden er nog zeer strenge eisen met betrekking tot een dienstneming in de *Waffen-SS*. De vrijwilligers die meenden er een afwijkende mening op na te kunnen houden, werden binnen de kortste keren door middel van de SS opleiding en de sfeer binnen de divisie geestelijk bijgeschaafd. De sfeer binnen de eenheid bleef die van de *SS-Division* uit 1940.

Hoe zag de opleiding voor de Nederlandse vrijwilligers voor '*Wiking*' er nu uit? Zoals al eerder opgemerkt bestond deze grofweg uit een politieke scholing, een fysieke training en een militaire opleiding. Degenen die een medisch onderzoek en een keuring naar Germaanse raszuiverheid waren doorgekomen en die hadden besloten om de opleiding niet te verlaten, werden onderworpen aan bovenstaande zaken. De vrijwilligers werden tijdens de '*politische Bildung*' bekendgemaakt met de inhoud van het nationaal-socialisme, in het bijzonder de rassenleer en het groot-Germaanse denken. Ondanks de talloze beledigingen en kwetsende opmerkingen aan het adres van de Nederlandse vrijwilligers, werd hen wel bijgebracht dat zij deel uitmaakten van een elitekorps. De gedachte dat men als SS'er meer was dan een gewone soldaat werd er vanaf het begin ingestampt. Ook op fysiek terrein werden de rekruten opgeleid tot elitesoldaten. Het fysieke gedeelte kenmerkte zich door extreem zware oefeningen. De manschappen werden tot op het bot afgeknepen door de Duitse '*Ausbilders*'. Een Nederlandse vrijwilliger zei hierover het volgende: 'Ik wil maar zeggen, je was soldaat. Je was inderdaad soldaat. Niet-kunnen, dat stond niet in het SS-woordenboek. Alles kon. In het Nederlands leger? Als het warm was, werden de oefeningen afgelast. Bij ons was het precies andersom. Dan ging het veel beter! Soms ging het gasmasker nog op. Ook als het gevroren had: zoveel te beter ging het. Ze waren in staat om te zeggen: links, rechts, mars, mars! Door de Teich! Het ijs kapotmaken en dan erdoor!'.[161] Met dergelijke praktijken bereikte de SS dat de persoonlijke wil en mening van de vrijwilligers werd uitgeschakeld en dat zij leerden omgaan met de meest extreme omstandigheden. De vrijwilligers werden daarnaast in de gedegen militaire opleiding onderricht in de fijne kneepjes van het soldatenvak. De SS-soldaat diende zich na de opleiding aan het front te kunnen onderscheiden als een nietsontziende, maar bekwame krijger die niet bang was om te sterven voor de nationaal-socialistische idealen. De verrichtingen van '*Wiking*' aan het front bewezen het militaire nut van de opleiding. De divisie bewees elke keer weer een formidabele strijdformatie te zijn.

De '*Wiking*' divisie boekte grote overwinningen en veroverde veel gebied. Op 29 juni 1941, enkele dagen na het begin van de aanval op de Sovjetunie werd de divisie in de strijd geworpen. Onder het commando van de *Heeresgruppe Süd* vocht '*Wiking*' zich tot de rivier de Mius (ten noordoosten van de Azov Zee). Daarbij maakte de eenheid duizenden krijgsgevangenen en vielen talloze wapens van het Rode Leger in handen van de vrijwilligers. De opmars ging desalniettemin gepaard met zware verliezen aan eigen kant. *Standarte* '*Westland*' had eind juli te kampen met aanzienlijke verliezen. 10 Officieren, 12 onderofficieren en 70 soldaten waren gedood en 8 officieren, 52 onderofficieren en 300 soldaten waren gewond geraakt.[162] '*Wiking*' had net als de andere Duitse eenheden kennis gemaakt met de Sovjettank de *T-34*. Aanvankelijk leverde dit voor de troepen grote problemen op tijden de opmars. Ook de zogenaamde 'Stalinorgels' bezorgden de Duitsers grote verliezen. Deze raketartillerie werd door het Rode Leger succesvol ingezet tegen oprukkende Duitse infanterie. In november diende zich het volgende probleem aan voor '*Wiking*'. De Russische winter diende zich aan en daar was de divisie ondanks waarschuwingen van de commandant Felix Steiner slecht op voorbereid.[163] Mede daarom werd de opmars tijdelijk gestaakt. Tot juli 1942 lag de divisie bij de Mius in de verdedigings-stellingen. Tijdens het Duitse Zomeroffensief ging '*Wiking*' weer in de aanval. De stad Rostov werd op 24 juli ingenomen. De vrijwilligers rukten vervolgens in augustus op tot diep in de Kaukasus. In de winter van 1942 werd '*Wiking*' om tactische redenen langzamerhand uit de Kaukasus teruggetrokken. De situatie bij Stalingrad zou in het meest ongunstige geval namelijk kunnen leiden tot een insluiting van alle Duitse troepen die zich in de Kaukasus bevonden. Na de nederlaag bij Stalingrad in het begin van 1943 was dus ook '*Wiking*' genoodzaakt om voornamelijk defensieve manoeuvres uit te voeren. Vooral toen het Duitse offensief bij Koersk op een debacle uitliep waardoor *Heeresgruppe Mitte* ineenstortte, behoorden de offensieve operaties tot het verleden. '*Wiking*' bleek uitstekend in staat om zeer ordelijk terug te trekken. De kentering aan het Oostfront betekende dan ook niet dat de SS'ers werden opgejaagd door het Rode Leger. Als het even kon vermeed het Rode Leger de confrontatie met de *Waffen-SS* divisies. In januari 1944 zag '*Wiking*' zich echter met nog enkele andere Duitse eenheden door het Rode Leger ingesloten bij de plaats Tsjerkassy. De divisie was, zoals dat heette '*eingekesselt*'.[b] Begin februari wisten de vrijwilligers door een spectaculaire uitbraak de vernietiging van de divisie te voorkomen. Ondanks zware verliezen slaagde ongeveer zeventig procent van de vrijwilligers er in de '*Kessel*' te verlaten.[164] Nadat de eenheid weer was voorzien van nieuw materieel en verse manschappen, werd '*Wiking*' overgeplaatst naar Bialystok waar het Wit-Russische front dreigde door te breken. Na aldaar zware gevechten te hebben geleverd, volgden in juli 1944 de slagen om Warschau. In augustus ondernam '*Wiking*' nog een succesvol tegenoffensief, maar de divisie kon uiteindelijk niet voorkomen dat de stad in handen van het Rode Leger viel. In 1945 was Hongarije het

[b] De zogenaamde *Kesselangst* (de angst om massaal te worden ingesloten) was een bekend fenomeen aan het Oostfront.

oorlogstoneel van de vrijwilligers. De divisie ondernam daar verschillende, tactisch gezien, zinloze tegenaanvallen en leed dan ook zware verliezen. Uiteindelijk slaagden de '*Wikingers*' er, nu wel opgejaagd door het Rode Leger, in om zich over te geven aan de Amerikanen en Britten in Oostenrijk. Hiermee bleef de vrijwilligers een wisse dood (als zij in gevangenschap van de Sovjets raakten), bespaard. Na de gruwelijke strijd in het oosten wilde geen enkele vrijwilliger nog levend in handen van de Sovjets vallen.[165]

In '*Westland*' vochten gedurende de oorlog steeds rond de zeven à achthonderd Nederlanders. Totale cijfers van het aantal Nederlandse '*Westlanders*' zijn moeilijk te geven omdat er nogal wat overplaatsingen plaatsvonden na de formatie van het Legioen, de *Brigade* en divisie 'Nederland'. Dat het om enkele duizenden mannen moet gaan is echter wel duidelijk. Ongeveer twintig procent van de Nederlandse vrijwilligers liet het leven aan het Oostfront, hetgeen betekent dat het totaal zeker vierduizend moet zijn geweest.[166]

7. De Nederlanders in het Legioen, de *Brigade* 'Nederland' en de divisie 'Nederland'

Al vanaf de eerste dagen werd het Legioen geteisterd door gecompliceerde problemen. Deze waren erger en structureler dan die van de divisie '*Wiking*'. Erger, omdat het wervingsbeleid voor het Legioen aanmerkelijk soepeler was dan voor andere eenheden van de *Waffen-SS*. De verschillen tussen de vrijwilligers waren zodanig dat er veelvuldig conflicten ontstonden. De problemen hadden een structureel karakter omdat de sfeer in de legioenen sterk afweek van de stamdivisies. Waar de problemen in bijvoorbeeld '*Wiking*' op korte termijn de kop werden ingedrukt door het hoge nazi-gehalte in de eenheid, bleef het Legioen problemen houden. Het Legioen kende grofweg gezegd meer een nationalistische NSB-sfeer dan een SS-sfeer. Berger verklaarde begin 1944: 'Die Legionen hatten das Bestreben, Sondertruppen der Parteiführer der einzelnen Länder zu werden. Es kam zu einem Gegensatz zwischen den grossgermanischen Elementen in der Division 'Wiking' und den Männern der ausgesprochenen nationalistisch eingestellten Legionen.'[167] Alhoewel dit behoorlijk overdreven was, moet gezegd worden dat Berger voor een deel gelijk had. Binnen de legioenen heerste zeker geen nationaal-socialistische sfeer gelijk aan die in de stamdivisies. Het gebrek aan een ideologische lading zorgde er voor dat de gevechtskwaliteit van het legioen niet zo hoog was als die van de andere *Waffen-SS* eenheden. Andere belangrijke oorzaken van de mindere kwaliteit waren de werving en de ronduit gebrekkige opleiding die eind juli 1941 begon.

Naarmate de oorlog vorderde werd over het algemeen de militaire opleiding van de *Waffen-SS* steeds korter en slechter. Het psychologisch afknijpen was er niet minder op geworden, de opleiding in Hamburg en op de *Truppenübungsplatz* in Debica (nabij Krakau) was nog steeds erg zwaar, maar korter dan voorheen. In Debica werden de vrijwilligers van de SS-*Standarte* '*Nordwest*', het Vlaamse Legioen en het Nederlandse Legioen opgeleid. De toenmalige commandant Otto Reich van '*Nordwest*', die de leiding over alle rekruten in Debica had, maakte het de vrijwilligers niet erg gemakkelijk. Hij zag alleen in Duitsers volwaardig mensenmateriaal en beschouwde het dan ook als een straf om met de Nederlanders te moeten werken. Reich deed in tegenstelling tot Steiner geen enkele moeite om de Nederlandse mentaliteit te leren begrijpen. Eigenlijk leefden dergelijke gevoelens bij vrijwel alle Duitse officieren en onderofficieren in het Legioen. Zij waren niet capabel genoeg bevonden voor de 'echte' *Waffen-SS* en reageerden hun frustraties af op de Nederlanders. Een andere maatregel die de verhoudingen in het legioen verslechterde was de schending van de belofte aan Nederlandse officieren dat zij in het legioen een vergelijkbare functie zouden krijgen. Na enkele weken keerde hierdoor een groep Nederlandse officieren dan ook terug naar Nederland. Alhoewel na dit voorval de meeste overgebleven Nederlandse officieren wel een officierspost kregen, bleef de

verhouding slecht. In de praktijk hadden zij weinig gezag bij de aan hun ondergeschikte Duitse onderofficieren.

In september 1941 werden de rekruten verplaatst naar Arys in Oost-Pruisen. Hier ontstond de volgende rel die de gemoederen hoog deed oplopen. Commandant Otto Reich meende een zuiveringsactie te moeten houden en stelde de rekruten voor de keus blijven, overgaan naar het WA-regiment[a] (waartoe men eerst weer naar Nederland moest) of naar huis te gaan. Erg verstandig was Reichs initiatief niet. Van de ongeveer 1250 manschappen die het legioen toen telde, wilden er zeker 577 naar huis, terwijl 214 vrijwilligers opteerden voor het WA-regiment.[168] Reich werd overdonderd door deze aantallen en verkondigde, mede op aandringen van de SS, meteen dat een terugkeer toch niet zo makkelijk zou zijn. Reich schond hiermee zijn belofte en dat zorgde voor commotie onder de vrijwilligers. Pas nadat Van Geelkerken, speciaal overgekomen uit Nederland, de manschappen op 15 september 1941 had toegesproken keerde de rust enigszins terug. Desalniettemin keerden er slechts 265 Nederlanders huiswaarts. In oktober werd nog eens een kleine groep vrijwilligers weggestuurd omdat zij weigerde om een eed af te leggen op Hitler. De overgrote meerderheid legde de eed af ondanks de bezwaren die zij vaak voelden. Al met al was het legioen bij lange na nog niet klaar voor de strijd.

Ondanks de slechte opleiding, een slechte sfeer en een ontoereikende bewapening en uitrusting werd het Legioen tijdens de Kerst van 1941 al naar het front gestuurd. In januari 1942 beleefden de legionairs hun vuurdoop in Gusi aan het front tussen Leningrad en Novgorod, waar meteen de eerste dodelijke slachtoffers vielen. Het Rode Leger lanceerde in januari een grootschalig offensief om Leningrad te ontzetten. Aangezien de Sovjets grote successen boekten en het front op instorten stond, werden alle beschikbare eenheden door de Duitsers in de strijd geworpen. Ook het Nederlandse legioen onder bevel van *Obersturmbannführer* Arved Theuermann werd in dit kader ingezet. Ingedeeld bij de *2.SS Infanterie-Brigade (mot.)* die deel uitmaakte van het Achttiende Leger van *Heeresgruppe Nord*, moest het legioen talloze stormaanvallen van het Rode Leger opvangen. Zware verliezen waren dan ook het gevolg. Binnen enkele maanden werd het aantal gevechtsklare manschappen van het Legioen gehalveerd. Het Legioen was verwikkeld in een afmattende en defensieve stellingenoorlog. Om het moreel nog enigszins op peil te houden, kwam Mussert op bezoek en werd er een aantal vrijwilligers onderscheiden met het IJzeren Kruis eerste- of tweede klasse. Bovendien kreeg het Legioen in maart 1942 een eervolle vermelding op de *Wehrmacht* radio: ‘ (...) Nördlich des Ilmensees hat sich die Legion ‘Nederland’ hervorragend ausgezeichnet.’[169] De verliezen werden er niet minder om. Het Legioen kon niet beschikken over een eigen artillerie-afdeling en was dus afhankelijk van de artillerie of andere zware wapens van andere eenheden. De praktijk leerde dat

[a] Het was de bedoeling een regiment bestaande uit enkel WA’ers aan het Oostfront in te zetten.

in de meeste gevallen deze steun niet geleverd kon worden, waardoor het Legioen meerdere malen in zware problemen raakte.[170] Tijdens de zomer van 1942, gedurende het Zomeroffensief, trok het Legioen voor het eerst oostwaarts. De veroveringstocht reikte echter niet erg ver, in het noorden boekten de Duitse strijdkrachten in deze periode de minste terreinwinst. Toch wisten de Nederlandse legionairs een belangrijk en prestigieus succes te behalen Na de vernietiging van een grote ingesloten eenheid van het Rode Leger bij het Fuhovga-meer, arresteerden de legionairs generaal Vlassov, één van de officieren achter de succesvolle verdediging van Moskou. In juli 1942 na de overwinning bij de Wolchov op de het Rode Leger werden 18 Nederlanders met het IJzeren Kruis eerste klasse en 158 Nederlanders met het IJzeren Kruis tweede klasse onderscheiden.[171] Hierna werd het Legioen weer ingezet voor het behoud van het front bij Leningrad. In 1943 vond er een belangrijke verandering in de structuur van het Legioen plaats. De vier Germaanse legioenen (1700 Nederlanders, 650 Denen, 600 Noren en ongeveer 600 Vlamingen) waren om tactische redenen niet meer geschikt voor de strijd aan het Oostfront.[172] De formaties waren van zichzelf te klein en bovendien ernstig aangeslagen en daardoor te kwetsbaar nu het Rode Leger volop in het offensief was getreden. Eind 1942 was al beslist dat de *Waffen-SS* zou worden uitgebreid met een nieuwe eenheid: de divisie '*Nordland*', die net als '*Wiking*' uit Germaanse vrijwilligers zou moeten bestaan. '*Nordland*' zou samen met '*Wiking*' *het III-(Germanischen)Panzer-Korps* moeten gaan vormen. De bedoeling was dat het regiment 'Nordland' van de divisie '*Wiking*' en alle Germaanse legioenen (behalve het Vlaamse legioen) zouden opgaan in de nieuw op te richten divisie. Het Legioen zou het *Panzergrenadier regiment* '*Nederland*' gaan vormen. De legionairs werden nu dus ook in naam manschappen van de *Waffen-SS*. Dit zorgde echter niet voor problemen. De vrijwilligers waren al lang gewend aan de *Waffen-SS* aangezien zij in het legioen, weliswaar in mindere mate, al ervaring hadden met het gegeven dat zij voor de *Waffen-SS* vochten. Toch ontstond er tumult rond de plannen van de SS met betrekking tot de Nederlandse vrijwilligers. In april 1943 werd het legioen van het front teruggetrokken om samen met de andere eenheden de divisie '*Nordland*' te vormen. Hier liet Mussert nog eens van zich horen. Alhoewel hij geen bezwaar had tegen de formatie van een nieuwe Germaanse divisie waarin het legioen zou opgaan, uitte de NSB-leider wel zijn onvrede met de beoogde naam. De naam '*Nordland*' associeerde Mussert terecht met Scandinavië en hij stelde dan ook voor om de nieuwe divisie om te dopen in de *SS-Division* '*Nederland*'.[173] Nederland leverde immers de meeste vrijwilligers en daar mocht wel iets tegenover staan. De SS ging gretig in op Musserts uitlatingen. Als hij een divisie 'Nederland' wenste dan mocht hij deze samenstellen. Een divisie '*Nederland*' behoorde tot de mogelijkheden mits Mussert voldoende vrijwilligers bij elkaar kon krijgen. Een lastige taak omdat voor een divisie tenminste vijftienduizend manschappen nodig waren, terwijl op dat moment (lente 1943) slechts tweeduizend soldaten hiervoor klaar waren.[174] Alhoewel de SS beloofde Mussert tegemoet te komen met de toevoeging van een contingent Volksduitsers, bleek de formatie van een divisie

bestaande uit voornamelijk Nederlandse vrijwilligers onhaalbaar. Op korte termijn konden volgens Himmler ongeveer drieduizend nieuwe Nederlandse vrijwilligers worden aangeworven. De formatie van een SS-*Brigade* '*Nederland*' (een *Brigade* bestond doorgaans uit achtienduizend manschappen) lag daarom meer voor de hand. Mussert ging akkoord toen de SS hem verzekerde dat de Wolfsangel (een NSB-symbool) in plaats van de Sig-runen op de kraag mocht worden gedragen.

Nadat de meeste legionairs in de zomer van 1943 met verlof waren geweest, werden zij eind augustus weer in de strijd geworpen. Samen met een aanvulling afkomstig uit '*Wiking*', nieuwe vrijwilligers, een flink contingent Roemeense Volksduiters en een ongeveer evengroot aantal Duitsers werden zij geplaatst in de nieuwe *Brigade*. De *SS-Freiwilligen-Panzer-Grenadier-Brigade* '*Nederland*' bestaande uit de regimenten '*General Seyffardt*' (naar de inmiddels door het verzet geliquideerde Seyffardt) en '*De Ruyter*' werd naar Kroatië verplaatst om daar de opleiding te voltooien. De *Brigade* was nog lang niet klaar voor de strijd. De opleiding was net als de bewapening nog onvoldoende en het aantal manschappen lag ondanks de aanvullingen nog maar op 6713.[175] Toch werd de *Brigade* regelmatig in gevechtsacties betrokken. De vrijwilligers werden, om alvast te oefenen, ingezet tegen de partizanen van Tito die de Duitse strijdkrachten regelmatig aanvielen. De vrijwilligers gingen jacht maken op deze groepen en raakten al snel bekend met de gruwelen van de guerrilla-oorlog. Geheel in stijl van een partizanenoorlog maakten beide partijen slechts zelden krijgsgevangenen. Ook '*Nederland*' bracht de manschappen van Tito die levend in handen van de *Brigade* vielen, vrijwel direct ter dood. Alhoewel officieel de partizanen wel als krijgsgevangenen dienden te worden behandeld, maakten de commandanten er geen punt van als de plaatselijke officieren hun eigen invulling aan het bevel gaven. De commandant van '*Nederland*', Jürgen Wagner, werd overigens na de oorlog voor deze gruwelen in Joegoslavië ter dood gebracht.

Tijdens de kerst van 1943 werd de *Brigade* naar het volgende strijdtoneel verplaatst. De vrijwilligers werden opnieuw ingezet bij Leningrad. De *Brigade* arriveerde in januari 1944 ten zuiden van Oranienbaum (Lomonosov) in de stilte voor de storm. Het Rode Leger had voor januari 1944 een grootschalig bevrijdingsoffensief gepland en het duurde dan ook niet lang voor dat de *Brigade* hiervan de gevolgen ondervond. Deeluitmakend van het *III. SS-Panzer-Korps* werd '*Nederland*' tot 26 januari vrijwel ononderbroken onder vuur genomen door de Sovjet-artillerie. Alhoewel de Duitse strijdkrachten zich op 26 en 27 januari terug trokken naar Narva, werd '*Nederland*' door Steiner, de commandant van het *Panzer-Korps*, geroemd voor zijn prestaties: 'Ich spreche der Kampfgruppe Rühle, SS-Pz.Gren.D. 'Nederland' meine ganz besondere Anerkennung für die verzüglichen Leistungen am heutige Tage aus. Ich bin stolz darauf, eine solche Truppe im Germanischen Korps zu haben'.[176] Het Rode Leger slaagde er in om Leningrad te ontzetten en Novgorod te bevrijden, waardoor er in de Duitse eenheden al snel de bekende '*Kesselangst*' uitbrak. Wilde men de insluiting voorkomen, dan diende men zich terug te trekken tot Narva.

In Narva groeven de Duitsers zich in achter de gelijknamige rivier die een goede verdedigingstelling bood. De *Brigade* werd ingedeeld bij de tijdelijke '*Armeegruppe Narwa*' die verantwoordelijk was voor de verdediging van de stad. Op 23 maart riep Hitler de stad uit tot '*Festung*' hetgeen betekende dat de stad tot de laatste man en de laatste kogel verdedigd diende te worden: geen prettig vooruitzicht voor de *Brigade*. '*Nederland*' werd steeds belangrijker voor de verdediging van de stad. Meer en meer kreeg de *Brigade* de kenmerken van een divisie, ook al lag het daarvoor benodigde aantal manschappen veel te laag. Waar eerder eenheden van de *Brigade* tijdelijk werden uitbesteed aan andere formaties, kreeg 'Nederland' in de lente van 1944 steeds vaker de tijdelijke beschikking over andere eenheden.[177]

De *Festung Narwa* bleef behouden tot in de zomer van 1944. Als gevolg van de ineenstorting van *Heeresgruppe Mitte* dreigde de gehele *Heeresgruppe Nord* te worden ingesloten. Het op dat moment meeste essentiële punt aan het front werd op dat moment verdedigd door '*Nederland*'. Wanneer Narva zou vallen, lag de insluiting van *Heeresgruppe Nord* binnen handbereik van het Rode Leger. Gesteund door andere eenheden wist de *Brigade* de stad tot eind juli te behouden. Inmiddels was de dreigende insluiting voorkomen en dus was het toen verantwoord om terug te trekken. Tijdens de terugtocht naar de *Tannenbergstellung* leed de *Brigade* enorme verliezen. Vrijwel het gehele regiment '*General Seyffardt*' zo'n negenhonderd man sterk werd door het Rode Leger vernietigd. Hiermee bestond de *Brigade* nog maar uit één infanterie regiment, '*General Seyffardt*' moest opnieuw worden bemand. In oktober voegde het regiment zich weer bij de *Brigade* die inmiddels teruggedreven was tot in Koerland (Letland). Vrijwel direct werd het weer vernietigd. De *Brigade* was zwaar aangeslagen, oftewel 'völlig abgekämpft' zoals de commandant meldde.[178] Een gevechtspauze zat er echter niet in. Het Rode Leger lanceerde het ene na het andere offensief op het Koerland. Eind januari 1945 werd '*Nederland*' overgeplaatst naar het Weichsel-front waar de eenheid deelnam aan een hopeloos tegenoffensief tegen het 1.Witrussische Front van Zjoekov. Op 10 februari werd '*Nederland*' verheven tot de status van een divisie. De naam van de eenheid luidde nu *23.SS-Freiwilligen-Panzer-Grenadier-Division* '*Nederland*'. De status bleek echter alleen maar schijn. '*Nederland*' bestond nog uit een paar duizend manschappen en had vrijwel alle pantservoertuigen verloren (de *Panzerjäger-Abteilung* van de divisie bewoog zich voort op fietsen!). In april 1945 ondernam de 'divisie' haar laatste gevechtsacties. '*Nederland*' werd ten zuidoosten van Berlijn tijdens het Oder-offensief van het Rode Leger uitgeschakeld. De overlevenden slaagden er voor het grootste deel in de Elbe over te steken waardoor zij ontsnapten aan het Rode Leger. Dit ging overigens gepaard met een merkwaardig incident. Terwijl de vrijwilligers in gevecht waren met een Sovjet pantsereenheid hoorden zij het geluid van naderende tanks uit westelijke richting. Het bleken te gaan om Amerikaanse tanks die, nadat zij op de strijdende partijen waren gestuit, zich weer terugtrokken. De vrijwilligers waren zich nu bewust van het feit dat zij uit de klauwen van de Sovjets

konden blijven, aangezien de Amerikanen zeer dichtbij waren. Nadat de laatste Sovjettank in vlammen was opgegaan, vluchtten de vrijwilligers naar de Amerikanen, waaraan zij zich onmiddellijk overgaven.[179]

In het legioen, de *Brigade* en de divisie *'Nederland'* dienden gedurende de oorlog steeds tussen de vijftienhonderd en drieduizend Nederlanders. Hiermee was het de grootste strijdformatie aan Duitse zijde waarin Nederlanders aan het Oostfront vochten.[180]

8. Na de oorlog

De meeste Nederlandse *Waffen-SS*'ers die aan het Oostfront hadden gevochten waren er in geslaagd de Amerikaanse linies te bereiken. Degenen die wel in handen van het Rode Leger vielen, stond een verblijf in een werkkamp in Siberië te wachten waaruit velen niet terug zouden keren. Dat gold ook voor een ander deel van de SS'ers dat door de Sovjets werd omgebracht. De SS'ers werden dubbel en dwars terugbetaald voor de misdaden die zij aan het Oostfront hadden begaan. De gruweldaden waren gedurende de hele oorlog aan het Oostfront geen uitzondering. Beide partijen (alle Duitse en Sovjet strijdkrachten) maakten zich in grote mate schuldig aan mishandeling van en moord op krijgsgevangenen. De verwoede pogingen van de *Waffen-SS*'ers om te ontkomen aan de speciale behandeling die het Rode Leger voor hen in petto had, waren dan ook niet erg verwonderlijk. De Westelijke geallieerden traden over het algemeen minder rigoureus op dan hun Sovjet bondgenoten. Ondanks het feit dat de *Waffen-SS* ook aan het westfront oorlogsmisdaden op Amerikaanse, Britse en Canadese troepen had gepleegd (waarvan de beruchtste in de plaatsen: Le Paradis 1940, Ouradour 1944 en Malmédy 1944) verliep de overgave van de *Waffen-SS*'ers ordelijk en correct. De divisie '*Wiking*' gaf zich op 13 mei aan de Amerikaanse troepen over. De manschappen moesten hun bewapening afgeven, de officieren mochten hun pistool houden. De Amerikaanse troepen kwamen met commandant Ullrich overeen dat '*Wiking*' niet aan de Sovjetunie zou worden uitgeleverd. Daarnaast werd er aan '*Wiking*' toestemming verleend om op 31 mei, na enige tijd onder goede omstandigheden in een provisorisch ingericht krijgsgevangenenkamp te zijn ondergebracht, met eigen voertuigen naar Duitsland te reizen (uiteraard wel vergezeld door Amerikaanse bewakers). Terwijl de divisie zich in een lange colonne door Duitsland verplaatste, zou '*Wiking*' zelfs met de kreet: 'Bravo Divischn Weiking!' zijn toegejuicht door Amerikaanse officieren.[181] De Nederlanders werden na verloop van tijd uitgeleverd aan Nederland waar zij in de interneringskampen werden vastgezet.

De overtuiging van Paul Hausser, een hoge officier van de *Waffen-SS*, dat zijn manschappen 'soldaten net als andere soldaten' waren, werd door de rechters tijdens het Neurenberger proces tegen de *Waffen-SS* niet gedeeld. Méér zijn dan de gewone soldaat was juist één van de grondslagen van de *Waffen-SS* geweest. De bewering dat de enige overeenkomst met de SS in de naam gelegen was, kan daarom ook niet serieus worden genomen. De *Waffen-SS*, volgens de rechters een direct onderdeel van de SS, werd daarom bestempeld als een misdadige organisatie. Met dit vonnis kon elke *Waffen-SS*'er dus gerechtelijk vervolgd worden. De hondstrouwe soldaten, berucht om hun strijdlust hadden zich volgens de rechters systematisch schuldig gemaakt aan alle denkbare misdaden. De *Waffen-SS* had banden met de *Einsatzgruppen*, de concentratiekamp bewaking, de *Sonderkommandos* (bv.

Sonderkommando ‘*Dirlewanger*’ dat werd ingezet om de opstand in Warschau neer te slaan) en zelf had de organisatie ook de nodige bloedbaden aangericht (Le Paradise, Oradour, Malmédy en niet te vergeten de talloze moordpartijen aan het Oostfront). Oud *Waffen-SS* generaal Steiner’s bewering dat de *Waffen-SS* fair had gestreden kan dan ook niet serieus worden genomen. Steiner gaf weliswaar toe dat de *Waffen-SS* niet altijd volgens de geldende oorlogsreglementen te werk ging, maar dergelijke gevallen waren volgens hem incidenten die een logisch gevolg waren van een miljoenenleger als de *Waffen-SS*.[182]

De misdaden die door de diverse eenheden van de *Waffen-SS* zijn gepleegd, speelden zich zoals gezegd voor het merendeel af aan het Oostfront. Ook de Nederlanders die zich hadden aangemeld voor de *Standarte* ‘*Westland*’, het Vrijwilligerslegioen of de latere *Brigade* ‘*Nederland*’ zijn betrokken geweest bij executies en moordpartijen op krijgsgevangenen en burgers. Alhoewel de fronttroepen van de *Waffen-SS* in hun *Kriegstagebücher* zelden melding maakten van (massa)executies zijn hiervan, door toevalstreffers aan het licht gebracht, wel degelijk bewijzen achtergebleven.[183]

De divisie ‘*Wiking*’ maakte zich al in de eerste weken van de strijd schuldig aan oorlogsmisdaden en misdaden tegen de menselijkheid. Twee weken na de start van operatie ‘Barbarossa’ executeerde ‘*Wiking*’ zeshonderd Galicische joden ter vergelding van gruweldaden begaan door het Rode Leger.[184] Uit het dagboek van een Nederlandse ‘*Wikinger*’ zijn duidelijke aanwijzingen te vinden over mogelijk hetzelfde voorval. Op 2 juli 1941 schreef deze: ‘De zon scheen ontzettend fel. We liepen alle in sportbroekje rond. De 1e kompanie benutte de vrije tijd om joden dood te schieten die ‘Partisanenkrieg’ gevoerd hadden. Voor deze beesten was geen andere oplossing.....Bij de Gebirgsjäger waren enkele Russische krijgsgevangenen ontsnapt - Onze batterij spoorde ze echter snel op - Ze kregen hun verdiende loon - Een Russische officier, die opgehangen zou worden hing zichzelf de strik om z’n hals.’[185] Een volgende aanwijzing van oorlogsmisdaden gepleegd door Nederlandse vrijwilligers is eveneens te vinden in een dagboek van een vrijwilliger. De dood van de regimentscommandant van ‘*Westland*’ Hilmar Wäckerle op 2 juli 1941 had tot gevolg dat de Nederlanders voor onbepaalde tijd geen krijgsgevangenen maakten: ‘Met de Russen die ons vandaag in handen vallen, wordt geen pardon gemaakt, totdat een bevel ons weer tot orde roept‘.[186] Algemeen wordt aangenomen dat de houding van de *Waffen-SS* tegenover het communisme en de Slavische vijand de belangrijkste verklaring is voor bovenstaande misdaden.[187] De minderwaardigheid van het Slavische ras en de haat tegen het communisme waren zaken die er tijdens de politieke scholing door de SS al stevig waren ingehamerd. Dat een dergelijke rassenwaan en vijandhouding ook bij de Nederlanders leefde, blijkt uit diverse brieven van vrijwilligers. Een vrijwilliger uit Eindhoven schreef in de zomer van 1941 over de Rode soldaten: ‘Afschuwelijk is dat volk. Verpest door en door. Een gevaar voor de heele wereld.’[188] De wreedheid waarmee men optrad was dan ook bijna een logisch

gevolg van de sterk ideologisch getinte opleiding.

Naarmate de oorlog vorderde, werd de executie van gevangenen aan beide kanten steeds 'gewoner'. Een andere vrijwilliger verklaarde dat naar aanleiding van een commandant die met uitgestoken ogen en afgesneden geslachtsdelen was teruggevonden het moorden werd opgevoerd: 'De volgende Kompaniechef heeft toen gezegd, geen pardon meer, wàt we in de vingers krijgen gaat om zeep. Ook krijgsgevangenen.'[189] Dat dit tegen alle regels in ging werd door de superieuren doorgaans door de vingers gezien.

De strijd tegen de vele partizanengroepen deed in wreedheid niet onder voor de oorlogvoering tegen het Rode Leger. Zowel de Duitsers als de partizanen schonden alle bestaande reglementen die betrekking hadden op de oorlogvoering. Met betrekking tot de gevangenneming van partizanen was de procedure (ook na het bevel van 18 augustus 1942 dat partizanen als krijgsgevangenen behandeld moesten worden) vrijwel altijd dezelfde: na verhoor volgde executie. De als francs-tireurs beschouwde strijders hoefden niet op enig medelijden van Duitse kant te rekenen. Dezelfde vrijwilliger verantwoordde de procedure met betrekking tot gevangengenomen partizanen als volgt: 'Dat hebben ze voor een groot deel aan zichzelf te danken. Soldaten moeten ze een goed moreel bijbrengen, dat kan ik mij voorstellen. Maar als ze vanuit Moskou met slinkse lagen de burgerbevolking tegen ons opzetten, zodat de mensen de meest godvergeten dingen uithaalden en moesten uithalen, dan moeten ze zich later niet beklagen en zeggen, jullie hebben zoveel partizanen omgelegd...Dan zeg ik gewoon: maar goeie mensen, daar hebben jullie om gevraagd!.'[190]

Ook de Nederlandse legionairs bleven niet verschoond van de gruwelen van het Oostfront. Er zijn geen bewijzen overgebleven die legionairs in verband brengen met massa-executies van krijgsgevangenen, maar het optreden tegen partizanen was even rigoureus als dat van '*Wiking*'. Een Nederlandse legionair verklaarde: 'We kregen een keer twee mannen en drie vrouwen in handen en die zijn doorgeslagen. Ze hebben niet gezegd waar ze zaten, wel dat er nog meer waren. We kwamen bij het huis, waar nog iets zou moeten zitten, maar niks te vinden. Ze hadden zich achter een schuur ingebouwd. Maar daar hadden wij onze methode voor. We gingen eerst binnenshuis alles opmeten en dan buiten. En als dat niet klopte moest er iets fout zitten. Dus dan blijft er maar één mogelijkheid: je laat de boel in de lucht springen. Dan weet je zeker dat het opgeruimd is.'[191] De *Brigade* '*Nederland*', de nazaat van het Legioen, werd in 1942 meerdere malen speciaal ingezet voor de jacht op partizanen. Ook hier werden de gevangenen vaak om het leven gebracht, zo blijkt uit een naoorlogse verklaring van een vrijwilliger: 'als die partizanen werkelijk gesnapt werden, dan konden ze op de hoogste boom rekenen.'[192] Het was in het Legioen en de *Brigade* '*Nederland*' ook niet ongebruikelijk dorpjes in het kader van '*Vergeltungsfeuer*' enige tijd te bestoken.[193] Gegevens over andere misdaden gepleegd door het legioen of de *Brigade* (later divisie) '*Nederland*' ontbreken. Met het bovenstaande kan het beeld ontstaan dat iedere vrijwilliger verantwoordelijk is geweest voor de

misdaden die een deel van de *Waffen-SS* pleegde. Dit is echter niet juist. De overgrote meerderheid van alle *Waffen-SS*'ers heeft zich alleen beziggehouden met de oorlogvoering.

De Nederlandse *Waffen-SS*'ers werden in Nederland opgesloten in kampementen die in het kader van de zuivering in ons land als paddestoelen uit de grond schoten (medio 1946 91 kampen!). Wachtend op een vervolging of als reeds uitgesproken straf zaten hier zo'n tienduizend mensen die onder de Duitse wapenen hadden gediend, hiervan behoorde het merendeel tot de *Waffen-SS*. Aanvankelijk werden de interneringskampen bewaakt door Canadese troepen. De gevangenen hadden de eerste maanden uiteraard net als in de rest van Nederland met een voedseltekort te kampen dat honderden slachtoffers eiste.[194] Nadat de bewaking was overgegaan op het Militair Gezag werden de omstandigheden in de kampen vele malen slechter. De nieuwe Nederlandse bewakers hadden hun eigen, gewelddadige, aanpak. Aangezien het Militaire Gezag niet kon beschikken over voldoende personeel namen de Binnenlandse Strijdkrachten (BS) in juni 1945 enkele maanden de taken op zich. De Stoottroepers en de BS en later ook het personeel van het Militair Gezag oefende een waar terreurbewind uit over de gevangenen. Naast de tekorten aan voedsel werden de geïnterneerden onderworpen aan vernederingen, zware mishandelingen en zelfs moord. Enkele prominente NSB'ers waaronder de predikant Van der Vaart Smit vonden dat de excessen in de openbaarheid gebracht dienden te worden. De laatstgenoemde stelde dan ook een rapport samen dat overigens voor een groot deel uit geruchten bestond: de man had niets van de aan de kaak gestelde zaken met eigen ogen aanschouwd. Van der Vaart Smit beschuldigde de bewakers van honderden moorden, mishandelingen en verkrachtingen. Alhoewel het rapport allesbehalve objectief was, had het in mei 1949 wel het door de auteur gewenste effect. Van der Vaart Smit had de zaken sterk overdreven, maar dat er excessen plaats vonden, was duidelijk. Uiteraard was dergelijke informatie al eerder bekend, maar het rapport veroorzaakte een publiciteitsgolf die de zaken sterker onder de aandacht bracht. Dit leidde er toe dat de enquêtecommissie Regeringsbeleid 1940-1945 zich in 1950 op de zaak stortte. Deze gaf Van der Vaart Smit gelijk voor wat betreft het plaatsvinden van de excessen. Zo luidde één van de conclusies dat in de Harskamp, een kamp waar veel SS'ers gevangen werden gehouden, minstens elf SS'ers een onnatuurlijke dood waren gestorven, zij bleken spelenderwijs door de bewaking te zijn neergeschoten.[195] Naar schatting zijn in totaal ongeveer zestig gevangenen door hun bewakers op de één of andere manier om het leven gebracht.[196] De 'verkeerde' keus die de vrijwilligers ooit hadden gemaakt, werd hen zwaar aangerekend door hun Nederlandse bewakers. Dat gold in mindere mate voor de Nederlandse gerechtshoven die na de oorlog de strafzaken met betrekking tot de Nederlandse *Waffen-SS* vrijwilligers behandelden.

De Nederlandse vrijwilligers hadden behalve dat zij lid waren geweest van een misdadige organisatie ook nog het probleem dat zij zonder toestemming in vreemde, sterker nog vijandelijke krijgsdienst waren getreden. Voor dit gegeven konden zij in Nederland juridisch worden vervolgd, hetgeen ook zou

gebeuren. Alhoewel op dit delict de doodstraf stond, werd deze soms wel geëist maar niet uitgesproken tegen de Nederlandse Oostfront vrijwilligers. Na de oorlog zijn zo'n 6800 Nederlanders die in vijandelijke krijgsdienst waren getreden, veroordeeld.[197] Hiervan was het grootste gedeelte lid geweest van de *Waffen-SS*. De veroordeling luidde in de meeste gevallen: vijftien jaar gevangenisstraf. Later werd dit verlaagd naar acht jaar en door grootschalige gratieverlening zelfs nog minder. De gerechtshoven kwamen op grond van de massaliteit van het delict, de invloed van de tijd en het besef dat er in de meeste gevallen aan de vijandelijke krijgsdienst geen politieke overtuiging ten grondslag had gelegen tot de conclusie dat de straffen verlaagd dienden te worden. De motieven van de vrijwilligers voor de *Waffen-SS* waren zeer wisselend geweest. Uiteraard had een aanzienlijk contingent zich uit politieke en/of ideologische overwegingen aangemeld. Nationaal-socialisten en na juni 1941 ook andere anticommunisten meldden zich in groten getale voor het keurkorps. Net als in de andere West-Europese landen waren er echter ook duizenden vrijwilligers die een geheel andere reden hadden om dienst te nemen. Als oorzaken en motieven van dienstneming werden na de oorlog genoemd: slecht huwelijk, afkomst uit een a-sociaal gezin, drang naar avontuur, ontbreken van inkomsten voor zichzelf en familie, ontduiken van de *Arbeitseinsatz*, en honger (met name in de winter van 1944-1945). Er waren natuurlijk ook velen die door de ronselaars misleid waren.

De rechters hielden zoals gezegd rekening met deze groepen. Voor de Oostfront vrijwilligers gold zelfs nóg een strafverlichtende maatregel. Het gegeven dat zij hadden gevochten tegen de 'middellijke bevrijders' in veel gevallen in het kader van de bestrijding van het communisme en niet tegen de 'onze onmiddellijke bevrijders' gold als een verzachtende omstandigheid. Vanuit de katholieke kerk klonken zelfs geluiden dat de strijd tegen de communisten aan het Oostfront niet a priori afgekeurd moest worden: men diende begrip te hebben voor de overtuiging van de Oostfrontvrijwilligers.[198] Alhoewel deze oproep geen concreet resultaat opleverde, werden de Nederlandse Oostfrontvrijwilligers mild bestraft. De meeste zaten vier tot vijf jaar achter de tralies.

Na zijn vrijlating was de gemiddelde vrijwilliger echter geenszins een vrij man. Hij was in allerlei zaken ernstig beperkt. Ten eerste was hij zijn Nederlandse staatsburgerschap voor de duur van tien jaren (in de'zware gevallen' langer) kwijtgeraakt. Dit betekende dat hij niet meer mocht stemmen en dat hij pas na toestemming mocht deelnemen aan het arbeidsproces. Daarnaast gold voor velen dat hun familie het contact met hen had verbroken. Van een 'foute' zoon die lid was geweest van de *Waffen-SS,* wilde men in veel gevallen niets meer weten. Eigenlijk gold dit voor de hele maatschappij. De vrijwilligers werden hun hele verdere leven met de nek aangekeken door de Nederlandse maatschappij.

In Duitsland werd de *Waffen-SS* eind jaren vijftig grotendeels gerehabiliteerd. De veteranen ontvingen een pensioen en voortaan werd er een onderscheid gemaakt tussen enerzijds de fronttroepen van de *Waffen-SS* en anderzijds eenheden als de *Einsatzgruppen*, *Sonderkommandos* enzovoort die

weliswaar banden hadden met de *Waffen-SS*, maar niet volledig met de organisatie samenvielen. *Bundeskanzler* Adenauer sprak, zonder dat hij de misdaden die waren begaan wilde ontkennen, in het openbaar uit dat de *Waffen-SS* vooral uit soldaten bestond en niet uit misdadigers. In 1961 werden de reguliere leden van de *Waffen-SS* als aan de *Wehrmacht* ondergeschikte manschappen erkend. Het besef dat lang niet alle *Waffen-SS*'ers zich hadden schuldig gemaakt aan oorlogsmisdaden leek mettertijd te groeien. Toch blijft de meerderheid besmeurd met de reputatie van de minderheid die zich schuldig had gemaakt aan eerder genoemde vergrijpen. Tot op de dag van vandaag worden alle militairen van de *Waffen-SS* over één kam geschoren met de misdadige elementen die in een relatief kleine groep de boventoon voerden. Alhoewel de deskundigen weten hoe de vork werkelijk in de steel zat, blijft het beeld van een misdadige moordzuchtige *Waffen-SS* overheersen. Ondanks het besmeurde beeld is er met medeweten van de Nederlandse regering een contingent voormalig *Waffen-SS*'ers opgenomen in de eenheden die zouden deelnemen aan de strijd Indië en later in Korea.[199] Hiermee konden de manschappen hun staatsburgerschap terugwinnen. Verder beweren een aantal voormalige *Waffen-SS*'ers na de oorlog te zijn benaderd door de Nederlandse strijdkrachten. Vooral de mannen die bij pantseronderdelen van de *Waffen-SS* hadden gevochten, zouden bij de krijgsmacht zeer gewild zijn geweest.[200]

Conclusie

Terwijl in Duitsland de SS zich ontwikkelde naar een sterke paramilitaire organisatie, ontstond in Nederland een fascistische/nationaal-socialistische stroming. De NSB van Mussert groeide halverwege de jaren dertig uit tot de grootste politieke Beweging die deze stroming aanhing. Alhoewel de NSB slechts in naam nationaal-socialistisch was, kwam de Beweging toch in zekere mate onder invloed van de nazi-ideologie. Mussert had jarenlang niet toegelaten dat het antisemitisme, de groot-Germaanse gedachte, de bloed- en bodemtheorie en racisme zijn Beweging infiltreerden. Hij kon door de druk die vanuit de achterban op hem werd uitgeoefend eind 1934 echter niet voorkomen dat deze elementen de NSB veranderden. Mussert liet de radicalisering toe en bracht daarmee zijn Beweging in een onomkeerbaar proces. De radicalisering leidde via de 'volkse' ideeën tot de opkomst van de SS-ideologie binnen een deel van de NSB. Onder invloed van personen als Feldmeijer, Rost van Tonningen, Farwerck en Roskam ontwikkelde zich op verschillende gebieden een voedingsbodem voor de oprichting van de latere Nederlandsche SS en daarmee ook steun voor de *Waffen-SS*. De evolutie richting de SS begon met de onderzoeken en publicaties van de groepering Roskam en de stichting 'Der Vaderen Erfdeel'. De groep naar Roskam benadrukte het belang van de bloed- en bodemtheorie. Onder leiding van Farwerck droeg de 'volkse' wetenschappelijke groep Der Vaderen Erfdeel overduidelijk SS-ideeën uit. De verering van het boerenleven, het antisemitisme, de liefde voor de strijd, de bloed-en bodem theorie, de haat van het bolsjewisme het was allemaal vertegenwoordigd in de wetenschappelijke kringen rond Farwerck. Datzelfde gold voor de in 1939 opgerichte Mussert-Garde. Met het doel de gematigde Nationale Jeugdstorm te vervangen, richtten Rost van Tonningen en Feldmeijer een paramilitaire jeugdorganisatie op onder de naam Mussert-Garde. De organisatie werd echter niet opgebouwd uit leden van middelbare school leeftijd, maar uit jongemannen van 18-25 jaar. Een vervanging van de Jeugdstorm zat er dan ook niet in. De nieuwe formatie ontwikkelde zich tot een paramilitaire organisatie, tot een soort pre-SS. In veel opzichten toonde de Mussert-Garde overeenkomsten met de SS. Zo kende de organisatie een zeer strenge keuring en selectie: joden werden niet toegelaten, de leden ondergingen een politieke en fysieke opleiding en de SS-*Kampfgeist* was er niet onbekend. De uiteindelijke leider Feldmeijer was bovendien een aanhanger van de groot-Germaanse ideologie. Al met al was er in mei 1940 toen de Duitsers Nederland bezetten een fundament gelegd waarop de SS en *Waffen-SS* konden worden opgebouwd.

De laatste organisatie begon in juni 1940 al met de werving van Nederlanders voor de pan-Europese *SS-Division 'Wiking'*. In september 1940 werd de Nederlandsche SS opgericht als een onderdeel van de NSB. Alhoewel de Beweging geen beste indruk op de bezetter en de SS had gemaakt, viel de keuze simpeleweg op de NSB omdat er geen geschiktere bondgenoot voor handen

was. De vele bezwaren die Mussert had tegen de SS liet hij langzamerhand vallen. Overtuigd van zijn eigen kunnen en van de goede wil van de *Führer*, meende hij dat het allemaal wel goed kwam voor de NSB. De SS werd echter geen strobreed in de weg gelegd en bouwde zijn positie in Nederland verder uit. De Nederlandsche SS, officieel een onderdeel van de NSB, was alleen gevoelig voor bevelen uit Berlijn. Mussert had intussen een persoonlijk eed gezworen op Hitler en had zich daardoor volledig laten strikken. Hij kon niets meer doen aan de toetreding van duizenden Nederlanders tot de *Waffen-SS*. Begin 1941 riep Mussert, nadat Schmidt hem had gewezen op de komende taak van Nederland bij de strijd tegen het bolsjewisme, openlijk op om dienst te nemen bij de *SS-Standarte* '*Westland*' van de '*Wiking*' divisie. Toen de oorlog met de Sovjetunie een feit was, sloeg de NSB compleet om. Na enige tijd nam de NSB het initiatief van Arnold Meijer met betrekking tot de oprichting van een Vrijwilligerslegioen over. Meijer had terecht zijn twijfels over de mate waarin de eenheid een Nederlandse formatie zou zijn. De NSB zag het legioen als een mogelijkheid om haar steentje aan de verwoesting van het communisme bij te dragen. Het legioen zou in dat kader de voorloper van het nieuwe Nederlandse leger zijn: een NSB-leger zo dacht Mussert. Het legioen was ondanks de grote aantallen NSB'ers in de praktijk een eenheid van de *Waffen-SS*. Op grote schaal werden de Nederlandse vrijwilligers geworven onder het mom van de strijd tegen het bolsjewisme in een Nederlandse strijdformatie. Eenmaal op de opleiding werd de ware aard van de eenheid wel duidelijk. Het legioen was allesbehalve een Nederlandse eenheid. Velen voelden zich misleid en daar kwam nog bij dat de samenstelling van het legioen en het Duitse opleidingskader voor verdere problemen zorgden. Na de nederlaag bij Stalingrad werden de prolemen bij het legioen alleen maar groter. De toelatingseisen van de *Waffen-SS* zakten naar een dieptepunt. De eenheid werd dan ook een vergaarbak van allerlei voor de frontdienst ongeschikte elementen. De SS-geest zoals die wel in '*Westland*' heerste, drong tot de meeste legionairs nooit helemaal door.

Ook '*Westland*' had de nodige problemen gekend tijdens de opleiding, maar daar verdwenen deze door het kundige optreden van Felix Steiner en de aanwezigheid van een kameraadschappelijke nazi-sfeer snel naar de achtergrond. Zelfs na de nederlaag bij Stalingrad bleef de gevechtskracht van '*Wiking*' ongewijzigd. '*Westland*' werd twee weken na de aanvang van operatie 'Barbarossa' in de strijd geworpen. Als onderdeel van *Heeresgruppe Süd* begon '*Westland*' aan een indrukwekkende opmars. Het infanterieregiment van de elite-eenheid de *SS-Panzer-Division* '*Wiking*' drong in 1942 door tot diep in de Kaukasus. Na het debacle bij Stalingrad moest ook '*Wiking*' de terugtocht aanvaarden om een insluiting te voorkomen. Ook tijdens de terugtocht, die tot mei 1945 duurde toen '*Wiking*' zich aan de Amerikanen overgaf, bleef de divisie hardnekkig zware tegenstand bieden aan het oprukkende Rode Leger. De divisie was gedurende de oorlog over het algemeen dé eenheid voor de Nederlandse SS-man.

Het Legioen werd in de kerst van 1941 naar het Leningrad-front verplaatst. In tegenstelling tot

‘Wiking’ was het Legioen veroordeeld tot statische bunkergevechten. Van de snelle oorlogsvoering was geen sprake meer. Ondanks de problemen die het Legioen kende en had gekend, wist de eenheid zich goed te weren. De gevechtskracht van ‘*Wiking*’ zou het Legioen echter nooit benaderen. Eind 1943 werd het Legioen een brigade. De SS concludeerde dat het experiment met de ‘nationale’ legioenen was mislukt. De situatie aan het front was daarnaast niet meer geschikt voor de inzet van de relatief kleine gevechtsgroepen als het Legioen. Eind 1944 werd de brigade een divisie, dit betekende echter niet dat de eenheid groeide of beter bewapend werd. In maart 1945 was de divisie gedecimeerd tot duizend manschappen. In mei 1945 werd de divisie onder Berlijn door het Rode Leger verslagen. De meeste manschappen slaagden erin om zich over te geven aan de Westelijke geallieerden.

Aan het einde van de oorlog werden de meeste Nederlandse SS’ers gevangen genomen door de Westelijke geallieerden. Deze traden over het algemeen milder tegen de SS-militairen op dan het Rode Leger. De Sovjets behandelden de krijgsgevangenen op dezelfde manier als de Duitsers dat hadden gedaan. Degenen die het overleefden kwamen in 1949 of soms pas in 1955 terug uit Siberië waar zij jarenlang dwangarbeid hadden moeten verrichten onder barbaarse omstandigheden. De Nederlandse SS’ers die door de Westelijke geallieerden waren gepakt, werden geï nterneerd in kampen in Nederland. In het beruchtste kamp, De Harskamp vonden na het overdragen van de bewaking aan de Nederlanders ernstige misstanden plaats. Duizenden SS’ers werden mishandeld en tientallen SS’ers vonden de dood. Na een gevangenisstraf die meestal vier tot vijf jaar duurde, kwamen de voormalige SS’ers weer vrij. Echt vrij waren zij echter niet. Hun Nederlanderschap waren zij kwijt en de maatschappij wilde niets meer met hen te maken hebben. Vaak had ook hun eigen familie alle banden met het ‘foute’ familielid doorgesneden. Alhoewel de Oostfrontstrijders in Duitse krijgsdienst hadden gestreden, waren zij niet allemaal werkelijke oorlogsmisdadigers. Ondanks de talloze misdaden die de SS en de *Waffen-SS* aan alle fronten, maar met name aan het Oostfront, hadden gepleegd, hadden de meeste *Waffen-SS*’ers hier niets mee te maken gehad. Zij waren slechts *Waffen-SS* soldaat geweest en hadden zich enkel met het voeren van oorlog beziggehouden. Al met al hebben er circa drieëntwintigduizend Nederlanders in de *Waffen-SS* gediend. De meesten vochten aan het Oostfront in het Vrijwilligerslegioen (later ‘Nederland’). Een kleiner deel streed in de gelederen van de elitedivisie ‘*Wiking*’. Het aantal gesneuvelde Nederlanders aan het Oostfront bedroeg naar schatting vier á zesduizend. Van alle West-Europese landen (met uitzondering van Duitsland) leverde Nederland zowel relatief als absoluut de meeste vrijwilligers voor de *Waffen-SS*.

Noten

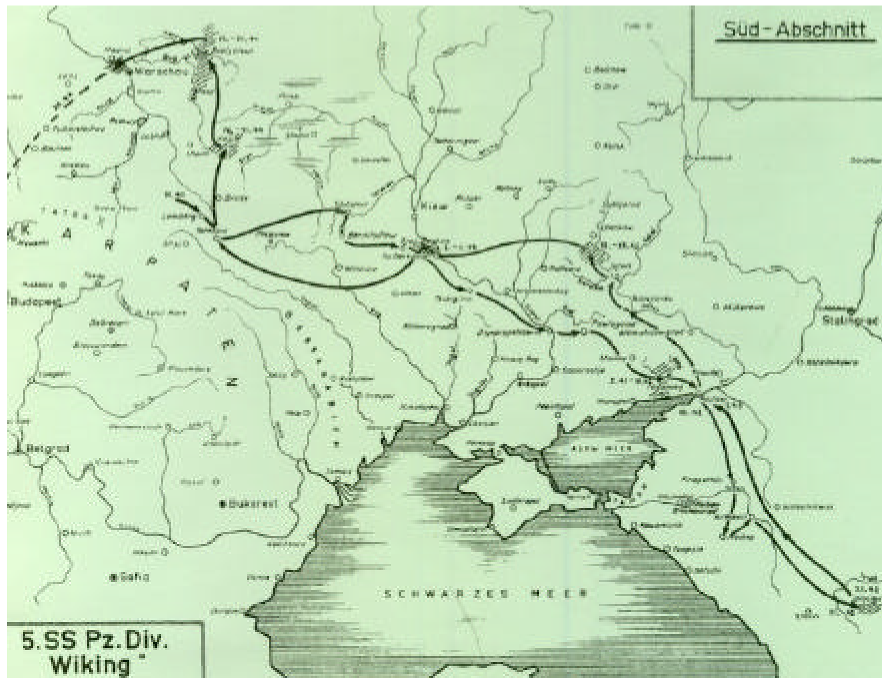
[1] George H. Stein, *Geschichte der Waffen-SS* (Düsseldorf 1978) xi-xix.
[2] Bernd Wegner, *Hitlers politische Soldaten: Die Waffen-SS 1933-1945* (Paderborn 1997) 135.
[3] Idem, 79-89.
[4] Stein, 3.
[5] In 't Veld, 47; Stein, 4.
[6] Felix Steiner, *Die Armee der Geächteten* (Göttingen 1963) 34.
[7] Wegner, 175-177; In 't Veld 48.
[8] Idem, 135.
[9] Stein, 12.
[10] John Keegan, *De Waffen-SS.De elite van het Duitse leger* (Antwerpen 1995), 61.
[11] Stein, 26.
[12] In 't Veld, 51.
[13] Keegan, 62.
[14] Ibidem.
[15] R. Havenaar, *Anton Adriaan Mussert. Verrader voor het vaderland. Een biografische schets* (Den Haag 1984), 18; R. Havenaar, *De NSB tussen nationalisme en volkse solidariteit. De vooroorlogse ideologie van de Nationaal-Socialistische Beweging in Nederland* (Den Haag 1983), 32.
[16] Havenaar, Mussert, 19.
[17] Idem, 20.
[18] Idem, 22-25.
[19] Idem, 27.
[20] Lou de Jong, *Het koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* (pocketeditie Amsterdam 1995) dl. 1, 258.
[21] Havenaar, Mussert, 28; Havenaar, de NSB, 32.
[22] Havenaar, Mussert, 28.
[23] Ibidem.
[24] De Jong, dl.1, 260.
[25] Havenaar, Mussert, 30.
[26] De Jong, dl.1, 260.
[27] Havenaar,Mussert, 30.
[28] Havenaar, de NSB, 35.
[29] De Jong, dl.1, 259.
[30] Idem, 270.
[31] Idem, 264.
[32] Idem, 266.
[33] Idem, 266-267; Havenaar, Mussert, 37.
[34] De Jong, dl.1, 267.
[35] Havenaar, Mussert, 44.
[36] Havenaar, de NSB, 102.
[37] Havenaar, Mussert, 36.
[38] Havenaar, de NSB, 103.
[39] *Volk en Vaderland,* 14-1-1933.
[40] De Jong, dl.1, 273.
[41] Havenaar, Mussert, 52.
[42] Ibidem.
[43] De Jong, dl.1, 331.
[44] In 't Veld, 182.
[45] Havenaar, Mussert, 54.
[46] Idem, 57.
[47] Idem, 60
[48] De Jong, dl.1, 308.
[49] Havenaar, Mussert, 64.
[50] De Jong, dl.1, 191.
[51] David Barnouw, *Rost van Tonningen. Fout tot het bittere eind* (Amsterdam 1994)48-49.
[52] Idem, 50.
[53] Havenaar, Mussert, 65.
[54] Idem, 66.
[55] In 't Veld, 192.
[56] Ibidem.
[57] Barnouw, 55.

[58] Idem, 56-57.
[59] In 't Veld, 199.
[60] Ibidem.
[61] Idem, 202.
[62] Idem, 205.
[63] Idem, 214.
[64] In 't Veld, 346.
[65] Ibidem.
[66] Idem, 347.
[67] Barnouw, 58.
[68] Havenaar, Mussert, 68.
[69] In 't Veld, 225.
[70] Barnouw, 13.
[71] Z.R. Zondergeld, *Een kleine troep vervuld van haat. Arnold Meijer en het nationaal front* (Houten 1986), 220.
[72] Barnouw, 60.
[73] De Jong, dl.4, 414.
[74] Idem, 217; Barnouw, 60.
[75] N.K.C.A. In 't Veld, *De SS en Nederland: Documenten uit SS-archieven 1935-1945* (Amsterdam 1976), dl.1, 488; Jan Meyers, *Mussert een politiek leven* (Amsterdam 1984), 183.
[76] Meyers, 180.
[77] Idem, 185.
[78] Havenaar, Mussert, 73.
[79] Ibidem.
[80] De Jong, dl.3, 247.
[81] Ibidem.
[82] Idem, 74.
[83] De Jong, dl.4, 535.
[84] Idem, 533.
[85] Havenaar, Mussert, 74.
[86] De Jong, dl.4, 532.
[87] Idem, 535.
[88] Havenaar, Mussert, 76; Meyers, 186.
[89] Meyers, 190.
[90] Idem, 194.
[91] In 't Veld, 286.
[92] *Storm* SS, 11-4-1941.
[93] De Jong, dl.4, 540.
[94] Idem, 550.
[95] Havenaar, Mussert, 77.
[96] De Jong, dl.4, 537.
[97] In 't Veld, 221.
[98] Ibidem.
[99] Idem, 222.
[100] Ibidem.
[101] Havenaar, Mussert, 86.
[102] In 't Veld, 243.
[103] Barry A. Leach, *German strategy against Russia 1939-1941* (Oxford 1973), 65.
[104] Andreas Hillgruber, *Hitlers Strategie. Politik und kriegführung 1940-1941* (Frankfurt am Main 1965), 209.
[105] Perry Pierik, *Hitlers Lebensraum. De geestelijke wortels van de veroveringstocht naar het oosten (Soesterberg 1991),* 36-37.
[106] Idem, 42.
[107] Stein, 114-115.
[108] F.P. Ten Kate, *De Duitse aanval op de Sovjet-Unie in 1941. Een krijgskundige studie* (Groningen 1968), 101.
[109] De Jong, dl.5, 83.
[110] Ten Kate, 236-237.
[111] De Jong, dl.5, 88.
[112] *Volk en Vaderland,* 23-6-1941.
[113] In 't Veld, 253.
[114] J. Vincx en V. Schotanius, *De 5. SS-Pantserdivisie 'Wiking'* (Antwerpen 1991), 37.
[115] De Jong, dl.5, 98.
[116] Zondergeld, 237.
[117] In 't Veld, 336.
[118] Meyers, 202-203.

[119] Zondergeld, 239.
[120] Stein, 137.
[121] Felix Steiner, *Die Freiwilligen. Idee und Opfergang* (Göttingen 1958), 74.
[122] Stein, 138.
[123] Zondergeld, 241.
[124] Zondergeld, 243.
[125] In 't Veld, 341.
[126] Idem, 342.
[127] Idem, 343.
[128] Meyers, 205.
[129] Perry Pierik, *Van Leningrad to Berlijn: Nederlandse vrijwilligers in dienst van de Duitse Waffen-SS 1941-1945. Geschiedenis van het legioen, de brigade en de divisie 'Nederland' in politieke en militaire context* (Nieuwegein 1995), 74.
[130] Idem, 78.
[131] In 't Veld, 344.
[132] Steiner, *Die Freiwilligen*, 128.
[133] De Jong, dl.5, 110.
[134] In 't Veld, 345.
[135] *De Zwarte Soldaat*, 8-8-1941.
[136] In 't Veld, *Documenten uit SS*-archieven, 558.
[137] J. Vincx en V. Schotanius, *Vrijwilligerslegioen 'Nederland'* (Antwerpen 1989), 13.
[138] In 't Veld, 354; De Jong, dl.5, 110.
[139] In 't Veld, 351.
[140] Pierik, *Van Leningrad tot Berlijn*, 72.
[141] In 't Veld, 318-320.
[142] Armando en Hans Sleutelaar, *De SS'ers. De Nederlandse vrijwilligers in de Tweede* Wereldoorlog (z.p. 1978), 120-123.
[143] Steiner, *Die Freiwilligen*, 66.
[144] In 't Veld, 316-317; Steiner, *Die Freiwilligen*, 69-70.
[145] Pierik, *Van Leningrad tot Berlijn*, 79.
[146] In 't Veld, 354.
[147] Idem, 355.
[148] Idem, 354.
[149] De Jong, dl.6, 424.
[150] Havenaar, *Mussert,* 78.
[151] Idem ,87.
[152] Meyers, 224.
[153] De Jong, dl.5., 208.
[154] Meyers, 206.
[155] De Jong, dl.5, 212.
[156] In 't Veld, 253.
[157] Stein, 191.
[158] Pierik, *Van Leningrad tot Berlijn*, 165-166; In 't Veld, 361; Paul Hausser, *Waffen-SS im Einsatz* (Oldendorf 1953), 167-180.
[159] Havenaar, *Mussert*, 88; De Jong, dl.6, 525.
[160] In 't Veld, 328.
[161] Armando en Sleutelaar, 52.
[162] Peter Strassner, *Europäische freiwillige die 5. SS-Panzerdivision* Wiking (Osnabrück 1977), 53.
[163] Idem, 98.
[164] Hausser, 114-124; Strassner, 231.
[165] K.G. Klietmann, *Die Waffen-SS. Eine Dokumentation* (Osnabrück 1965), 133-142.
[166] In 't Veld, 405.
[167] Idem, 410.
[168] Idem, 352.
[169] Klietmann, 367.
[170] Steiner, *Die Freiwilligen*, 81.
[171] Pierik, *Van Leningrad tot Berlijn*, 129.
[172] Stein, 146.
[173] Klietmann, 237; Pierik, *Van Leningrad tot Berlijn*, 178.
[174] In 't Veld, 365.
[175] Pierik, *Van Leningrad tot Berlijn*, 367.
[176] Idem, 187.
[177] Idem, 204.
[178] Idem, 249.
[179] Idem, 270-271.

[180] In 't Veld, 405.
[181] Strassner, 350.
[182] Steiner, *Die Armee*, 245.
[183] Stein, 246
[184] Idem, 245.
[185] In 't Veld, 413.
[186] Ibidem.
[187] Stein, 253.
[188] *Fotonieuws*, 10-1941.
[189] Armando en Sleutelaar, 146.
[190] Idem, 168-169.
[191] Idem, 66.
[192] Idem, 435.
[193] Pierik, *Van Leningrad tot Berlijn*, 105.
[194] Koos Groen, *Landverraad. De berechting van collaborateurs in* Nederland (Den Haag 1983), 53.
[195] Idem, 72-74.
[196] Ibidem.
[197] Idem, 104.
[198] Idem, 105-106.
[199] Pierik, *Van Leningrad tot Berlijn*, 282.
[200] Armando en Sleutelaar, 472.

Kaarten





De militaire routes die respectievelijk door 'Wiking' en 'Nederland' moesten worden begaan.
(bron: K.G., Klietmann*, Die Waffen-SS, eine Dokumentation*)

Bijlagen

SS-rangen vergeleken met die van het Nederlandse leger in 1940:

SS-rangen	Nederlandse rangen
SS-Schütze,SS-Grenadier, SS-Kanonier enz.	Soldaat, Huzaar
SS-Oberschütze, enz.	Soldaat/Huzaar 1e klasse
SS-Sturmmann	Korporaal
SS-Rottenführer	Korporaal
SS-Unterführer	Onderofficieren
SS-Unterscharführer	Sergeant
SS-Scharführer	Sergeant
SS-Standartenjunker	Sergeant
SS-Oberscharführer	Adjudant, W.meester
SS-Hauptscharführer	Sergeant-Majoor
SS-Standartenoberjunker	Sergeant-Majoor
SS-Stabscharführer	Sergeant-Majoor
SS-Sturmscharführer	Sergeant-Majoor
SS-Führer	Officieren
SS-Untersturmführer	2e Luitenant
SS-Obersturmführer	1e Luitenant
SS-Hauptsturmführer	Kapitein, Ritmeester
SS-Sturmbannführer	Majoor
SS-Obersturmbannführer	Luitenant-Kolonel
SS-Standartenführer	Kolonel, Overste
SS-Oberführer	Kolonel, Overste
SS-Brigadeführer	Generaal-Majoor
SS-Gruppenführer	Luitenant-Generaal
SS-Obergruppenführer	Generaal
SS-Oberst-Gruppenführer	Generaal
SS-Junker	Aspirant Officier

A.  B.  C. 

A. : Het mouwschild van SS-Brigade en later SS-Divisie ‘Nederland’
B. : Het mouwschild van de SS-Division ‘Wiking’
C. : Het mouwschild van het Legioen dat overigens later ook nog door leden van de SS-Brigade ‘Nederland’ mocht worden gedragen.

D.  E. 

D. : Een helm van een Nederlandse Waffen-SS vrijwilliger van de Brigade ‘Nederland’. Let op de wintercamouflage.
E. : Dezelfde helm, nu vanaf de andere zijde bekeken

F. 

G. 

F. : De mouwband van het ‘Nederlandse’ infanterieregiment ‘Westland’ (SS-Division ‘Wiking’)
G. : De Wolfsangel die door de legionairs in plaats van de Sig-runen op de kraag mocht worden gedragen.

H. 

H. : Mouwband van de Brigade ‘Nederland’

I. 

J. 

I. : Propagandaposter t.b.v. de werving voor het Legioen
J. : Propagandaposter t.b.v. de werving voor de SS-Standarte 'Westland'

K. 

L. 

M. 

NSB-Leider Anton Mussert

J.H. Feldmeijer

M. Rost van Tonningen

N.  O. 

N. : ‘Wikingers’ klaar voor de aanval
O. : Nederlandse legioniars in de stellingen tijdens een korte gevechts pauze

P. 

P. : Nederlandse vrijwilligers vertrekken naar het Oostfront. Let op de optimistische opschriften.
(Bronnen: K.G. Klietmann, *Die Waffen-SS, eine Dokumentation*; P. Pierik, *Van Leningrad tot Berlijn*; P. Strassner, *Europäische Freiwillige*; Vincx en Schotanius, *Nederlandse vrijwilligers in Europese krijgsdienst 1940-1945*.)

Literatuur

Armando en Hans Sleutelaar, *De SS'ers. Nederlandse vrijwilligers in de Tweede Wereldoorlog* (z.p. 1978).

Barnouw, David, *Rost van Tonningen. Fout tot het bittere eind*.(Amsterdam 1994).

Bullock, Alan, *Hitler: a study in tyranny* (New York 1962).

Clark, Alan, *Barbarossa the Russo-German conflict 1941-1945* (Londen 1965).

De Jong, Lou, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* (pocketeditie, Amsterdam 1995).

Fowler, EWW, *Nazi-emblemen* (Helmond 1993).

Fraenckel-Verkade, E, *Correspondentie van Mr. M.M. Rost van Tonningen.* Delen 1 en 2 (Den Haag 1967).

Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog, 6 dl. (Antwerpen1990).

Groen, Koos*, Landverraad. De berechting van collaborateurs in Nederland* (Weesp 1984).

Hausser, Paul*, Waffen-SS im Einsatz* (Oldendorf 1953).

Havenaar, R, *De NSB tussen nationalisme en volkse solidariteit. De vooroorlogse ideologie van de Nationaal-Socialisti-sche Beweging in Nederland* (Den Haag 1983).

Havenaar, R, *Anton Adriaan Mussert. Verrader voor het vader-land. Een biografische schets* (Den Haag 1984).

Hillgruber, Andreas, *Hitlers Strategie. Politik und Kriegführung 1940-1941* (Frankfurt am Main 1965).

Höhne, H., *Der Orden unter dem Totenkopf. Geschichte der SS* (1981).

In 't Veld, NKCA, *De SS en Nederland: Documenten uit SS-archieven 1935-1945*, dl.1 en dl.2 (Amsterdam 1976).

In 't Veld, NKCA, *De SS en Nederland: inleiding* (Amsterdam 1987).

Keegan, John, *De Waffen-SS*. *De elite van het Duitse leger* (Antwerpen 1995).

Keizer, Jasper, *Dienen onder het hakenkruis. Friezen in Duitse krijgsdienst* (Buitenpost 2000).

Klietmann, KG, *Die Waffen-SS eine Dokumentation* (Osnabrück 1965).

Krätschmer, Ernst Günther*, Die Ritterkreuzträger der Waffen-SS.* (Göttingen).

Leach, Barry, *German strategy against Russia 1939-1941,* (Oxford 1973).

Meyers, Jan, *Mussert een politiek leven* (Amsterdam 1984).

Nolte, Ernst, *Der Europäische Bürgerkrieg 1917-1945 National-sozialismus und Bolschewismus* (Berlijn 1987).

Pierik, Perry, *Van Leningrad tot Berlijn: Nederlandse vrijwilligers in dienst van de Duitse Waffen-SS 1941-1945. Geschiedenis van het legioen, de brigade en de divisie 'Nederland' in politieke en militaire context* (Nieuwegein 1995).

Pierik, Perry, *Hitlers Lebensraum. De geestelijke wortels van de veroveringstocht naar het oosten* (Soesterberg 1991).

Reitlinger, Gerald, *The SS. Alibi of a nation 1922-1945* (Londen 1957).

Shirer, William, *The rise and fall of the third reich* (New York 1960).

Seaton, Albert, *Der Russisch-Deutsche Krieg 1941-1945* (Frankfurt am Main 1973).

Spruit, Inge, *Onder de vleugels van de partij. Kind van de führer. Levensverhaal van een Nederlandse ex-SS'er* (Bussum 1990).

Stein, George H., *Geschichte der Waffen-SS* (Dusseldorf 1978).

Steiner, Felix, *Die Armee der Geächteten* (Göttingen 1963).

Steiner, Felix, *Die Freiwilligen Idee und Opferang*(Göttingen z.j.).

Strassner, Peter, *Europäische freiwillige die 5. SS-Panzerdivision Wiking* (Osnabrück 1977).

Ten Kate, F.P., *De Duitse aanval op de Sovjet-Unie in 1941. Een krijgskundige studie* (Groningen 1968).

Van Hoesel, AFG, *De jeugd die wij vreesden. Bijdrage tot de psychologie en paedagogiek der jeugdige politieke delinquenten* (Utrecht 1948).

Van der Vaart Smit, *Rapport Kamptoestanden 1944-1945-1948* (Haarlem 1949).

Van der Zee, Sytze, *Voor Führer, volk en vaderland* (Alphen aan de Rijn 1979).

Van Heutsz, JB. *SS-Wiking door Rusland* (Amsterdam 1942).

Verrips, Ger, *Mannen die niet deugden* (z.p. 1998).

Vincx J. en Schotanius V., *Nederlandse vrijwilligers in Europese krijgsdienst 1940-1945*, 4 delen (Antwerpen 1989/1991).

Wegner, Bernd, *Hitlers Politische soldaten: die Waffen-SS 1933-1945* (Paderborn 1997).

Zondergeld, ZR, *Een kleine troep vervuld van haat. Arnold Meijer en het nationaal front* (Houten 1986).

Contemporaine tijdschriften:

Storm SS

Volk en Vaderland

Fotonieuws

De Zwarte Soldaat

Internet:

'Waffen-SS.com': http://www.waffen-ss.com



'Nederlanders in de Waffen-SS': http://www.crosswinds.net/~nedwaffenss/index.html